

1973|3

Demográfiai robbanás
és alacsony népszaporulat

Válságban van-e a mai család?

Az egyenjogúság gyakorlatáról

Kell-e színház Salgótarjánnak?

Csanády János, Jobbágy Károly,
Solymos Ida, Tamás István versei

A népi kultúra emlékei

Ismeretlen dokumentumok
Csontváryról

Vita a falusi értelmiségről

PALÖCFÖLD

Milyen könnyű is a felszín fényjátékaitól megtéveszve tévesen ítélni dolgainkról! Figyelmetlenül vagy felelőtlenül számot vetni – s ennek megfelelően cselekedni utána. Figyelmetlenül vagy felelőtlenül: mert mozgatórugóig fel nem bontottuk a hibásan mozgó szerkezetet, ismereteink hézagairól tudván sem merészkedtünk a józan áttekinthetőség magasába, másokéval meg nem termékenyítettük magunk korlátozottnak vallott tapasztalását.

Figyelem a demográfiai helyzetünk történetével, a gyermekszaporulat összesített helyzetképével és az uralkodó tendenciákkal tisztában levők utóbbi időben megszorodott, veszélyre figyelmeztető szavait – s félek: a félreértés ilyen lehetősége fenyegeti társadalmunk egye-

deinek számottevő részét. S olykor-olykor magamat sem határolhatom el ettől a sokaságtól.

Mire is gondolok hát?

Hiszem, tudom, maradéktalanul elfogadom azok igazát, akik felelős cselekvést sürgető központi problémát látnak a gyermekkérdésben. Nincs is más lehetősége annak, aki következetesen szembesülni kíván az egyértelmű valósággal. De mert Magyarország lakóinak töredékét sorolhatom csak a „dolgok tudói” közé, azokra a milliókra hivatkozom, akiknek a gyermekkérdés megoldását „realizálniuk” kellene – csak hogy talán tévesen ítélnének ebbéli állapotainkról. Ha az ilyen optikával szemlélem például a negyvenezer lelket számláló várost, ahol élek, úton-útfélen megállapodom magammal: sok

IRODALMI, MŰVÉSZETI, TÁRSADALOMPOLITIKAI FOLYÓIRAT

a gyerek. Sok lehet, legalábbis nem aggasztóan kevés – teltek az óvodák, zsúfoltak a játszótérek; ismerőseim körében egyre gyakoribb örömhír a harmadik gyerek érkezése; mind többször találkozom házasságuk kezdetén állókkal, akik az „egykénél” többet terveznek: életszínvonalunk jó, egyre javul, nem lehet hát baj a gyermektelenségből.

Ezt mutatja a felszín. S akik csak ezt a felszínt tapogatták végig napról-napra, nemigen ásnak mélyebbre – legfeljebb ha érintőlegesen vetődik fel bennük hét-nyolc gyermekes nagyszüleik példája. Meg hogy mit jelent biztosító, örömhözó utódok nélkül átlépni a hatodik X-en túlra. De ez a futó szembesülés sosem tágul nemzeti-társadalmi keretekig, nem szüli meg a gyermekszaporulat növekedését.

Népesedési helyzetünk problémáinak megoldása útban van – nem is első lépéseinél tart már. S ha megértjük a dolgok megnyugtató elrendezésének állapotát, az semmiképpen sem lesz csak és kizárólag törvények, rendeletek, intézkedések eredménye. Záloga lesz annak a minél többekben tudatosuló felelősség is: közös érdekeink szerint áttekinteni, ítélni és cselekedni – „gyerkekügyben” is.

Kassai-Végh Miklós

PALŐCFÖLD

IRODALMI, MŰVÉSZETI, TÁRSADALOMPOLITIKAI FOLYOIRAT

A NOGRAD MEGYEI TANÁCS MŰVELŐDESÜGYI OSZTÁLYANAK FOLYOIRATA

Megjelenik két havonta

Felelős szerkesztő: Kassai-Végh Miklós

A szerkesztőség tagjai: Csongrády Béla, Czinke Ferenc, Kerekes László, Kiss Aurél, Kojnok Nándor, Schneider Miklós

Kiadja a Nógrád megyei Lapkiadó Vállalat. Felelős kiadó:

Vida Edit. Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető a postahivatalokban. A szerkesztőség címe: 3100. Salgótarján, Nógrád megyei Tanács Művelődésügyi Osztálya. Egyes szám ára 5 Ft.

Előfizetési díj fél évre 15, egy évre 30 Ft

Kéziratokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

73 4863 NyV Balassagyarmat 2000 db Fv.: Kelemen Gábor

1973|3

VII. évfolyam 3. szám

TARTALOM

VÁLTOZÓ VALÓSÁGUNK

- 3 Kovács Ferenc: Demográfiai robbanás és alacsony népszaporulat
- 5 K. Bacskó Piroska: Válságban van-e a mai család?
- 7 Avar Pál: Egyenjogúság?
- 8 Szalánczay György: Értelmiség a közéletben – vidéken

MŰVÉSZET ÉS KÖZÖNSÉGE

- 10 Molnár Gál Péter: Kell-e színház Salgótarjánnak?
- 11 Barna Tibor: Színházi város vagyunk?
- 13 Korill Ferenc: A Petőfi '73 és ifjúságunk

SZÉPIRODALOM

- 15 Tamás István: Petőfi, Dózsa
- 15 Kádár Péter: Emberek között
- 17 Jobbágy Károly: Őszi utazás (részlet)
- 18 Bartha László: Tükrös
- 20 Solymos Ida: Estély a kulturszobnánál
- 20 Csanády János: Egy másik éhség
- 20 Nap FABIÁN: Ha Max üzen
- 22 Varga Rudolf: Helyzetkép

HAGYOMÁNY

- 23 Kapros Márta: A népi kultúra emlékei
- 24 Gerő László: A nógrádi várak
- 25 Hann Ferenc: A gácsi patikus
- 27 Szigethy Gábor: Szerepálmom

KÖRKÉP

- 29 3. salgótarjáni Tavaszi Tárlat (Pál József)
- 30 A munkásosztály a paradicsomba megy (Csongrády Béla)
- 31 Andrej Rubljov (K. F.)
- 32 Szekulity Péter: Hány nap a világ? (Lakos György)
- 32 Interjúk a munkásegységről (H. Hátori Anna)
- 33 Ütikönyv a születő Budapestről (Schneider Miklós)

VITA

- 34 „Magának él-e a falusi értelmiség?” (Kicsiny Miklós)

Címdalton: Tar Ferenc Tereferélők c. szobra (részlet) a 11, 12, 19, 28, 30 oldal reprodukciói válogatás a III. Tavaszi Tárlat anyagából

Foto: Veres Mihály

Kovács Ferenc

Demográfiai robbanás és alacsony népszaporulat

Napjainkban egyre gyakoribbá válik a népesedési kérdések vizsgálata. Olvashatunk túlnépesedésről és szenvedélyesen vitatkozhatunk a népesedés pangásáról:

– Ha ilyen ütemben gyarapodik az emberiség, maholnap nem lesz bolygónkon hely. 650 év múlva a Föld egész felszínére számítva – beleértve a tengerek és szárazföldek felszínét is – 10 fő jutna minden négyzetméterre.

– Ahhoz, hogy egy emberöltő múlva ne csökkenjék hazánk lélekszáma, az kellene, hogy 1000 édesanya közül 16 szüljön egészséges gyermeket. Ahhoz pedig, hogy egy emberöltő múlva szaporodjék a nemzet, az kellene, hogy minden 1000 lakosra 17 újszülött jusson. A mai arány 1000 a 14,7-hez...

★

A két megállapítás az első pillanatra mintha ellentétben állna egymással.

A valóságban azonban a Föld lakossága ténylegesen robbanásszerűen növekedik. Az évi szaporulat 2 ‰. Felületesen szemlélve ez nem tűnik soknak, de egy tucat embernek (12) ilyen növekedés mellett még egy évszázad sem kellene ahhoz, hogy elérje Földünk jelenlegi népességét. S ez a szám ma már túl van a 3,5 milliárdon. 1980-ra pedig a 4 milliárdot is túlhaladja az emberiség létszáma.

A problémát különösen súlyossá az teszi, hogy az évi 2 ‰-os növekedés is egyenetlenül oszlik meg Földünkön. A gazdaságilag fejlett kapitalista és szocialista országokban ez az arány jóval kisebb. Sokan éppen az alacsony népesedés tényével küszködnek, ugyanakkor a fejlődő országokban, ahol egyébként is problematikus a lakosság ellátása, az arány magasabb (Köztudott, hogy fejlődő országoknak a gazdasági fejlődésben elmaradt latin-amerikai, dél-ázsiai, afrikai országokat nevezük.)

A népesség robbanásszerű szaporodásának forrása tehát a fejlődő országok túlnépesedése.

A fejlődő országok általános gazdasági fejlődésének legfőbb akadályja a népességnövekedés döbbenetes üteme. A legtöbb fejlődő ország demográfiaiilag annyira szalad, hogy éppen ezért gazdaságilag kénytelen egyhelyben topogni. A termelés egyébként sem tudja foglalkoztatni a felesleges munkáskezeket. A túlnépesedés a termelőerők fékjévé válik. Nem lehet az ipari és mezőgazdasági munka termelékenységét megfelelőképpen fokozni, mert a korszerűbb technika munkaerőt tesz feleslegessé.

A magas szaporulat a tökehiányt is súlyosbítja. A közvetlen létfenntartási szükségleteken felül csak igen kevés marad beruházásokra.

Az aktív népességnek igen sok gyermeket kell eltartania. Ez az amúgyis nagyszámú lakosság évről-évre sok millió éhes szájjal gyarapodik és közömbösíti a magasabb életszínvonalra irányuló nemzeti erőfeszítések jó részét.

Latin-Amerikában a második világháború végétől 1970-ig évi 2,65 ‰-kal nőtt a mezőgazdasági termelés, de a népességnövekedés évi 2,8 ‰ volt. Afrikában 1952 és 1965 között évi 2,2 ‰-kal növekedett az élelmiszertermelés, de a népesség 2,6 ‰-os évi növekedést produkált. Tehát a termelésnövekedés

nem fedezi a népességnövekedést. Az egy főre jutó termelés csökken. A fejlődő országok elmaradottsága éppen ezért fokozódik. A második világháború előtt elmaradottságuk még csak 8-szoros volt a fejlett országok mögött. Ez az arány ma 12-szeres és 2000-ben a jelenlegi tendenciák mellett 18-szorrá válik.

Ha földünk lakosságának egészét nézzük, 5 ember közül 4 éhezik vagy nem kap elegendő táplálékot. A fennmaradó 20 ‰ Észak-Amerika, Európa és a Szovjetunió területére esik.

Nyilvánvaló, hogy az éhség elleni harc és a fejlődő országok magas szaporulata olykor közömbösítik egymást.

De honnan ered ez a rendkívül magas természetes szaporodási arány? És miért csak a fejlődő országokat jellemzi?

A természetes szaporodást a születések és a halálozások különbsége adja. A születések száma nem emelkedett ezekben az országokban. A halálozások aránya csökkent robbanásszerűen. A civilizált ember elsősorban saját magát védi, amikor a járványok kialakulását góczokban megakadályozza. A járványokat sikerült kiírtani. Az antibiotikumok tömeges felhasználása, a BCG oltás elterjesztése, a DDT-permetezések, a képzett bábák alkalmazása, az orvosegészségügyi szervezet gyarapodása erősen tompítja a korábban krónikusan pusztító betegségek erejét (vérhaj, gümőkór, malária, lepra, trachoma...).

A fejlett országok a DDT-permetezést már évek óta betiltották, de a fejlődő országok zömében még áldást jelent alkalmazása, mert a trópusi rovarok ellen a leghatásosabb szer.

Tehát a nagy szaporulatot nem a születések növekedése, hanem a halálozások csökkenése eredményezi. Európa országai is voltak hasonló helyzetben. Elsőnek Angliában jelentkeztek a túlnépesedés problémái. Az 1750 és 1880 közötti éveket magas szaporulat jellemezte. Persze a megoldás itt egyszerűbb volt. A fölösleges népesség kivándorolt Amerikába. Európa többi országa késve, de követte Anglia példáját.

Ázsia, Afrika, Latin-Amerika népeinek a kivándorlás nem jelenthet megoldást – a legfejlettebb országok nem is fogadnak ázsiai, afrikai bevándorlókat.

Az európai országokban a születések számának csökkenése hozta meg a megoldást. Az ipari fejlődés, az életszínvonal emelkedése a természetes szaporodás csökkenését eredményezte. Általánossá vált a családtervezés.

A fejlődő országok is komoly erőfeszítéseket tesznek a családtervezés elterjesztésében.

A legnagyobb erőfeszítések épp a legsúlyosabb problémákkal küzdő Indiában történtek és történnek ma is. India évi szaporulata több, mint hazánk lakossága. India a függetlenség kivívása óta (1947) tisztában van a népességnövekedés problémáival. Egyik eszköznek a fogamzásgátlás alkalmazását tekintették.

Az Ogino-Knaus módszer elterjesztése mellett döntöttek. Ez nem ellenkezett India hagyományaival, szokásaival, anyagi kiadásokkal nem járt.

De Indiában igen magas az analfabéták aránya. A falusi nők 7,5 ‰-a tud írni-olvasni, és a lakosság 82 ‰-a falusi. Tehát a nők többsége nem rendelkezik számfogalommal sem. Éppen ezért problémát jelentett a menstruációs ciklus helyes nyilvántartása, kiszámítása. Egy színes gyöngyszemekből álló nyakláncot szerkesztettek: narancs színnel jelölték a menstruáció napjait, pirossal a termékeny napokat és zölddel a biztonságos napokat, amikor a nemi kapcsolatok nem járnak megtermékenyüléssel.

Minden asszonynak az egyéni ciklus alapján fűttek fel a gyöngyöket. A problémák néhány hónap múlva már jelentkeztek: az éjszaka sötétjében nem lehetett látni a gyöngyök szí-

nét. Ezen is segítettek: szögletes és gömbölyű gyöngyöket alkalmaztak és a gyöngyszemeket csak egy irányban lehetett tologatni. Ez sem hozott megoldást. Voltak, akik elfelejtették tovább tolni a gyöngyöket. Mások nem viselték a láncot, mert nem akarták, hogy az egész falu tudja, a családban születésszabályozás folyik. Voltak, akik bűvös amulettként kezelték – elegendő csak viselni és nem esnek teherbe.

Tíz évet vacakoltak el ezzel a módszerrel. Semmi eredményt nem értek el. Különböző is vannak a módszernek biológiai hiányosságai: a ciklus időről időre változik, az aritmikus nők többet szülnének.

Megpróbálták a pesszárium elterjesztését is. De a falusi asszonyok nem mentek el a klinikára a védőszert felszereltetni.

Bizonyos ismeretek is szükségesek lennének az emberi test felépítéséről, működéséről, a fajfenntartásról. A zselén lévő utasítást nem tudják elolvasni. A költséges tablettákat elfelejtik beszédni.

Stabil és végleges megoldásnak egyedül a sterilizáció bizonyult. 1957-től 1969-ig 4 millióan sterilizáltatták magukat önkéntesen. 7–8 dollár vagy újabban egy táskarádió és 3–6 nap fizetett szabadság a jutalma annak, aki sterilizációra jelentkezik. A jelentkezők száma alacsony. Az átlagos hindu fiúgyermeket akar. A többségnek nincs társadalombiztosítása. Az öreg szülőket a kereső fiúk tartják el. A lányoktól, nőktől nem tartják illendőnek anyagi segítséget elfogadni. Könnyebb rávenni családtervezésre azt a házaspárt, ahol már van 3 fiúgyermek. Ahol 4 leány van, tovább próbálkoznak.

India a családtervezésre sok pénzt költ. Irodákat, országos hálózatot építettek ki. Házaspáronként évi 3,5 dollárt fordítanak családtervezésre. A rádióállomások naponta sugároznak műsort, a mozik, újságok rendszeresen foglalkoznak a témával. Ingyen osztanak ki fogamzásgátló szereket.

Számottevő eredményt ezideig mégsem sikerült elérni.

Az életszínvonalat kellene jelentősen emelniük. Ha megköszölnék az emberek a jobb életet, ragaszkodnak hozzá és kevesebb gyermeket hoznak világra. Ugyanakkor az alacsony életszínvonalat nem lehet a születési arányszám csökkenése nélkül emelni.

Nem egyszerű ebből a körből kilépni.

India példáját elemeztük, de a többi fejlődő országban is hasonló problémák vannak, csak mindegyikük még fel sem mérte helyzetét és a megoldáson sem kísérletezik.

A pápa „Humanae vitae” kezdetű enciklikája, amely a katolikus házaspároknak csak az Ogino-Knaus módszert engedélyezi – nem véletlenül talált ellenállásra épp a latin-amerikai püspökök körében.

★

Tehát a demográfiai robbanás a fejlődő országok igen magas születési arányának következménye. A születési arány ezekben az országokban 40 ‰ körül mozog.

A gazdaságilag fejlett országokban a demográfiai problémák éppen ellenkező előjellel jelentkeznek. Itt az alacsony születési arányszám a jellemző. Az NSZK-ban 13,3, az NDK-ban 13,9, Svédországban 13,6, Magyarországon 14,6, Belgiumban 14,7, Ausztriában 15,1, Csehszlovákiában 15,4, ... Szovjetunióban 17,4, USA-ban 18,2, Japánban 18,9 ezrelék volt az élveszületési arány 1970-ben.

Az alacsony születési arányt hajlamosak vagyunk magyar sajátosságként feltüntetni. Akadnak, akik etikai problémát csinálnak a jelenségből, mások a nemzet pusztulásáról beszélnek. A leghevesebb vita néhány éve a Nők Lapja hasábjain folyt. A vita azóta könyv alakban is megjelent (Fekete Gyula: Eljünk magunknak? Bp. 1972) s ez újabb hullámokat indított a vitán.

A népesedés alacsony foka nem speciális magyar jelenség, ugyancsak nem kifejezetten magyar sajátosság a születés-növekedésének ösztönzése.

Franciaországban már a háború előtt igen határozott gazdasági ösztönző eszközöket alkalmaztak, s ezzel, ha magas szaporulatot nem is értek el, de a népesség csökkenésének

tendenciáját sikerült megállítani. Jelenleg Franciaországban a 16,7 ‰-os szinten sikerült stabilizálni a születések arányszámát.

A legtöbb európai ország ma szintén alkalmaz valamilyen ösztönzési módszert.

A módszerek között tekintélyes helye van a gazdasági ösztönzőknek. A szocialista országok – így Magyarország is – kiemelkednek e téren. A fizetett szülési szabadság, a havi vagy egyszeri gyermekgondozási segély, a nem dolgozó, de gyermekeket nevelő anyák támogatása, a gyermekes családok támogatása, a lakáshelyzet javítása – azon túl, hogy humánus intézkedések – a szaporulásra is ösztönöznek.

Vannak jogi eszközök is. Ezek között tekintélyes helye van a tiltó jellegű intézkedéseknek. Az óvszerek hirdetésének, termelésének, forgalmazásának betiltása. A művi vetélések betiltása vagy határozott korlátozása. Romániában például ezek az eszközök dominálnak. Nem véletlen, hogy a leghátrányosabb eredményeket éppen ők érték el.

Korábban hazánkban is voltak hasonló intézkedések, de már ezeket az adminisztratív jogi tiltásokat nem alkalmazzuk. Ennek következményei elég súlyos problémákat okoztak elsősorban az iskoláztatásban, a gyermek intézményekben. Az 1954-ben született nemzedék majdnem duplája az 1962. évinek.

Az eszközök harmadik csoportját a propagandamunka alkotja.

A legtöbb szocialista országban célul tűzték ki a második a harmadik gyermek megszületésének ösztönzését.

Magyarországon legalább a népesség reprodukcióját szeretnénk biztosítani.

Az elmúlt másfél évtized nálunk a jövedelmek szolid, de fokozatos emelkedését hozta, ugyanakkor a fogyasztási lehetőségek ugrásszerűen bővültek (gépkocsi, magánlakás, külföldi utazás, vikendtelek...). Vannak kifejezetten fogyasztásra orientált házaspárok is, akik a családcentrikus szemlélet helyébe a presztizst, az anyagi sikert állítják.

A család funkciója is változott, szűkült, kohéziója csökkent.

A nagylétszámú családok életszínvonala alacsonyabb. Ma a családok létszámát jobban determinálja és differenciálja a demográfiai összetétel, mint a keresők bérszínvonala. Nem mindegy, hogy egy családban mennyi gyermeket kell eltartani.

Jövedelemelosztásunk figyelembe veszi ezt a jelenséget, s a távlati terveiben fokozottan bővül a nagyobb gyermeklétszámú családok anyagi támogatásának volumene és köre. A gyermekruházati ellátás szabályozása, a sokgyermekes családok kedvezőbb lakásépítési, lakásjuttatási lehetősége – amelyek legújabb intézkedéseink közé tartoznak – ugyancsak ezt a kört bővíti.

A demográfiai problémák megoldása igen bonyolult és nehéz a fejlődő országokban is, és a fejlett országok sem tudnak egyedül üdvözítő eszközöket találni.

A népesedés kérdése a két térségben más-más előjellel jelentkezik, de a megoldási módok sokrétűen komplex összefonódása azonos. Egyik helyen sem szabad elszakítani a gazdasági fejlesztést a népesség szabályozásától. Minden országnak figyelembe kell venni sajátos nemzeti körülményeit, gazdasági erejét és szellemi hagyományait egyaránt. S az eredmény így is csak hosszabb távon jelentkezik.

Találkozunk napjainkban neomalthusianusokkal is. Malthus tanításának tudománytalan és reakciós voltát már a múlt században bizonyították.

★

Engels 85 évvel ezelőtt írta a következő sorokat:

„Persze absztrakt fennáll a lehetősége annak, hogy az emberek száma olyan nagy lesz, hogy szaporodásuk elé korlátokat kell állítani.

Ha azonban a kommunista társadalom valamikor szükségesnek látja majd éppen úgy szabályozni az emberek termelését, mint ahogy a dolgok termelését már szabályozta, akkor éppen ez a társadalom és csakis ez lesz az, amelyik ezt nehézség nélkül véghezviszi...”

Válságban van-e a mai család?

A család hosszú történeti fejlődés eredményeként alakult ki. A társadalom evolúciójával szakadatlanul fejlődött és a társadalomnak gyökeres átalakulásaikor alapvetően megváltoztatta formáját. A monogám család, amely a magántulajdon talaján jött létre, a civilizált társadalmak története során jelentős funkcióváltozáson ment át, például eredetileg termelő majd később mindinkább fogyasztó mikro-egységgé vált. A magántulajdon fontos szerepe a házasságkötésben kezdetben leplezetlenül jelent meg, így a birtokos osztályok családalapítását általában rögzítő, szabályozó házassági szerződés kezdetben elsősorban gazdasági jellegű magánjogi ügylet. A polgári felvilágosodást követően ezeknek a szempontoknak nyílt megjelenését eltakarta az érzelmekre, a családi boldogságra való hivatkozás. A kapitalizmus azonban, miután az egész társadalom a magántulajdon jegyében és védelmében funkcionál, nem tudta kiküszöbölni a birtokos osztályokhoz tartozók házasságából az anyagi szempontok jelentőségét.

Az emberiség számára első ízben a szocializmus keretei között nyílt lehetőség arra, hogy a házasságkötésben döntő szerepe az érzelmeknek legyen. Ez addig, amíg fennáll a társadalmi egyenlőtlenség, nem jelenti az anyagi szempontok teljes eltűnését. Ehhez még igen hosszú időnek kell eltelnie, egy új társadalomnak kell felépülnie. Az anyagi tényezők szerepe a családban maradéktalanul valószínűleg csak a kommunizmusban szűnik meg.

Vajon beszélhetünk-e a fejlődés jelenlegi szakaszában a család pozitív irányú átalakulásáról és megújulásáról? Ismeretes, hogy a válások száma évről-évre növekszik és Magyarország az „előkelő” második helyet foglalja el az USA után.

A válások mennyiségének összehasonlításakor különös gondot kell eljárni, mert nemcsak egyes országok között van lényeges eltérés a jogrendszerekben és a bírói gyakorlatban, hanem országokon belül is változhatnak a jogszabályok. Hazánkban 1870. és 1880. között ezer lakosra még csak 0,7 válás jutott, s az 1894. évi magyar házassági törvény megalkotása után még kevesebb lett. A századfordulótól erőteljes növekedésnek indult, mivel a házasságfelbontással kapcsolatos joggyakorlat megenyhült. 1910–11 között ezer lakosra már 0,4 válás jutott. Az első világháború alatt 0,1-re csökkent, majd újabb lendületet nyert. A felszabadulás után a válások száma messze meghaladta az első világháború utáni éveket. Ez annak következménye, hogy 1945-ben megalkotott kormányrendelet a bontást megkönnyítette. Az új családjogi törvény ismét átmeneti visszaeséssel járt. 1955-től az emelkedés folyamatos és különösen kiemelkedik az 1969. év, az eddigi legnagyobb eredményével, amikor az ezer lakosra jutó válások száma 2,2 (A rendkívül magas szám az ellenforradalmi eseményekkel, majd a disszidálások során felbomlott házasságok utólagos jogi rendezésével magyarázható.)

Vajon e válási statisztika nem azt bizonyítja-e, hogy az építéssel felbomló kisközösség, a család válságban van?

Úgy véljük, helytelen lenne messzemenő következtetéseket levonni ebből a néhány számból.

A tény azonban tény marad. Ezer házasságra tíz válás jut. Ez azt a benyomást kelti, hogy válságban van a család. Heller Ágnes ennek alapján ír arról, hogy „Ma a magántulajdonon alapuló monogám házasság felbomlásának korszakában élünk. Igaz anélkül, hogy ez az intézményváltozás jogilag megfelelő mértékben kifejlődött volna... De miután a gyermekek nevelése a mi korunkban elsősorban családi ügy, tehát a régi monogámiára van alapozva, a monogámia e felbomlási folyamata gyermektragédiák sorozatához vezet, és hozzájárul a gyermekbűnözések rendkívüli elszaporodásához. Ugyanakkor a normafelbomlás és kiüresedés jelenségeitől kísérvé, ideiglenes erkölcsi visszaesést is kifejez. Remélhető azonban, hogy a válságból majd tisztultabb emberi viszonyok születnek.”

Az idézett megállapítással kapcsolatban fel lehet tenni a kérdést: milyen állapothoz, vagy milyen normához viszonyít a szerző, amikor ideiglenes erkölcsi visszaesést, kiüresedést a gyermekbűnözés rendkívüli elszaporodását említi?

Az Engels által tárgyalt monogám családhoz mérve, amely a kizsákmányoló társadalomban bontakozott ki, a szocialista társadalomban élő monogám család gazdaságilag és érzelmileg megalapozottabb közösség, amelyre nem jellemző általában véve a bomlás, az erkölcsi visszaesés és a gyermektragédiák elszaporodása.

Ha azonban egy általunk már megformált ideális családhoz hasonlítjuk a jelenlegi állapotokat, akkor valóban súlyosnak kell megítélni a helyzetet. Ez az eljárás azonban nyilvánvalóan nem helyes. A család – mint intézmény – nem válságban, hanem átalakulóban van. Funkciói változhatnak, de mint dr. Csiki Ottó is mondja, a páros családnak még óriási tartalékai vannak. I.Sz. Kon. a család elhalását pedig pusztán szóbeszédnek tartja.

A válást nem lehet mindig a családi forma bomlási jelének tekinteni. Esetenként a válás jogának biztosítása jelentős demokratikus vívmány. Olaszországban például néhány évvel ezelőtt egyetlen törvényesített válást sem lehetett kimutatni. Nem mintha ott minden rendben lett volna a családdal, hanem mert az olasz törvények nem ismerték el a válás jogát. Méltán nevezte Fenoltea a felbonthatatlan polgári házasságot jogi szörnyszülöttnek, a konkordátum szerinti házasságot pedig a legzavaróbb házassági törvénynek.

A válás kifejezi az emberek társadalmi viszonyaiban bekövetkezett feszültségeket, ezek kisugárzását a családra. A család az a különleges és igen érzékeny mikroközösség, melyen a társadalom összes ellentmondásai átszűrődnek. „Aligha lehet elképzelni azt – legalábbis tömegmérésekben érvényesülő társadalmi jelenségként nem –, hogy a társadalmi előítéletektől, a legkülönbözőbb presztízsszempontoktól, a végsőig vitt szerepjátszástól megkínzott ember a családjában elnyeri „érzelmi egyensúlyát”. Legtöbbször ennek éppen az ellenkezője történik: a „külvilág” a család küszöbét is átlépi, és így vagy úgy, de megmérgezi a családi viszonyokat” – írja Hegedűs András A család tervezéséről és jövőjéről című tanulmányában.

Társadalmunk a külső világ humanizálására törekszik. A szocializmus azonban ugyancsak nem mentes az ellentmondásoktól, az egymással szembenálló érdekektől, a társadalmi és a pillanatnyi egyéni érdek konfliktusától. Ezért az alapjaiban helyes célkitűzések sok-sok ellentmondás közepette közelíthetők csak meg.

Mindez szükségszerűen rányomja bélyegét a családra is, s adott esetekben ezek szétbomlására vezet.

A válás alapján véve negatív megoldás. Mindenképpen el kell kerülni, ha lehet, de ha nem lehet, még mindig több előny jár a kényszerű együttélésnél. Ha azt állítjuk, hogy a gazdasági érdektől mentes szerelmi házasság és a kölcsönös megértés alapján nyugvó család az erkölcsös, akkor a házasság, amelyben a szerelem már nincs jelen, szükségképpen erkölcstelen. És nincs törvény, nincs racionális érv, amellyel az elmúlt érzelmeket fel tudnánk támasztani.

A válás kimondása a családok többségének életében kétségkívül sok káros következménnyel jár. Figyelembe kell azonban venni azt is, hogy a válás nem más, mint a valóságban már végbement folyamat utólagos szentesítése a törvény által. Ezért azt a feladatot kell célul kitűzni, hogy ezekben a valóságos folyamatokban kutassuk fel azokat a tényezőket, melyek a válás tendenciáját hordják magukon, és azokat amelyek a házassági kohézió irányába hatnak. Mindez hozzásegíthet bennünket az események tudatos befolyásolásához, a pozitív tendenciák következetes erősítéséhez.

A váláshoz, a házasság felbomlásához vezető okoknak csupán 1/10-e van meg a házasságkötés előtt. A bontásra vezető okok 9/10-e a házasság alatt jön létre. Mint dr. Lukács Tibor írja: „A házasság nem sorsszerű adottság, nem elrendeltetés, melynek tartalma eleve adott, hanem két ember közötti kapcsolat és mint ilyen, nem lehet tartalmában több, mint amivé teszik, mert a házasság nem lehet más, nem lehet nemesebb és értékeesebb, mint az abban élők.”

A házasság folyamán létrejött akok közül leggyakoribbak: az elhidegülés, a szexuális meg nem értés, az iszákosság, a durva bánásmód, egy harmadik személlyel szerelmi kapcsolat létesítése, az egyik házastfélnek az otthontól való gyakoribb távolmaradása. Ezek az okok összefonódnak és gyakran több együttes ok vezet a végleges bontásra.

A. G. Harcsev a család széthullásának okait keresve a leningrádi városi bíróságon lefolytatott válóperek anyagából ezret dolgozott fel. Ezen kívül speciálisan meghatározott program alapján 52 férfival és 68 nővel készítettek interjút, akik válókeresetet nyújtottak be.

A megkérdezettek majdnem mindegyike kijelentette, hogy szerelmi házasságot kötött. Csak a férfiak 10, a nők 7,5 százaléka kötött házasságot úgy, hogy nem szerette, vagy nem volt biztos abban, hogy szereti házastársát.

A válófélben lévők életkora, akikkel a beszélgetést lefolytaták, a következő volt:

	18 éves v. fiatalabb	19–20	21–23	24–27	28 éves v. idősebb
nők	3,7	16,1	31,5	27,5	21,2
férfiak	2,2	8,5	26,1	35,	28,1

A válási arány a 21–27 éveseknél, tehát az aktív korban élőknel a legnagyobb.

Ugyanilyen módon megvizsgálták azt is, hogy milyen szerepet játszik a válásban a házastársak eltérő életkora, vagy az, hogy azonos vagy különböző speciális csoporthoz tartoznak. Az adatok azt is bizonyították, hogy az életkori eltérések a válófélben lévő házastársaknál nem lépik túl a normális határt. Általában csak annyi az eltérés közöttük, amennyi a jól-szervezett családokra is jellemző.

Hasonló eredményre jutottak a szociális csoporthoz való tartozás elemzésénél. A válófélben levők többsége azonos szociális csoporthoz tartozott, műveltségi szintjükben tehát nem lehetett lényeges eltérés. Ezért kiegészítő adatokat gyűjtöttek annak megállapítására, mivel magyarázható mégis a válások magas száma? Ebből a vizsgálatból arra következtetésre jutottak, hogy a házasság széthullásának legfontosabb tényezője a férj és feleség eleve rosszul kialakított, vagy megromlott emberi kapcsolatában keresendő. A széthulló családok többségében a férj nem segített eleget a feleségének, nem jártak közösen szórakozni, tehát társaságuk külön-külön csoportot képezett. Érdeklődésük, gondolatviláguk tehát fokozatosan távolodott egymástól.

Ennek a helyzetnek a kialakulásában maguk a házasságok is vétkesek voltak, mert sok-sok alkalom kínálkozott, hogy változtassanak a helyzeten, de ehhez tudatos cselekvésre lett volna szükség, arra, hogy mindketten felelősséget érezzenek egymásért. Ha nincs ilyen tudatos törekvés, felbomlik a házasság. Ebben a situációban viszont két lehetőség kínálkozik. Az egyik az, hogy jogilag felbontják a házasságot és mindketten megpróbálnak új életet kezdeni. Ezt bizonyítja az a tény is, hogy a bíróság elé rendszerint már csak azok az esetek kerülnek, ahol a házasság súlyos válságban van. Családjogi törvényünk nem ismer törvényes bontó okot, de védi és szilárdítja a házasság és a család intézményét. A felbonthatatlan jogi házasság fogalmát azonban ellentmondásosnak tartja, tehát a véglegesen elromlott házasság felbontását megengedi. Ezért az elutasító ítéletek száma igen alacsony.

Másrészt a szocialista társadalom és egész jogrendszere arra törekszik, hogy a családot védje, fejlessze, és lehetőség szerint kiküszöbölje a válásra vezető tényezőket. A Legfelsőbb Bíróság 3. számú irányelve, — melyet dr. Lukács Tibor Szerellem, házasság, család című munkájában idéz — ezeket a gondokat a következőképpen fogalmazta meg:

„A szocialista erkölcsi felfogás szerint a házasság a szabad és egyenlő jogi férfinak és nőnek kölcsönös vonzalomra alapított, a családi kapcsolatok alapját alkotó jogilag szabályozott közössége. A szocializmus építésének előrehaladásával a család és a házasság mindinkább szocialista jellegűvé válik. E fejlődéshez erkölcsi és jogrendszerünk messzemenő segítséget nyújt...”

A család széthullásának megfigyelhető egy másik formája, melynél a házaspár a valójában felbomlott házasságukat jogilag fenntartják.

Szociológiai felmérések bizonyítják azt, hogy a ténylegesen elváltak száma jóval nagyobb a jogilag elváltak számánál. Ez az inkongurencia Lőcsei Pál szerint társadalmi jelenség. A vizsgálatok arra a meglepő eredményre vezettek, hogy a jogilag felbomlott házasságokhoz viszonyítva a ténylegesen felbomlott házasságok száma másfélszer nagyobb. A további elemzések azt is kimutatták, hogy ebben az inkongurenciában élő népesség összetétele heterogén. Többségében alkalmazásban álló fizikai dolgozó, jelentős kisebbsége pedig alkalmazásban álló szellemi dolgozó. Ezen kívül az inkongurenciában élők ötven százaléka útban van helyzetének jogi rendezése felé, de a másik 50 százaléka tartós vagy végleges inkongurenciára rendezkedett be. Ennek egyik oka abban keresendő, hogy a lakások száma rendkívül kevés és azok akik házasságukat ténylegesen felbontották, kénytelenek továbbra is együtt élni, mert nem tudnak külön költözni, s a lakás sem választható le. Így a házasság jogi formája nem fedi tényleges családi állapotukat.

Lőcsei Pálnak az a véleménye, hogy az ilyen állapot részben közömbösséget jelenthet a családjogi viszonyok iránt, de jelenthet ellenállást is a tradicionális házasságetikai normákkel szemben.

Az inkongurencia-vizsgálat csak a felbomlott házasságúakra vonatkozott. Lőcsei Pál felveti a problémát, hogy helyes lenne ezt a vizsgálatot kiterjeszteni a nőtlenek, hajadonok, özvegyek, sőt a jogilag házasságban élőkre is, ezzel sok értékes tapasztalatot nyerhetnénk a férfiak és a nők közötti kapcsolatok tartalmának alakulásáról.

Ha a válások számához hozzáadjuk az inkongurenciában élők számát, a statisztikák által közölt elég magas számadat csak növekszik. Ez újabb figyelemztetés arra, hogy a társadalom az eddigiekkel is nagyobb figyelmet fordítson a család-vevédelemre, s a megelőzés helyes módszerét széles körben alkalmazza.

*

A család válságának, a válásoknak csupán néhány vetületét és problémáját vettük szemügyre. Az itt tárgyaltakból kitűnhet, hogy még sok házasság nem tudja betölteni feladatát és ezért válással végződik. Ha nem is mindig kerül sor a végső lépésre, sok családban élnek az emberek egymás mellett közömbösen, formálisan, ahelyett, hogy egymásért élnének.

Nem kivétel még a családtagok önzése, felelőtlensége, esetleg durvasága sem.

Az összkép azonban nem ilyen sötét. A szocializmus építése során fokozatosan humanizálódnak az emberi viszonyok, gazdagodik az emberek szellemi arculata, megnövekszik a kölcsönös érzelmekre való igényük, növekszik felelősségtudatuk és erkölcsi érzésük. Mindez a családra is hatást gyakorol és ennek következtében az egy tisztultabb, emberibb mikroközösség irányába halad.

Ezen túl a gyakorlati életben, épp e tendenciák kibontakozása következtében, különösen a nagyjából hasonló képzettséggel, szellemi igénnyel bíró fiatalok házasságával a családok többsége mindinkább érzelmi közösséggé válik, amely biztosítja tagjainak a kiegyensúlyozott életet a munkához, a szórakozáshoz és pihenéshez, a gyermek gondozásához és neveléséhez szükséges feltételeket, és az idős szülők eltartásáról, érzelmi támogatásáról is képes gondoskodni.

A családok egy részénél mutatózó válságjelek valóban léteznek, de ezek nem magát a házasság intézményét fenyegetik, hanem régi, hagyományos formáit, és bennük csupán a múltbeli viszonyokkal terhes egyes házasságok életképtelensége jut kifejezésre. A házasságnak — mint sajátos intézménynek — óriási tartalékai vannak. A család intézménye még nagyon hosszú ideig fejlődhet ezen a formán belül. Ez a fejlődés a személyiség gazdagodásával, érzelmi világának színesedésével jár. Nélkülözhetetlen eleme a gyöngédség, a megértés és felelősségtudat. A család, melyet a nagy társadalmi átalakulások folyamatában sok különböző — néha ellentétes — hatás és, túljut e válságosnak tartott korszakán, és megszabadulva mindazoktól a visszafogásoktól, melyeket az osztálytársadalmak raktak rá, nem lesz más, mint őszinte és intim emberi viszony.

Egyenjogúság?

A múlt század vége felé kibontakozó feminista mozgalom, a mozgalomban rejtőző, valamint az ellene gyűlekező indulatok elsőízben különös, bár nem ritka módon egy irodalmi alkotás, egy színpadi mű előadása és „botrányos” sikere kapcsán ütköztek össze. Mint ahogy minden revolúció megkölti a maga Marseillaise-ét vagy Nemzeti Dal-át, hasonlóképpen született Ibsen Nóra című drámája is, s fejezte ki a férfi-zsarnokság alól magát erővel is kiszabadító szoknyás ember forradalmi igazságát. A despotaférjét elhagyó, természetes családi kötelekeit is elszakítani képes, elszánt heroina mögött a Baabothon ajtájának becsapódása úgy rezzengette meg a kortársi dobhártyákat, mintha az egy hosszan érlelődő forradalom első puskalövése lett volna.

S talán az is volt.

Talán, mondom kissé bizonytalanul, minekután ez a „forradalom” oly bonyolult, annyi ellentmondás között fejlődött, s még korántsem tekinthető lezártnak, befejezettnek ma sem. Hiszen csak nálunk, a mi társadalmi rendszerünkben is – amely tagadhatatlanul a legkövetkezősebben igyekezett a valóságban is érvényt szerezni a nemek egyenjogúságának, – mennyi ellentmondás, objektív és szubjektív forrásokból származó nehézség akadályozza az egyenjogúság gyakorlati megvalósulását. A dolgozó nőkre nehezedő második műszak terhe, a még mindig érvényesülő megkülönböztetések a bérezésben, a gyermeket váró és kisgyermekes anyák közismert munkavállalási – és munkahelyi! – nehézségei mind-mind olyan jelenségek, amelyek azt mutatják, hogy még az egyenjogúság értelmezésében sem jutottunk olyan következetesen egységes álláspontra, amely lehetővé tenné a társadalmi gyakorlatban felmerülő problémák minden szempontból megnyugtató rendezését.

Az egyenjogúság értelmezésénél mutatózó tanácstalanság és bizonytalankodás ma első sorban a nők munkával kapcsolatos igénybevitelének és igénybevehetőségének módjával és mértékével összefüggésben jelentkezik, mégpedig több vonatkozásban is. Még koránt sincs tisztázva, hogy melyek azok a foglalkozások, munkakörök, ahol a munka eredményében, a teljesítményben, valamint a dolgozók testi-lelki építésének megőrzésében figyelemmel kell lenni a nemek közötti biológiai és pszichológiai különbségekre, – annál kevésbé, hiszen még a különbségek valóban tudományos, részletekbe menő feltárása is kutatási feladatot jelent. S e kutatásokra igazán nagy szükség lenne. Gondoljuk csak meg: az ötvenes évek elején traktorosnak vagy éppen bányamunkára jelentkező nők egy részénél komoly egészségügyi problémák merültek fel. Szervezetüket nem egy esetben súlyos károsodások érték. Az ok egyértelműnek látszott: a női szervezet bizonyos sajátosságainak, igénybevehetősége határainak figyelmen kívül hagyása. Mélyebben elemezve a kérdést azonban a válasz korántsem ennyire világos: nem tudjuk, hogy a tünetek, a panaszok oka egyes nők szervi érzékenységeiben rejlik-e, – hiszen voltak, akik nem betegedtek meg – vagy bizonyos idő után minden nőnél jelentkeztek volna. Persze, ez esetben a tapasztalatok elégségesek annak megállapításához, hogy a nagyon nehéz fizikai munkákra ne alkalmazzuk a nőket. Vannak azonban sokkal bonyolultabb kérdések is. Például a nemzetközi felmérések azt mutatják, hogy az orvosi és a jogászai munka mindinkább „női foglalkozássá” válik – a nők részaránya növekedik. Ez a növekedés azonban korántsem egyenletes. Míg pl. a medicina bizonyos ágaiban (a belgyógyászat, a szemészet, a gyermekgyógyászat) valóban rohamosan növekszik a nők aránya, más területein (a sebészet, a szülészet-nőgyógyászat) jóval csekélyebb a növekedés. A jogi pályán a bírói munkakörbe nyomultak be a nők, míg az ügyvédi munkaközösségek névtábláin női név még mindig csak elvétve szerepel. Mi ennek az oka: előítéletek, beidegződések, vagy valóban fennálló nemi különbségek?

E különbségek felmérésének hiányosságaiból, általában a nők munkával kapcsolatos túlterheléséből származó problémák különös hangsúllyal jelentkeznek az ideggyógyász és a pszichológus munkájában. S a felgyülemelő pszichiátriai és pszichológiai tapasztalatok nem egy vonatkozásban fényt is derítenek a nemek újjáalakuló egyes „kényes” kérdéseire.

Túlterhelés – felelősség

Az alábbi eseteket sok száz közül választottuk ki. A válogatásnál azt az elvet tartottuk szem előtt, hogy az esetek mindegyike reprezentáljon valamit abból a kérdés-szövevényből, amit a mi társadalmunkban jellegzetesen női problémáknak nevezünk.

A történet (köreset) ugyanakkor egyedi is: hozzájuk hasonlóak ezrei, tízezrei mindmégannyi árnyalattal fordulnak elő az életben s térnek el – sokszor nagyon is – egymástól.

Elternek már abban is, hogy többségük sohasem fordul orvoshoz, különösen nem pszichológushoz, s így történetüket nem orzi kórrajz vagy pszichológiai dokumentáció.

N. J.-né 38 éves, laboránsnő egy vegyi üzem laboratóriumában, ahol olyan bevizsgáló munkát végeznek, amely robbanásveszélyes szerek előírászerű keverési arányát ellenőrzi. N. J.-né feladata, hogy minden mérés után, speciális tisztítószerek segítségével kimossa a pipettákat és a lombikokat. A kimosásnak igencsak alaposnak és szakszerűnek kell lennie, mert az esetlegesen visszamaradt szennyező anyagok megzavarhatják az ellenőrző mérés pontosságát s ezáltal komoly balesetveszély forrásai lehetnek: nem várt vegyi reakciók, pl. öngyulladás, robbanás, stb. keletkezhetnek.

A munkakör jellegéből következik, hogy N. J.-nének a munkát az első mozzanattól az utolsóig összpontosított figyelemmel és a megfelelő ütem ben kellett végeznie.

Ebben a sztrezz-szituációban N. J.-né tökéletesen helytállt, amíg azután egy napon úgy érezte: nem tud koncentrálni, képzelete ünos-úntalan elkalandozik, akaratlanul is el nem végzett házimunkájára gondol. Egyre erősödik az a képzelete, hogy olyan, mint egy gép, amely kora reggeltől késő estig robotol, mégsem vég-gez el mindent, ami rá vár. Minden nap elmarad valamivel... És már kezdte gyűlölni laboratóriumi munkáját, később munkatársait is, amiért „az ott végzett munkával nem lehet elmaradni”. Bezzeg a gyerekei ellátása, a főzés, a mosás és a takarítás nem olyan kötelesség, amelynek hiánytalan ellátását bárki is számonkérné egy dolgozó asszonytól! De a munkahely, a társadalom, az megköveteli a magáét...

Ilyen s ehhez hasonló gondolatok kavargtak a fejében. A gondolatok nyomán azután sorra feltámadtak az indulatok is: hol gyűlölködött, hol pedig szorongott: rendszerint azért, hogy mi lesz, ha szórakozottságában valamit eltéveszt vagy olyan mulasztást követ el, amiből baj származik. Félt az esetleges következményektől: a fegyelmi megdorgálástól, de talán még ennél is jobban a megcsúszástól.

Szorongása hamarosan idegességgel, ingerlékenységgel párosult, amire munkatársai – egy kivétellel valamennyien nők – hasonló idegességgel és ingerültséggel reagáltak. Amikor panaszkodni próbált egyik-másik munkatársának, hogy egy idő óta folyton fáradt, éjszaka mégsem alszik jól, étvágya sincs, úgy eszik, mintha az ételt a háta mögé dobálná, sorra legyintettek: „ők is hasonlóképpen vannak, mert manapság minden asszony úgy él, mint N. J.-né, csak a munka meg a kötelesség; egyedül a férfiaknak jó és a lányoknak, amíg férjhez nem mennek...” és így tovább. Egyik munkatársa gúnyosan azt ajánlotta, hogy csalja meg a férjét; így lázadjon az asszonysors ellen és ne ideges panaszkodással. Akkor majd megnyugszik, mert lesz valami szép és jó is az életében, nemcsak a kötelesség. Egy másik kolléganője pedig éppen tisztességét vonta kétségbe, azt állítva, hogy biztosan van valakije, akivel csalja az urát és aki miatt nem ér rá elvégezni a munkáját. „Ha amiatt vagy ideges, mert rossz a lelkiismereted, akkor gyónd meg valakinek, papnak vagy orvosnak, de ne mirajtunk töltsd ki az idegességed!” – vágta neki oda a kolléganő.

N. J.-né érezte, hogy nem értik meg a munkatársnői, és már bánta, hogy beszélt nekik magáról, az állapotáról. Amikor pedig egyik nap behívatta a főnöke, akkor biztosan tudta, hogy nemcsak értetlenek voltak vele szemben, de még árulkodtak is ellene.

Főnöke, a laboratórium vezetője nem volt túlságosan barátságos hozzá. Szárazon és tárgyilagosan taglalta neki, milyen fontos az a munka, amit ők végeznek, milyen sok elismerést kaptak már eddig is a szakmától és a fölöttes hatóságoktól, amiért hosszú évek óta nem csúszott hiba a méréseikbe. A módszert – az ő módszerét! – laboratóriumok, még külföldiek is át akarják venni, és hogy milyen sokan jönnének dolgozni ő hozzá, ha lenne hely; N. J.-né pedig – mint hallja – nem örül, hogy itt lehet, ilyen tökéletesen összecsiszolódtok kollek-tívában, nem tud szívóbb örülni a „kitüntetés-nek”, hogy itt dolgozott... Ugy hogy, amikor a főnök feltette neki a kurta és türelmetlen kérdést: mi a baja? – egyetlen mondatot tudott csupán kipréselni magából, azt is halkan. A mondat így szólt: „Nem tudom.” Erre orvoshoz küldték, aki ideggyógyászhoz és munkapszichológushoz irányította.

N. J.-né a vizsgálat alkalmával elmondta, hogy munkabírása sohasem volt nagy, de nem tartozik a kimondottan gyenge nők közé. Két év óta azonban, mióta férjét vállalatára vidéki fiókjához helyezték és csak hetente-kéthetente jön haza, akkor is fáradt a munkától és a sok utazástól, azóta háztartásukat és három gyermeküket egyedül látja el. Gyerekei sem tudnak segíteni neki. Kicsik még, a legnagyobb is csak tizenegy éves. Nagyon hiányzik az apai kéz mellett az apai szigor és tekintély is a családban. Két év óta, tehát, mióta minden gond egyedül az ő nyakába szakadt, úgy érzi, elég lenne, ha csak az otthoni munkát végezné, de állását nem meri felmondani. Nem is annyira a kereset miatt, hiszen a férje hazahoz annyit, amiből szerényen és beosztással mindnyájan megelégednek, hanem inkább azért, mert ő kicsi korától fogva dolgozik, több mint húszéves munkaviszonya van és már el sem tudná képzelni magát a háztartásbeli asszony szerepében (füg-gőviszony, a nyugdíj elvesztése, stb.). De meg ezen túlmenően is: valami, amit ő nem tud ugyan jól megfogalmazni, de érzi és tapasztalja a különbséget a dolgozó nők és a háztartásbeliek között. Az utóbbiak, szerinte, óhatatlanul elmaradnak a világtól; bár ők ezt ritkán érzik, legfeljebb a férjük és a gyermekeik. Sok olyan esetet tud, amikor éppen ebből a lemaradásból származott a baj: a férj elhidegülése, sőt a gyermekek elidegenedése is. „Nem szeretném, ha én is azt kapnám egyszer otthon, hogy mit tudsz te a világból, amikor ki sem mozdulsz itthonról, legfeljebb a piacra megy vagy az üzletbe!” – mondta N. J.-né, és még hozzátette: „ilyen nő én már nem akarok lenni!”

N. J.-né esete több szempontból is tanulságos. Az egyik a terhelés, jobban mondva, a túlterhelés kérdése. Mit bír egy nő és hogyan lehet a terheit csökkenteni, hogy az N. J.-néhez hasonló kimerülés ne jöjjön létre? A válasz sum-mázva így hangzik: egy nő, még a viszonylag gyengébb alkatú is általában sokat bír, ha terheit – de főként a gondjait – megoszthatja valakivel: férjével vagy a munkatársaival (lehető-leg mind a kettővel!). Ha nem azt érzi, hogy minden az ő „esendő” vállaira nehezedik, hogy mindenért ő a felelős, s ha valami hibát vét, abból helyrehozhatatlan baj származik, esetleges „figyelemkihagyása” vagy egyéb mulasztása súlyos következményeket von maga után. Sajnos, azonban az egymás iránti érzett felelősség, a gondok megosztására való aktív készség megnyilvánulásait kevés munkahelyen lehet tapasztalni, még a családon belül sem mindig. Ennek ma már nem minden esetben a jó közösségi szellem hiánya az oka. Legalább ugyanennyit nyom a latban – különösen a túlnyomórészt nőket foglalkoztató munkahelyeket – a fáradtsággal, kimerültséggel küszködő nők ingerlékenységétől, idegességétől vibráló feszült mikroklima.

Felmerül a kérdés: mi az oka a már említett felelősségtől óvakodásnak? Nevezhetnénk idegenkedésnek, sőt – egyik-másik esetben – kimondott félelemnek, szorongásnak.

Úgy tűnik, hogy ha ennek van is biológiai oka (a nők a szaporodás funkciójának betöltése közben gyakran szorulnak mások, más nők és férfiak, segítségére, s talán ebből ered, legalábbis bizonyos fókig, a rászorultság élménye); egymagában nem elegendő magyarázat. Az a fajta, meglehetősen elterjedt nézet, hogy „a férfi mégiscsak férfi”, valószínűleg nem a biológiai különbözőségekből ered. Gyökerei minden bizonnyal a neveltetésben, a patriarchátus túlélő hagyományait mindkét nem részéről máig dédelgető felfogásban keresendők. Ennek azonban előbb-utóbb meg kell szűnnie. Felelősségvállalást t. i. nemcsak a veszélyes vegyszerekkel szennyezett pipetták és lombikok tisztítása igényel, hanem – közvetve vagy közvetlenül – minden társadalmi tevékenység egyúttal felelősségvállalással is jár. A laboránsé éppúgy, mint az igazgatóé vagy akár a ranglista legelján szereplő segédmunkássá. Enélkül az egyenjogúság eszméje sem válhat valóra, hanem mindörökké írott malaszt marad.

Női munka? Férfi munka?

Mint jól ismert: bizonyos munkák inkább valók férfiaknak, mint nőknek és megfordítva.

Amikor Engels azt írja „A család, a magántulajdon és az állam eredete” című művében, hogy az első munkamegosztás az embernél a férfi és a nő között jött létre abból a célból, hogy gyermekeket nemzenek, olyan történelmi tényt hangsúlyozott, amely messze többet takar a gyermeknemzésénél. Magában foglalja a nemek ősi egyenjogúságát, a férfi és a nő egyenlő társadalmi értékét is.

Az emberrelválás folyamata tudvalólag a munkával, a munkaeszközök készítésével és használatával kezdődött, s ezek tökéletesítésével párhuzamosan jutott magasabb és magasabb szintre, s ez a folyamat még ma is tart. Az ősember, ébredező-formálódó tudata segítségével egyre bonyolultabb munkát tudott elvégezni, egyre jobban felmérte saját helyzetét a földön s ezzel egyidejűleg ismerte fel a nemek egymásrautaltságának szükségszerű, sőt kényszerű tényét is.

A sokszázéves éves közös tevékenységben végeredményben mindkét nemnek megvolt a lehetősége, – s erre gyakran kényszerítve is volt –, hogy értelme és tudata egyformán fejlődjön. S hogy a két nem – bizonyos funkciók kivételével – minden emberi tevékenységben egymást helyettesíteni tudja. S mivel ez az egymást helyettesítő képesség, az emberiség túlnyomó többségénél, az osztálytársadalmak idején is továbbfejlődött. Az elenyésző kisebbség, a mindenkor uralkodó osztály került csak, idonként, abba a helyzetbe, hogy tevékenysége egyoldalúvá vált. Lagjai közül csak kevesen „dolgoztak”, s ezért többségük – a férfiak kevésbé, mint a nők – regredált is, méghozzá nemegyszer a tudat passzív, mondhatni vegetatív szintjére. Ez a regresszió gyakran olyan mély volt, hogy nemcsak a szaporodási, de még az öntenntartási oszton dekadenciájához is vezetett, s ezzel, a tudati-értelemi fejlődést egyedül biztosító munka elhagyásával, itelte magát életképtelenségre és kihalásra. A létért örökösösen küzdő kényszerűt egyenlő osztrályok férfiai és női – sok szenvedés és nyomorúság árán ugyan –, de megőrizték életreválóságukat, fejlődőképességüket, s ami jelen gondolatmenetünk szempontjából különösen fontos, egymást helyettesítő képességüket is. S ez a képesség csupán olyan társadalmi viszonyok közepette került veszélybe, ahol a nők egzisztenciálisan tökéletes függőségbe kerültek a férfiaktól s számukra semmilyen vagy csak kevés mód kínálkozott a férfiakkal egyenértékű munka végzésére. Ilyen végletes helyzetbe a nők, nagyobb tömegben, talán csak a polgári társadalomban kerültek, ahol a javaknak addig elképzelhetetlen bőségét produkálni tudó technicizált termelés a nők részvételét a munkában teljesén főlöslegessé tette. A tőkés polgárcsaládok nőtágjai a tökéletes egzisztenciális függőség, s méginkább a termelőmunkából való kizorolás következtében fokozatosan elveszítették önértéküket, majd a társadalom – a polgári társadalom – is lassacskán tárggyá, tulajdonná devalválta őket. Hasonlóképpen, csak sokkal nyilvánvalóbban, mint bármikor a patriarchátus kezdete óta.

A nők értéke, akárcsak némely passzív részvényeké a tőzsdén, a múlt század második felében már nagyon bessz-re állt, s ez indította el a feminista mozgalom szerveződését: a mozgalom zászlajára pedig a női egyenjogúság jelszavait írták. A progresszív törekvések mellett azonban továbbra is ott éltek és munkáltak a nők alacsonyabbrendűségét kifejező retrógrád értéktételek, amelyek lassanként a munkásság és parasztság öntudatlanabb tömegeihez is leszivárgtak, akiknek imponált a gazdag polgár, irigyelte gazdagságát, s ezért – ha a vagyonához nem jutott hozzá –, legalább a modorát, gesztusait, s mindenekelelt a cinizmusát próbálta átvenni és utánnozni. (Igy szivárgott le egyébként korábban az arisztokratikus magatartás- és gondolkodásmód a

polgársághoz is, s ösztökölte egyes tagjait a grófok és a bárók allűrjeinek majmolására.)

Ha most már a minden korokban termelődő retrógrád jellegű értéktételek epidemiológiájánál tartunk, ne álljunk meg hirtelen és ne kíméljük meg magunkat, a mi társadalmunkat sem a kissé kellemetlen „tisztiorvisi” vizsgálattól. Ime egy példa, ismét egy eset a sok közül:

Dr. H. K. kitűnően képzett, vezetésre minden vonatkozásban rátermett orvosnő néhány évvel ezelőtt három főorvosi pályázaton is alulmaradt férfi versenytársaival szemben. Mindhármán alkalommal H. K. nő-volta volt a perdöntő akadály, s hendikepp. Ezek időrendi sorrendben így következtek egymás után.

Az első alkalommal a kórház főorvosi kara (a javaslatot nekik kell megtenniük a fölöttes egészségügyi hatóságnak) a szokványos módon határozott: egy férfi mégiscsak férfi. Nota bene: a pályázó férfiorvos nemcsak a szakmában eltöltött gyakorlati éveit tekintve volt fiatalabb H. K.-nál, hanem tudományos munkássága sem érte el az orvosnő szintjét. Ám volt még egy kuriózum a pályázatnak: a főorvosi kar két nőtárgja is a férfi kolléga kinevezésére szavazott...

A második pályázatnál a tudományos fokozat hiánya miatt maradt le H. K. egy kandidátussal szemben. Itt nem volt hiba a döntésben, annál több fájlatnivaló volt az orvosnő családi körülményeiben: ő ugyanis már két évvel ezelőtt elkészült kandidátusi disszertációjával, de nem nyújtotta be, mert meg akarta várni a férjét: nyújtsa be előbb ő az övét, legyen ő előbb kandidátus, nehogy a családi harmónia emiatt zavart szenvedjen. Ez a veszély – a férj néhány megjegyzéséből következtethetően – valóban fennállt, s H. K., mint egész házasságuk alatt, most is vigyázni akart a családi harmóniára. Mit tehetett mást, várt. S ez a várakozása újabb csatavesztést eredményezett.

Harmadszor, a sors különös szeszélye folytán és igazában mulatságos módon egy nővel szemben maradt le. A rivális ez esetben H. K.-val nagyjából azonos érdemek birtokában indult a pályázaton. Volt azonban egy H. K. számára „behozhatatlan” előnye: külsőre csúnya volt, így a férfi szavazók nyugodt lélekkel adták rá voksukat, mert így gyanún kívül álltak. Nem érthette őket az a vád, hogy behódoltak H. K. csinoságának.

H. K. végül azért mégis főorvos lett egy parányi kórházban, ahová ő rajta kívül nem pályázott senki.

SZALÁNCZAY GYÖRGY

Értelmiség a közéletben – vidéken

Az értelmiség munkája, társadalmi tevékenysége, sőt életmódja a közfigyelem előterében áll. Néha kevesebbet beszélünk erről és jobban odafigyelünk, máskor meg gyakran beszélünk és kevésbé figyelünk oda – vagy legalábbis kevésbé alaposan. Manapság nagyon sokat vitatkozunk arról, hogy kiket tartsunk értelmiséginek (mely foglalkozások tartoznak az értelmiségi foglalkozások körébe), meg arról is, hogy a felsőfokú végzettséget vagy az elvégzendő munka alkotó jellegét, az önálló szellemi tevékenységet vagy az emberekre való hatás közvetlen lehetőségét, a társadalmi, gazdasági kérdésekben való döntési (beleszólási, véleménynyilvánítási) jogot

vagy a végzett munka irányító jellegét tartsuk-e az értelmiségi tevékenység kritériumának. Az azonban ma már vitán felül áll, hogy az értelmiség fontos, egyre fokozódó jelentőségű feladatot tölt be szocialista társadalomépítő munkánkban.

Sokan állítják, hogy az értelmiség elkülönül, egyre zártabb réteggé válik, egyre inkább csak a „maga dolgával” foglalkozik, csak a „maga köreivel” érintkezik. Mások arról panaszkodnak, hogy mind kevesebb az idejük és a lehetőségük az eredményes munkához egyre szükségesebb elmélyülésre és az önképzésre. A tények azt bizonyítják, hogy az értelmiségiek jelentős része egy sor alacsonyabb képzettséget igénylő feladatot (például adminisztráció) is kénytelen elvégezni. A másik oldalon viszont azt látjuk, hogy – például a szakmunkásoknak – egyre több olyan feladatot kell megoldaniuk, amelyek során nagyobb szerepe van a fejnek, mint a kéznek.

Elgondolkodtató az is, hogy a közvélemény jelentős része a tanácselnököket, méginkább a tsz-elnököket nem tartja értelmiséginek, nem vesz tudomást arról, hogy egy-egy munkaterület

fontossága mennyire megnövekedett vagy növekvőfélben van.

Kevesebbet vitatkozunk, és annál többször kinyilatkoztatunk, amikor az értelmiséggel kapcsolatos igényekről van szó. A fejlődés szükségszerű velejárója a szellemi munka jelentőségének fokozódása – az értelmiségiek munkájával kapcsolatos igények emelkedése természetes jelenség. Növekednek az igények a munkahelyen – szakmai és közéleti vonatkozásban egyaránt – és a lakóhelyen is. Az értelmiséghez való tartozásnak – sok más egyéb között – mindig is kritériuma volt a társadalmi elkötelezettség és a közéleti tevékenység; s ez manapság egyre inkább érvényes.

Amikor ma az értelmiség közéletiségéről vitázunk, legtöbbször társadalmi tevékenységük és életmódjuk áll a vita középpontjában. Én is ebből az aspektusból szeretném megközelíteni a kérdést – a szakmai tevékenység megítélése messze túlnő egy cikk lehetőségein, a társadalmi munkamegosztásban elfoglalt hely és szerep minősítése pedig a politikai szociológia feladata.

Különösen élénk figyelem kíséri a vidéken – elsősorban falun – élő értelmiség tevékenységét, közéleti szerepét. A tevékenységük iránti társadalmi igény nagymértékben fokozódott és reális szükségletek szerint alakult. A közvélemény igénye azonban meglehetősen lassan fejlődött, az értelmiséggel kapcsolatos követelmények sorában még mindig több a nosztalgia, mint a realitás. Hányszor hallunk ilyen stílusú megnyilatkozásokat: „Bezzeg régen az értelmiség szerepelt a színpadon, szervezte a bálakat, énekelt a dalkörben, kártyázott a kocsmában...” – tehát érintkezett, kapcsolatot tartott a „néppel.”

Hát ezt kellene tenni értelmiségünknek? Vagy tehet bármit – ha ezt nem teszi, akkor siránkozunk, elégedetlenek vagyunk, fanyalgunk? Jó ez így? Kinek jó ez?!

Nem arról van szó, hogy utasítsuk el általában az értelmiség tevékenységével kapcsolatos spontán elvárásokat. Hiba lenne, ha nem látnánk meg, hogy mögöttük – ha elavult formában is – az a régi és indokolt igény lappang, hogy az értelmiség a helyi kulturális élet fő részese, mozgató rugója legyen. Ezeket a régi, elavult művelődési szemléleten alapuló igényeket kellene felváltani az új közművelődési koncepcióból fakadó igényekkel.

Szükséges, hogy a lakosság tisztában lássa, tárgyilagosabban ítélje meg a helyi értelmiség munkáját, társadalmi tevékenységét. A közvélemény egyoldalú és irreális elvárásai kedvezőtlen légkört teremtenek az értelmiségiek közéleti tevékenységéhez, sőt néha – akaratlanul és kimondatlanul is – károsan befolyásolják a helyi vezetést. A tények korántsem adnak olyan méretű aggodalomra okot, amelyet sokan látni vélnek.

Sok-sok tény bizonyítja, hogy az értelmiség egyre jobban bekapcsolódik a lakóhelyen és a munkahelyen a közéleti tevékenységbe is; egyre kevesebb, akire az jellemző, hogy munkáján túl semmiféle feladatot, megbízatást nem vállal, aki teljesen elzárkózik társadalmi környezetétől. Az elmúlt évtizedekben jelentősen emelkedett az értelmiségiek körében a párttagok száma, legtöbbször az alapszervezeteken belül rendszeres és konkrét munkát végez. Növekedett arányuk a községi tanácsokban és végrehajtó bizottságokban is; igen sok értelmiségi dolgozót találunk a Hazafias Népfront és a Vöröskereszt aktívai között is. A falun élő értelmiségiek közül ma már többen kapcsolódnak be a különböző szakmai és tudományos szervezetekbe, társulatokba; erről tanúskodik az MTESZ, a TIT, a Magyar Pedagógiai Társaság stb. taglétszámának állandó emelkedése. De nemcsak a szervezettség fokozódásáról, hanem a tartalmi munka színvonalának emelkedéséről, az aktivitás erősödéséről is beszámolnak ezek a szervezetek.

A műszaki- és agrárértelmiség rendszeresen segíti az üzemi, a tsz dolgozóinak alap- és középszintű továbbképzését. A közművelődési tevékenység szervezésének és irányításának országos részét a pedagógusok végzik. Az orvosok és gyógyszerészek többsége rendszeresen tevékenykedik a Vöröskereszt szerveze-

teikben, de kiveszi a részét az egészségügyi ismeretterjesztés munkájából is.

Mindezek a tények nem jelenthetik azt, hogy teljesen elégedettek lehetünk, hogy minden a legnagyobb rendben van. Az előbb leírtakkal csupán egy – véleményem szerint – indokolatlanul sötét képet kívántam cáfolni, ha úgy tetszik ellensúlyozni. Valóban van még sok lehetőség, amit az értelmiség nagyobb segítségével, rendszeresebb társadalmi munkájával jobban kiaknázhathatunk. A közművelődés és a tudatformálás munkájának is sok területe van, amely mind jobban várja az értelmiségiek hatékonyabb részvételét. Ma még az a jellemző, hogy az értelmiség közéleti tevékenysége – az érzékelhető fejlődés ellenére is – mind szervezettségében, mind tartalmában és hatékonyságában elmarad a szükséges és lehetséges szinttől. Probléma az egyenlőtlen terhelés is: vannak akik túl sokat, vannak – egyre kevesebben – akik szinte semmit sem vállalnak.

Jelenleg még mindig az a jellemző, hogy az értelmiség közéleti részvételével kapcsolatos kérdéseket túlnyomórészt az igények oldaláról közelítjük meg. Pedig az igényeket is szükséges lenne differenciálni: vannak reális, de vannak illuzórikus igények is. Az illuzórikus, a régi – sokszor csak az idő által megszépített helyzetet idealizáló, és arra hivatkozó – igényektől meg kell szabadulnunk. Akinek kedve van, az legyen műkedvelő, – de tudomásul kell vennünk, hogy nem az a jó tsz-elnök, aki maga vezényli a menyecskekórust.

Rangsorolni kell a reális igényeket, kezdeményezni és szervezni az értelmiség közéleti tevékenységét. Ez a helyi szervek, helyi vezetés feladata. Nem elégséges csak óhajtani, elvárni, hogy az értelmiség spontán módon bekapcsolódjék a falu közművelődésébe, közéletébe.

A kérdés igénycentrikus megközelítése mellett feltétlenül szükséges, hogy a lehetőségeket is mérlegeljük, és törekedjünk arra, hogy az értelmiség közéleti kibontakozásához optimális feltételeket biztosítsunk. A konkrét lehetőségek figyelembe vétele nélküli, elvont igény hangoztatása többet árt, mint használ. Tudomásul kell vennünk, hogy a vidékre – és főleg a falvak legtöbbszörére – ma még a szakemberhiány jellemző. Bár eddig még soha nem látott ütemben emelkedett falvainkban az értelmiségiek száma, ez a fejlődés mégsem tudott lépést tartani a szükséglettel. Alig van olyan falusi iskolánk ahol ne tanítana képesítés nélküli, szinte nincs is olyan termelőszövetkezetünk, ahonnan ne hiányozna egy-két agrár-mérnök – közigazdászról nem is beszélve. A kisebb gyárak, üzemek sem bővelkednek műszakiakkal. A feladatok viszont növekednek, s a helyi létszámmal kell megoldani azokat. Falun élő értelmiség nagy többsége kisebb-nagyobb fokú munkahelyi túlterheltséggel küszködik. Ez nehezíti, vagy fékezi közéleti tevékenysége kibontakozását. A szakmai túlterheltséget sok esetben még az is fokozza, hogy a falura kerülő értelmiség jelentős része kezdő, fiatal, tehát ismerkedniük kell a munkahellyel, munkafeladatokkal, környezettel is; a tanintézetekben szerzett elméleti tudást a helyszíntre kell adaptálni, a gyakorlatban kell alkalmazni – s ez sem könnyű feladat.

Különböző tényezők fékezik is a közéleti tevékenység kibontakozását: az egyik helyen bizalmatlanok a pályakezdőkkel szemben, másutt túl sok feladattal terhelik, s a szegény „új embert” agyonnyomja a bizalom. Sok helyen nem megoldott az értelmiség rendszeres helyi informálása. Gyakran tapasztalható, hogy főleg a kezdő értelmiségieket nem képzettségüknek, érdeklődésüknek megfelelő munkába akarják bevonni. S végül, gyakran elfelejtik a végzett munkát megköszönni. A helyi gazdasági és társadalmi szervek önállósága, hatásköre és felelőssége jelentősen növekedett az elmúlt évtizedekben. A megnövekedett lehetőségekkel és feladatokkal akkor tudunk optimálisan élni, illetve megbirkózni, ha okosan és jól gazdálkodunk a rendelkezésre álló szellemi energiáinkkal is. A lakosság és a helyi vezetés közös érdeke – s ezt teljes mértékben egybeesik az össztársadalmi érdekekkel is –, hogy a helyi feladatok megoldása érdekében (ide értem a közművelődési és tudatformálási feladatokat is) minden lehető erőt mozgósítsunk. Ennek legfőbb lehetősége az értelmiség közéleti szerepének fokozása és hatékonyabbá tétele.

Molnár Gál Péter

Kell-e színház Salgótarjánnak?

Mi kell egy színházhoz?

A kérdésre bárki azt válaszolná kapásból, hogy a színházhoz természetesen színház szükséges először is. Díszes vagy értelmesen egyszerű épületre gondolna, elegáns nézőterre, bársonyfűggönyös színpadra, villanyfényes, tágas dohányzókra, plüssfotelokra.

Mi kell egy színházhoz?

Természetesen színészek kellene, akik pajtában, csűrben, fogadóban vagy kocsmában ideiglenesen felállított asztalokból is színpadot szerveznek maguknak; a színpad berendezéséhez szükséges bútorokat kölcsönkérlik a helység tehetősebb lakosaitól, almáriumot, kanapét, függönyöket kölcsönöznek-könyörögnek ki, hogy feldíszíthessék játékterüket. Nem az épület a lényeges, hanem a játszási szándék. Az ismert színházi szállóige szerint egyetlen, kockacukornyi hely is elég ahhoz, hogy ott színházat teremtsenek a tehetséges művészek. Tehát a színházhoz színészek kellene. Lehetőleg olyanok, akik az előadás után nem pattannak gépkocsijaikra, nem mennek el autóbuzson, hanem ott maradnak továbbra is a városban, színesítik közéletét, részt vesznek mindennapjaiban, együtt élnek és együtt gondolkoznak a többi emberrel, mint a művészet munkásai: tudják mi fáj, mi jó a többi dolgozó embernek, és művészetük arra igyekszik válaszolni, azt igyekszik segíteni.

Mi kell egy színházhoz? – kérdezzük most már harmadszor is.

Pénz természetesen. A színházhoz pénz kell, mégpedig sok pénz. A színház pénzkérdés. Egy színházi Montecuccoli ki is mondta: a színházhoz pénz kell, pénz, pénz és pénz. Régen a vármegyék székhelyei versengtek egymással, melyiknek lesz hamarabb, melyiknek lesz **nagyobb és díszesebb** színháza. Versengve építkeztek le egymást. (A kaposvári színház hatalmas nézőtere ennek a gőgös versengésnek eredménye: kellett – nem kellett, nagyobbra nőtt a pécsi színházánál).

Mi kell egy színházhoz? – tesszük fel utoljára a kérdést.

A színházhoz közönségre van szükség.

Nem a színház teremti meg közönséget, mindig a közönség hívja létre a színházat. A közönség nem azonos a nézőkkel. A közönség – mint a neve is mutatja – a közösséggel azonos. A nézők alkalmi színházbaruccanók; jegyet vesznek, mert kíváncsiak az új primadonnára, vagy meg akarják mutatni saját új ruhájukat a többieknek, találkozni akarnak emberekkel a színházban, egy-egy darab érdekli őket, egy-egy színházi szenczációra gyűlnek egybe, vagy csak fölös idejüket akarják elütni alkalmanként ezzel a szórakozással.

A közönség az más. A közönség sokféle ember gyülekezete. Látszólag úgy néz ki a közönség is, mintha nézők volnának. S voltaképp így is van, mert a közönség is nézőkből tevődik össze. Mégis, minőségileg merőben másfajta gyülekezetet jelent a közönség.

Egygondolkodású, egyézésű embereket. Olyan embereket jelent, akik összetartoznak, akik egy ügyért élnek, akik egyformának érzik és tudják a dolgokat. A közönség olyan emberek-ből áll, akik talán nem is tudják, hogy összetartoznak, de a színházi élmény forráságában egybekovácsolódnak, mert a közös élmény ráeszmélteti őket, hogy nincsenek egyedül, másokkal együtt harcolnak, másokkal együtt kínlódnak, kételkednek, örülnek, szeretnek, félnek az elmúlástól, boldogok, ha csak kicsiny életterületen is képesek legyőzni a halált.

A színházi közönség – közösség.

A társadalmi élet egyik legszebb helye a színház, ahol mindenki elveszti kicsit énjét és beleolvad a közösségbe, annak tagjának érzi magát, miközben – ellentmondásos módon – személyisége megsokszorozódik és talán élénkebben érzi gondolatainak, érzéseinek működését, mint a köznapi életben.

A színház szent hely (nem véletlenül eredt minden kultúrában a vallási szertartásokból), itt az ember legtisztábbnak érzi magát, itt a legvidámabbnak, emberségre legfogékonyabbnak; valósággal kitágul lelke és gondolkodása, és fogékonnyá válik részvételre, segítőkészre, szerelemre, barátságra, nagy tettek, tisztességre, helytállásra, önbecsülésre, mások tiszteletére.

De csak akkor, ha a színház falain túli életben is ugyanazt tiszteljük, ugyanazt tekintjük sok ember helytállásnak, becsületnek, nagy tettnek, ugyanazt aljasságnak, megvesztegethetőségnek, árulásnak, becstelenségnek.

Színház mindig akkor szerveződik meg, amikor sok ember a társadalomban egyre gondol, egyet érez. Amikor jönnie kell a művészetnek, hogy kimondja helyettük a saját gondolataikat, helyettük formába önti életüket, hogy áttekinthetőbben lássák. Színház mindig akkor szerveződik meg, amikor sok ember a társadalomban egyre gondol, egyet érez. Amikor jönnie kell a művészetnek, hogy azt mondja ki, amit ők gondolnak. Hogy megerősítse őket hitükben, törekvésükben, harcukban, erkölcsükben.

Megérett-e Salgótarján arra, hogy színháza legyen? Van-e olyan közönsége-közössége, amelyik létrehívja a maga színházat, másra nem hasonlítható színházat, és az itt élő embereket egyesíti könnyben és nevetésben, gondolkodásban és belső megszépülésben?

Nem az a kérdés, hogy a salgótarjániak szeretnének-e néha színházba menni, gyönyörködni a színészek játékában, díszletek káprázatában, tarka színpadi mesékben, zenében és mulatságos tréfákban, megható történetekben. Ha csak ennyi volna a színház, akkor rendelkezésére áll a salgótarjáni nézőknek a városukba látogató alkalmi előadásokat tartó, más városokból ideutazott színházi társulatok előadása. Akkor ott a Déryné Színház számos utazótruppa, mindig mozgó, mindig utazó színtársulata.

A kérdés az, hogy Salgótarján el tud-e tartani egy állandó színházat?

Nem anyagilag. Biztos, hogy azt megengedhetné magának. Állami pénzből, tanácsi segítségből vagy akár közadakozásból is létre lehet hozni egy salgótarjáni színházat. Biztos vagyok, hogy a városi büszkeség, a helyi öntudat megnyitná a pénztárcákat – a közöst és az egyénit egyaránt –, és hamarosan felépülne a színház. De vajon színház lenne-e igazából vagy csak büszke színházépület?

El tud-e tartani Salgótarján egy állandó színházat erkölcsileg?

El tud-e tartani Salgótarján egy állandó színházat szellemileg?

Tartósítani tudja-e a közös érdeklődést? A folytonos társadalmi érdeklődést, szellemi izgalmat, erkölcsi fogékonyságot? Igénylik-e az emberek, hogy kilépjenek esténként önmaguk bőréből-sorsából és beleéljék magukat más sorsok, más emberek köntösébe; ahol mégis a saját életükre kapnak választ; ahol összeforraszthatnak egy közös érzés, közös gondolat, közös ügy megélésében? El akarják-e hagyni úgy saját énjüket és beleolvadni a nagy közösségbe, hogy egyszersmind önmaguk gazdagabban, kiteljesítettebben kerüljenek ki ebből a közös szellemi kalandból?

Kell-e színház Salgótarjánnak?

Voltaképpen ezt a kérdést más városokban is fel lehetne tenni, de talán itt izgalmasabb és elevenebb a kérdés, mint másutt. Ebben az 1922-ben alakult városban még fiatal az összetartó-összehúzó erő. Itt a késő fejlődésnek induló vá-

rosok hátrányból előnyt formáló erejével még hajlékonyabb és fogékonyabb a közösség iránti szándék, mint más, nagygyománnyú és ezért talán kissé megdermedt életű városokban. Ugy gondolom, hogy Salgótarjánban még szemmel tudják kísérni a város polgárai: ki mit tett városukért, s mivel gazdagította életüket, ki az igaz ember (nem a vagyon, nem a szerzett vagy öröklött hely és méltóság, hanem az értékes teljesítmény okán.)

Kell-e színház Salgótarjánnak?

Bizonyos tények arra mutatnak, hogy kell. Bizonyos jelenségek arra mutatnak, hogy már nyílik is valamiféle egybetartozás, szellemi közösség, összehúzó bajtársiasság, ami létrehozza majd a színházat. Salgótarjánban elevenen működik az amatőr színjátszás.

Ha nincs állandó színház, szakképzett színészekkel – csinálunk magunknak! Ez a vágy és ez a társadalmi cselekvés már arra mutat, hogy kialakult egy (vagy több) csoport, s tagjaiban már munkált szándék: közelíteni, egyesíteni a város társadalmát. Ezeknek a csoportoknak a tagjai tudják, mi kell – legfeljebb nem mindig tudják azt, hogy **miként kell** –, és a város közösségének hangját szóltatják meg legsikerültebb műsoraikban.

Jól vagy rosszul – de inkább jól – csinálják. S e helyi erőből kivirágzó színházakat pártolni kell, segíteni kell és tisztelni kell, mert innen is kinőhet a közönségegyesítés, a demokratikus közérzést, az összetartozást és egyregondolást megtestesítő színház.

Azért is pártfogolandóak az ilyen helyi színházak, színházi kísérletek, mert izmosító erejük van: játsszókra, nézőkre nézvést egyaránt.

Színház ott születik, ahol sok ember egyért él. De a színház neveli is, erjeszti is, hogy sok ember egyért éljen.

Ezért kell színház Salgótarjánnak.

PETŐ JÁNOS: HÁROM ZENÉSZ

BARNA TIBOR

Színházi város vagyunk?

Valamikor az jellemezte leginkább egy város kulturális rangját: van-e közsínháza vagy nincs. Egy-egy színész maga is rendszerint úgy határozta meg érvényesülése kezdetét, hogy: „Amikortól már közsínházban játsztam...”

Pedig ezek a „közsínházak” sem mindig és egyaránt voltak a művészet, a kultúra megbízható bázisai. Sem a fővárosban, sem – még kevésbé – vidéken. Hát akkor milyenek lehettek azok a vándortruppok, amelyek az olyan kisebb városkákat látogatták a pusztá lét-fenntartás reményében, mint az egykori Salgótarján is volt? Ha hű képet akarunk idézni róluk, talán a Szabin nők elrablása című, valaha kirobbanó sikereket arató zenés bohózat nyújtja azt róluk, Rettegi Fridolin ripacs-direktor kompániájával.

Salgótarján viszont – eltérően számos hasonló lélekszámú várostól – jelentős iparfejlettsége révén, az ipari munkásság növekvő kulturális érdeklődéséből adódóan már a század elejétől (de kivált a huszas évektől) jóval többre tartott igényt, mint amit az alkalmi daltársulatok nyújtani tudtak. Egészen bizonyos, hogy ezt az igényesedést tükrözi a rendkívül fejlett műkedvelő színjátszás, amely legnagyobb üzeinkben, elsősor-

ban az Acélárugyárban, az Öblösüveggyárban, de a bányászoknál is számos évtized emlékezetes eredményeire lehet büszke. Salgótarjánban az amatőr színház egy hosszú időszakban olyan hézagpótló szerepet töltött be a műsorválasztás és előadási színvonal tekintetében, aminek betöltése a hivatásosok dolga lett volna.

A felszabadulást követő közvetlen néhány esztendőben különösen nagy jelentőségre tettek szert ezek az együttesek Salgótarján kulturális életében. A hivatásos vándortársulatok felbomlásával missziós feladatukká lett a haladó és a szovjet szocialista színpadi irodalom közvetítése; az önnevelés mellett a közönségtábor szocialista irányú ízlésfejlesztése, – s ennek legjelentősebb csoportjai becsülettel eleget is tettek. E fáradozásukhoz csatlakozott az ötvenes esztendőktől az Állami Faluszínház (a Déryné Színház névelőde), amely immár országos hatókörében Nógrádra és benne Salgótarjánra is kiterjesztette működési terét. Ez évtizedre bátran ráillik, hogy Salgótarjánnak négy színháza is volt; egy a Faluszínház által nyújtott, az Iparoskör terében: egy-egy műkedvelő pedig az acélgyári, az öblösüveggyári és a bányász kultúrotthonban. Sőt időszak-

san a debreceni operisták is megfordulnak a városban. Az évtized végefelé, de kivált a hatvanas évek elején, a televízió-korszak beköszöntésével teljességében nyilvánvalóvá vált, hogy a műkedvelő színjátszás alól lassan kicsúszik a talaj; a régi keret egyben a továbbfejlődés végességét is meghatározza, s az új konkurrencia, a tévé, mely a legrangosabb színházak legjobb produkcióit képes nyújtani, sorvadásra ítéli a legnemesebb ügybuzgalmat is. Erre a felismerésre kellett ráésszmelni a Déryné Színház produkciói láttán is, melyek bár-hogy igyekeztek lépést tartani a hatalmas konkurrenciával, mégis szegényesnek bizonyultak, mondhatni őskorinak ahhoz a komplettiséghez mérten, melyet egy-egy televíziós színházi est összegezett. Hiába mondtuk ki például a jelszót: A Déryné Színház a mi színházunk! – ettől még nem váltak teltekké a nézőterek, s hovatovább nemcsak a megyeszékhelyen, de a községi, falusi kultúrotthonokban sem. S méginkább ezt észlelhattük a műkedvelő együttesek produkcióin, a színházkultúra legerősebb fellegváraiban. A Pálócfaöld 1962. évi számában már tettem erről néhány említést, „Merre tart a Déryné Színház?” című írásomban, s meg kell mondanom, a színház akkori vezetői nem túlzottan lelkesültek a következtetésekért, melyekre a jövőt illetően jutottam. Pedig nem kellett különösebb jósképesség ahhoz, hogy belássuk: a Déryné adott művészi és technikai eszközei felett a mind növekvőbb igények tekintetében eljárt az idő;

lassudan nemcsak a megyeszékhelyről szorult ki a színház, de minden olyan helyről, ahol a televízió tért hódít. S hatványozottan vonatkozott ez a műkedvelő színjátszásra, amely a művészi kifejezés eszközeiben mégiscsak másodrendű hatóerőt képvisel mindenféle okokból.

A tévé-színház robbanás-hatású jelentkezése után viszonylag eszméletre térve, azoknak kellett igazat adni, akik vallják az élő színház halhatatlanságát, nevezetesen azt, hogy korunk nagyszerű technikai eredményei (a film és a tévé) legfejlettebb eszközeikkel sem tölthetik be az eleven, test, – hús vér ember helyét, azt a nagyszerű kontaktust, amely a nézőt és a színpad között a művészi teremtés közvetlen pillanataiban születhet.

A hatvanas évek zavarodottságából mindenképpen kiutat kellett keresni, s ez számtalan elgondolást szült. Az már nyilvánvaló volt, hogy a rohamos növekedésnek indult megyeszékhely igényeit a Déryné Színház és a műkedvelő együttesek betölteni képtelenek. Valamiféle öszvér-elgondolás úgy képzelte: megoldhatjuk a gondot, amennyiben a régi, nagy hírű műkedvelő csoportok legtehetségesebb tagjaiból, hivatásos színészekkel és rendezővel megerősítve valamiféle népszínházat hívunk létre, ám ennek szervezeti, gazdasági problémája egészen tisztázatlannak és meggondolatlannak tűnt. A másik, s jóval kecsegtetőbbnek tűnő kilátásnak kínálkozott az Eger–Salgótarján területi színház létrehívására, melynek jóváhagyásával talán megoldódhatott volna a mind sürgetőbb gond. Csakhogy ez immár nemcsak anyagi kérdést jelentett, hanem azt is feltételezte, hogy Salgótarján megfelelő színházteremmel rendelkezik, amelyben méltó fogadtatásra lel a drámai művészet. Ezt viszont egváltalán nem mondhattuk el arról a színpadról, mely az Iparoskör helyiségében addig a vendégjátékos együtteseket fogadta.

Nem tudni pontosan, mi volt az oka végül az „Eger–Salgótarján területi színház” gondolat halálának, annyi a bizonyos, hogy már embrionális állapotban elhunyt, mint később az egri önálló színházzal kapcsolatos tervezgetés is.

Színházpolitikánk egyik leghibásabb lépésének tartom, amikor az Eger–Salgótarján körzet ellátására szolgáló művészeti részleget Lendvai Ferenc miskolci igazgató igényei-elgondolásai alapján beolvasztották a miskolci társulatba, mert ez a színház területi, tájegységi funkciójának – ahogyan a tervek jelezték – egyáltalán nem felelt meg. Nem felelhetett, mert a bázishely állomásai meglehetősen távolesnek, kiváltképp Salgótarján, melynek megközelítése nehézkes és költséges. Amikor az egri színházépület rekonstrukciója befejeződött, addigi társulatának önálló létéről már nem lehetett beszélni, pedig akkor épült meg a salgótarjáni új művelődési központ is korszerű színháztermével, igényes nagy produkciók fogadására alkalmas színpaddal.

Hogy Salgótarjánt hagyományosan

vett színházi várossá tegyünk, azt hiszem, adott feltételeink közepette is utópisztikus óhaj volna. Országos példák, olyan városok gondjai bizonyítják ezt, mint Szolnoké, Békéscsabáé, Veszprémé, Kaposváré, amelyek lélekszámban mégiscsak kétszeresei a nógrádi megyeszékhelynek, s ennek ellenére sűrű tájolásra kényszerülnek rentabilitásuk érdekében. Kecskemét például annakidején belebukott a néhány éves vállalkozásába, Nyíregyházának soha nem sikerült a társulatalapítás, az ezeréves Székesfehérvár színháza szintén vendégegyüttesekkel egzisztál. S nekünk sem igen kínálkozott jobb lehetőség, mint a fehérvári példa követése – azénál szűkítettebb formában. Így alakult ki a jelenlegi gyakorlat, hogy színházi igényeinket a feladatra vállalkozó debreceni, szolnoki – és esetenként a miskolci, illetve a Déryné – színház szolgáltatásaival elégítsük ki.

De lehet-e egészséges olyan színházpolitika, mely az adott hely sajátos, konkrét kívánalmaitól függetlenül érvényesül, hat, különösen ha ez több köldökszinóron szivárog el hozzá. Az a műsor, mely Salgótarján színpadán teret kap, egyedileg lehet jó, hasznos, értékes, de összességében mégiscsak heterogén és eklektikus, melynek nincs tudatosan meghatározott, a helyi szükségletekkel és igényekkel is számotvető iránya, tendenciája. Az „eszi nem eszi, nem kap mást” kényszere szerint fogyasztjuk színpadi táplálékunkat, gyakorta valóban ínyünkre való falatokhoz is hozzájutunk, de az étlapi választék változatosságát nem élvezzük. Talán az egyik oka, hogy a kezdté évek lendülete után határozott megtorpanás mutatkozik Salgótarján színházi életében. Figyelmeztető jelenség, hogy gyakran a bérleti helyek jelentős hányada is üresen marad, az együttesek három játszási napjáról kettőre kellett visszakozni, s esetenként még ez is soknak bizonyul.

A felsorolt együttesekkel való több éves kapcsolatunk tapasztalatai kedvezőnek mondhatók; a produkciók színvonalában nyoma sincs az afféle hevenyészettségnek, mint ami egy-egy alkalmi műsorra gyakran nagyon is jellemző. Mind a debreceni, mind a szolnoki társulat bázishelyéhez szabott komolysággal látja el feladatát, az viszont más dolog, hogy a művészek legjobb szándékuk mellett sem képesek több száz kilométeres farsztó utazás után teljes értékűt nyújtani.

Színházkultúránk ilyen adottságú léte mellett arra már gondolni sem lehet, hogy a megye másik városát és jelentősebb helységeit szintén olyan szolgáltatással láthassuk el, amilyenre egyre inkább, és mind több helyütt igényt formálnak. A megyeszékhely vendégjátékos együttesei ezt sem idővel, sem fizikai, művészi erővel nem győznék, ugyanakkor költséges voltuk sem teszi lehetővé meggyén belüli tájoltatásukat. Maradnak hát tovább is a Déryné Színház szórványos jelentkezései. Pedig, ha valahol van pótolnivaló a színházkultúra fejlesztése,

HIBÓ TAMÁS: KÜZDELEM

pontosabban: alapozó munkája terén, Nógrádban bőségesen van, sőt!... Azzal még, hogy Salgótarjánban immár jó néhány esztendeje alkalmas, eléggé korszerű igények szerinti játszóhellyel büszkélkedhetünk, korántsem mondhatjuk magunkat színházi várossá; nagyon is hézagos még az a kulturánk, amely a színpadi irodalomhoz és művészethez tapad. Az ízlésfejlődés a minden különösebb koncepció nélkül egybeálló program függvénye, s a műfajkavargások bukfcenei közepette gyakran elvesztjük tájékozódásunkat a színház valódi hivatását, közművelődési szerepét, szocialista célját illetően.

S addig aligha is mozdulunk el a továbbjutáshoz kíváncsian a mai tehetetlenségi pontról, amíg saját magunk nem határozhatunk szuverén módon: mi az, amit színpadunkon, színpadainkon látni szeretnénk, s mi az, amit nem, vagy csak mértékkel. Azt hiszem, egy vidéki színház akkor töltheti be teljes módon szerepét, ha úgy szolgálja az általános értékeket, hogy közben adott környezete sajátos szükségleteit is kiteljesíti, annak sajátos szellemi törekvéseit is tükrözi.

A már említett okok miatt azonban belátható időn belül hiú dolog volna önálló salgótarjáni színház ábrándjait dédélgetni. De nem érzem elérhetetlennek olyan területi szintársulat megalapítását, amely a korábbi Eger–Salgótarján elv alapján, a társulaton belüli műfaji részlegek egészséges váltásával a két szomszédos megye szükségleteit biztosítaná.

Legutóbbi éveinkben politikai, gazdasági, kulturális fejlődésünk eredményeként szerte az országban egész sor fiatal város született. Ez a tény új helyzetet teremt a megnövekedett szükségletek tekintetében is. Az ügy szorgalmazása az érdekelt megyék és városok vezetőire vár. A Művelődésügyi Minisztérium illetékeire pedig az, hogy az adott helyzetnek megfelelően felülvizsgálják színházhalozatunk mostani rendszerét, és azt az észszerű kívánalmakhoz igazítsák.

De addig még – alighanem – sok víz lefolyik a Dunán.

A Petőfi '73 és ifjúságunk

Általános és ismert tény, hogy a film társadalmi értéke a közönség hatás révén valósul meg. Egy-egy film mennyiségi fogadtatása és a nézők visszhangja azonban nemcsak a filmet, hanem a közönséget is minősíti. A filmek erkölcsi, magatartásbeli, ideológiai mintául szolgálnak az aktuális események és jelenségek értékelésekor, a velük kapcsolatos érzelmi és értelmi állásfoglaláskor. Befolyásolják világnézetünket, ítéletalkotásunkat, gondolkodásunkat és – bizonyos esetekben – cselekedeteinket is. Hogy milyen irányban, az sem egyéni, sem társadalmi szempontból nem mindegy.

Mindezek fokozottan hangsúlyozzák a filmhatás vizsgálatának jelentőségét, különösen akkor, ha olyan alkotásról van szó, mint Kardos Ferenc Petőfi'73 című filmje. A megkülönböztetett figyelem oka, hogy társadalmunknak ahhoz a rétegéhez szól, melynek befolyásolhatósága, mozgósítási lehetősége a legnagyobb, ahol a téves nézetek a kellő ideológiai képzettség és a társadalmi tapasztalat hiánya miatt a legkönnyebben hatnak. Kardos Ferenc: „A Petőfi réteg-filmnek készül, elsősorban a fiatalok, középiskolások, egyetemisták körében kellene hatásosnak bizonyulnia, ... leginkább a fiatalok körében kell rezonálnia a film gondolatainak.” Az is nyilvánvaló, hogy akik a filmet látták, a belőle szerzett „szabályozottságukat” továbbítják társaik felé, hiszen azokhoz sokoldalú társadalmi és egyéni konvenciók fűzik őket. A hatásvizsgálatot másrészt az indokolta, hogy a film – amelyet ankétok sora kísért országszerte – Nógrád megyében is kiváltotta a nézők aktivitását, társadalmi érzékenységét és továbbgondolkodó készségét.

★

A vizsgálatot Balassagyarmaton, Kisterenyén és Salgótarjánban végeztük középiskolások körében. A választható módszerek közül a spontán beszélgetés mellett döntöttünk, mert nem akartuk sugalmazni, befolyásolni a kialakuló képet, sőt még dimenzióit sem kívántuk megjelölni. A véletlenszerű mintaválasztás követelményének eleget tettünk, de a vizsgált elemszám (196) kevés. Ennek ellenére adataink sokkal több fiatalra vonatkoznak, hiszen a mintában szereplőkhöz számos, többnyire hasonló középiskolás van, s így a beszélgetéseken résztvevők őket is képviselték, megközelítően reprezentálták. A beszélgetések között a balassagyarmati közvetlenül a film vetítése után tartottuk, a másik hármát 2–3 héttel a bemutató után. Ezért a közvetlen filmhatás vizsgálatára kevés módunk volt, s így maradt a másik két aspektus:

– a film távlati (többé-kevésbé tartós) hatása a személyiségre: az adott film és az egyén viszonyára jellemző, hogy milyen részletek maradtak meg az emlékezetben;

– csoportokra (tömegekre) gyakorolt távlati hatás: milyen mértékű és minőségű a film motivációkeltő hatása, illetve a látott cselekvés- és gondolkodásséma kiváltja-e az utánzás vágyát.

A felvetődött fontosabb problémacsoport hatásbeli sajátosságait két szempontból elemeztük:

- a) eszmei – milyen gondolatokat sugall?
- melyek a levont következtetések?

b) esztétikai filmműveltség vizsgálata – megvalósítás „miként”-jére adott válaszok.

Természetesen az összegezést ebben az esetben nem lehet mechanikusan végezni: Ezért a beszélgetésekből kiemeltük a film azonos eszmei síkjaira vonatkozókat – véleményünk szerint minden vizsgált csoportban ugyanarról beszéltek, csak más-más szinten – és egymás mellé helyeztük őket. Létrehozva így egy valóságban létre nem jött, de valóságos elemekből álló véleménycserét a vizsgált 196 fő körében.

★

A vélemények közül:

„A film lényege, hogy a mai fiatalságnak nincs hová kitörnie, a fiatalok nem akarnak és nem is kell változtatni. A mostani öregek, amikor fiatalok voltak, akkor harcoltak valamiért,

elérték és most megnyugodtak (kocsi meg minden). Nekünk nem kell a szabadságért harcolni, beteszünk a takarékbba ennyi meg annyi pénzt, amiből kiveszünk és veszünk belőle lakást. Csinálunk két gyereket, adnak érte hatvanezer forintot és kész. Negyvennyolcban volt alkalom forradalminak lenni, ma nem látjuk az utat és különben is elcsépelt közhely a forradalmiság. És mégsem tudjuk, mi az. A forradalom nem az, hogy megdöntjük a társadalmi rendet, ma az is forradalom, hogy segítünk egy öreg házaspárnak.”

„Mai fiataloknak nincs szükségük arra, hogy úgy harcoljanak, mint Petőfiék. Ilyen forradalmiságról ma nem lehet nálunk beszélni, ma lassú fejlődés kell.”

„Nem akarok beleavatkozni semmibe, középembernek tartom magam. Most a szocializmus alapjait rakjuk le, és ezen forradalommal nem lehet semmit csinálni. Akkor miért pont most beszélünk annyit a forradalmiságról? Pár évvel ezelőtt nem volt róla szó.”

„A kulturális forradalom is évtizedek alatt folyik: az analfabéta nem tanul meg gyorsan írni, ezért lassú a tolyamat. Cél az, hogy a mai kort is forradalommal tegyük. Van lappangási idő, utána jön a robbanás. Petőfi után, 1919 után miért most vetődik fel megint? – azért mert nemsokára elkövetkezik a vége a lappangási időnek.”

„Én csak egyetlen egy dolgot tudok, de azt biztosan: manapság nincsen olyan fok, amit át kellene ugranunk, amire szükségünk volna, hogy forradalmat kelljen csinálni. 1973-ban az a forradalom, hogy az emberek gondolkozzanak, az is forradalmi dolog, hogy ifjúsági törvény van, és ez jó jel.”

„Szerintem az a forradalom, hogy mindenki kivonul kokárdával és piros-fehér-zöld zászlóval. És elmondják, hogy nem tetszik. Persze, ez milyen jól jönne a provokatív (!) elemeknek: mehetnének, szíthatnák az ellenségeskedést. Ott volt Prágában is a csöcselék a hokimeccsen, egy kis csoport, akinek van hatása a fiatalokra és meg lehet nézni, hogy akkor mit csinálnak. Utána ezerszer megbánták. Az biztos, hogy ha nálunk összegyűlik egy nagy tömeg március 15-én és valaki elmondja a Nemzeti Dalt, azért a rendőrség nem fog kivonulni. Azért nem! A tömegnek van egy olyan tulajdonsága, ha van két ember, aki elkezd teljesen mást csinálni, mint amit eredetileg akartak, mennek utána.”

„Ma nem is felvonulni kell. Hanem a cél az, hogy felgyorsítsuk a fejlődést és elérjük a kommunizmust. Forradalmat nem úgy kell csinálni, hogy mindent összetörjünk. Tág ez a fogalom; sok fiatal nem tudja, mit csináljon. Ez a film sem mutatott semmit, csak felvetette a problémát. Úgy mint a gyűléseken, újságokban és a könyvekben. De megoldást senki nem ad. Azt nekünk kell megtalálni.”

„Ezt a filmet nemcsak Magyarországon nézik meg, és kérdezem én, hogy miből látják a forradalom nagyságát, Petőfi nagyságát. Ez az egész olyan, mint amikor Peter Weiss drámáját angol filmen láttuk, ahol a nagy francia forradalmat a charentoni elmegyógyintézeti lakók játszották el. Jellemző, hogy azt egy francia nem írta volna meg és nem vitte volna filmre. De mi leköpjük magunkat. A Cromwell a jó történelmi film, úgy kell megmutatni a múltat. A rosszat inkább ne mutassuk, hogy ne tanuljanak belőle. A Szovjetunióban 1917-et nagy tiszteletben tartják az emberek és jó filmeket csinálnak róla. Az olyan történelmi filmek sem jók, mint az Egri csillagok, mert az ki van színezve. A magyar történelmet úgy kell ábrázolni, ahogy a Szegénylegények meg a Hideg napok. Nincs szükség arra, hogy úgy ábrázoljuk a történelmet, hogy ami magyar, az csak jó lehet, csak győztes stb. De azért az értéket meg kell becsülni.”

„Ez a békés helyzet sokkal bonyolultabb, mint egy forradalom. Itt előre pontos terveket kell csinálni és azokat számon kell kérni. A fáktól nem látjuk az erdőt, túl sokat írnak a párról ahelyett, hogy megmondanák, hogy mit kell csinálni. Az hogy itt tart az ország, az annak köszönhető, hogy vannak, akik irányítják, akik tudják, hogy mit kell csinálni, és ez ma a párt. Ma a vezetőknek nem kell lovon vágatni a sereg élén, hanem határozatokat kell hozni.”

A film nem csupán objektív értékelés, hanem szubjektív vélemények tárgya is. A beszélgetéseinken résztvevők is szinte valamennyien tetszésítélettel kezdték mondanivalójukat.

Többségüknek nem tetszett a film, kevés kivétellel – gyakran dühösen – elmarasztalták:

„– Nekem nem tetszett, szerintem a magyar ifjúság nem ilyen. – Nagyon rossz film volt. – Ez nem is szatírikus, ennél is rosszabb volt a hangvétele, a srácok, akik szerepeltek, elhülyéskedtek a filmet. – Petőfi emlékének meggyalázása, nem kellett volna. Illyés Petőfi je az igen, az a Petőfi. – Sokat akart markolni – keveset fog. – A mi tanulmányaink alapján nem lehet Petőfiről filmet csinálni. – Ez a film sok hülyeséget mondott. – Nagyon tetszett, amit vártam, azt kaptam. – Ilyen jó megoldás még nem volt a világ filmművészetében. – Nagyon érdekes és jó film. – Nekem nagyon tetszett, a mai fiatalságról lerántotta a leplet.”

Marx szavaira gondolva – „Ha élvezni akarod a művészi alkotást, akkor művészileg művelt embernek kell lenned.” – természetesen adódik a kérdés: vajon nem komoly érvek nélküli „nem tetszik – tetszik” ez csupán, ami a film nem-értéséből, félreértéséből adódik a hiányos filmműveltség következtében?

A következtetések: az elhangzottak értékelése miatt is, először erre a kérdésre kerestük a választ a filmművészet eszközeinek csoportosítására (Nemes Károly: A filmművészet útján. 1968) és az adott válaszok alapján.

Elemi eszközök: tér- és időszervezés.

A résztvevők valamennyien érezték és értették a jelen-múlt kapcsolatot, a valóságos- és filmidő összefüggését s ezzel felismerték a film dramaturgiai feszítőerejét, lényegét (Kardos Ferenc: „A történelemnek és a jelennek ez a permanens együttélése – ennek kifejezése – a film egyik fő célja.”)

Plasztikus eszközök: plánok, beállítások, fény-árnyék.

Ritmikus eszközök: vágás, gépmozgás, trükkök.

Erről a két eszközről jóformán semmit sem mondtak, (egy balassagyarmati fiú hasonlította a filmbeli gépmozgást a Fényes szelek-ben látottakhoz) a beszélgetésbe szőtt kérdéseinkre a jellemző válasz: „részleteiben nem figyeltük meg.” (!)

Szintetikus eszközök: irodalom, iparművészet, színművészet.

Csak az utóbbiról – de arról bőven – volt szó:

„– Nem tetszett Petőfi megjelenése, más kellett volna. – Ez nem színész, ez statisztá és rossz volt. – A Petőfi gyenge volt, a többiek mégcsak játszottak valamit. – Legalább beszélni megtanulhattak volna.”

Közismert, hogy a főhős – aki köré a cselekmény épül – erős azonosulás tárgya lehet ha az megfelel a néző önmagáról alkotott, idealizált képének. A Petőfi '73 esetében különösen nagy jelentőségű: egységesen ellenszenvesnek találták Petőfi figuráját, nem fogadták el a film nyújtotta Petőfi-képet. A vele való azonosulás főleg érzelmi, de értelmi vonatkozásban sem jött létre, és véleményünk szerint nagyrészt ez okozta az értékítéletekben megnyilvánuló visszautasítást, nemleges beállítottságot.

Kisegítő eszközök: hang, szín, plasztika, stb.

Nem használták véleményeik indoklásakor.

A halmazott eszközök: rajz-báb, festmény, zene.

„– Az Illések jók voltak, még több zene lehetett volna. – Az „Európa csendes” az jó szám volt, de a Tolcsvayék is jók voltak. – Az volt a jó, hogy ilyen fiatalokról szóló filmben ilyen zenét játszottak, ami megfelel nekik: fiatalos ritmus, mozgás.”

Végezetül a résztvevők filmműveltsége sok kívánnivalót hagy maga után, de jelen esetben nem ez negativizmusunk oka. Az elemi eszközök felismerésével értik a Petőfi '73 lényegét, te-

kintettel arra, hogy ez a komponens játszik elsődleges szerepet a film eszméiségében.

A Petőfi '73 középiskoláink körében erős emóciókat váltott ki, nem tudtak közömbösek maradni. A film érzelmileg és értelmileg fogékony pontok sorozatát érintette bennük. Katarzist nem okozott, a távlati hatást tekintve nem játszik jelentős élénkítő és energizáló szerepet. Az erős emóciók nyomán felhalmozódtak bizonyos agresszív töltések, de ezek csak addig fejtettek ki hatást, amíg megszületett a többnyire elutasító tetszésítélet. A katarzisi hiányában létrejövő itéletalkotás kényszerének volt köszönhető, hogy nyíltan beszéltek a filmmel kapcsolatban felmerült kérdésekről. Hogy az agresszió másképp vezetődjön le, mint itéletalkotásokban, arról szó sem volt, és a filmben látott cselekvés-séma sem váltotta ki az utánczás vágyát.

Nyilvánvaló, hogy a filmhatás vizsgálatának végső célja gyakorlati, mégpedig kétirányú: egyrészt a filmalkotás, másrészt a közönség alakítása. Ez utóbbi érdekében kell levonni következtetéseinket még akkor is, ha jelen esetben ifjúságunknak csak szűk köréről volt szó. A viták során felmerült fő kérdésekkel – a forradalom és forradalmiság mai értelmezése, a nacionalizmus és internacionalizmus, történelmi személyiség és a forradalom vezető ereje – kapcsolatban kialakult nézetek, a bizonytalanság még akkor is figyelmeztető, ha minden csoportban jelen voltak olyanok is, akik a helyes irányt képviselték. Az bizonyos, hogy a téves nézetek nem a film hatása nyomán alakultak ki, bár ez sem segítette elő tisztánlátásukat. A kérdés lényegét Aczél György fogalmazta meg az országos agitációs, propaganda és művelődési tanácskozáson: „Azok a fiatalok, akik forradalmi ideálokkal, de tapasztalatok nélkül találják szembe magukat társadalmunk mai valóságával, sokszor azért igazodnak el nehezen társadalmunk jelenségei, problémái között, mert nem kaptak elég segítséget és útmutatást a forradalmi távlatokról és a távlati céljainkhoz vezető út nehézségeiről.”

Petőfi

melledből
kitépni a vasat
fehérre
fényesült fogunk
s tíz körmünk
ásó

keresünk
virágok kristály
látomásaiban
Kutatunk
e nem tudott nyelv
gyémánt veritékén
Kiáltunk
ha felvérzik a nap
népzeted
tiborc-
homloka fölött
a szavak
sarkantyúitól
s ha új csörgőkre
alkuszik a kufár
kik élő fejfád
vagyunk

Könyörgünk
élőknél
élőbbek kik haltak
s te
élőbb vagy a holtnál

bennünk mindörökké
Petőfi

Dózsa

Te vasban
és vérben
kővájó verejték gyöngyben
öklünkbe zárt
leköppött
és megátkozott rögben
Te vagy
Te vagy a juss
nekünk

Kik nem tudunk
ünnepelni Téged
piros tapsokkal
de makulátlan
tisztaságban hordunk
a történelem
márványarcú
bálványai között

Emberek között

Éjjel két óra. Mordul a mosó szalagja, kannák csörögnek a kövezeten. „Tehén a tizes rampához!” „Tíz kannát még fejtsenek!” „Hol a nyolcas járat?” „Nyolcas járat!” Mint a kígyó csúsznak a sárga köténynek. Hajladozó fehér bóbíták. „Huszas a túró, köszönöm.” „Dobjatok fel még két rekesszel!”

Pista bácsi késik.

– Tovább nem várunk – mondja Dénes, a tejmester. – Megalszik a tej. Ma kimehetsz járatra.

Ez Kálmánnak szól. Kálmán medikus. Három hete jelentkezett a munkaügyön.

– Csúnyán elvágta félévkor – mondta –, hat hónapig mit csináljak. Itt kereshetek egy kis pénzt.

– Na, csak vigyázz azzal a pénzzel – mondta Pista bácsi. Aki most késik.

– Mozogj – mondta Tóni. – Jól nézek ki ma veled!

Konganak a kannák, csörögnek a rekeszek a kocsiplatón. Lassan gurulnak végig a főúton. Kálmán szeretne valamit mondani, de semmi okos nem jut az eszébe.

– Te persze azt sem tudod, hol vannak a járaton a boltok.

– Azt se – mondja Kálmán.

Szótlán az utca. Fekete, fekete-tükrű ablakok mindenfelé. Csak a villanyrendőr működik, s az is pirosat mutat.

– Nesze neked – mondja Tóni és belehajt. – Egy ötvenes!

– Maga mindig sofőr volt?

– Mindig? Voltam én gyerek is, meg pólyásbaba is, meg...

Kálmán elszótlanodik. Pedig mennyire örült. Két hétig rakosgatta a hűtőteremben a rekeszeket, meg a mosószalagra a piszkos kannákat. Most bedolgozhatná magát! Így ígérték: „Ha lesz egy üresedés, beléphet!”

– Ha valaki nyugdíjba megy? – kérdezte.

– Nyugodjon meg. Mi sokkal ritkábban szeretnénk, annyi üresedés van itt.

A vezető hirtelen fékez. Zúdulnak a rekeszek és a kannák.

– Spriccelj már! – kiált Kálmánra.

A fiú kiugrik az ülésről. Rohan a kocsihoz, hogy lenyissa az oldalát. A sofőr megvárja, míg kiakasztja a karokat.

– Alakul. Most csinálj szépen vissza mindent! Itt lakik a Pista bácsi. Biztosan ráült az öreg gatyájára az asszony. Na, várj meg itt!

Hideg van. Hiába az április, a tavasz; hajnali fél háromkor harap a levegő. Kálmán a kezait csapkodja, ugrál a koci mellett.

Autó közeledik. Áll, megindul, vánszorog. Megismeri: a kenyerskocsi.

– Szia, kispajtás! Új ember vagy?

– Vadonatúj.

– Vigyázz a harminchármasnál, meg a telepi bisztróban. Ott gyorsan átverik az embert.

– Átverik? Köszönöm.

– Majd belejössz. Van nálad tejföl?

– Nem is tudom.

A kenyeres rakodó már fenn van a platón.

– Ujjé! Dögivel. Üres üveg?

Kálmán szólna, de inkább rá, mint neki. Nem tudja, mi a szokás. A másik közben fog két félliteres üveget és kilocsolja belőlük a tejet. Lehámozza a kannáról a blombát. A kanna szája széles az üveghez képest. Folyik a tejföl mindenfelé a platón. Mire a két félliteres üveg megtelik, pocsékba megy kétszerannyi.

– Gyere fel – kiabál a kenyeres.

Kálmán szófogadóan mászik.

– Most figyelj! Ezt meg kell tanulni. – Egy-két mozdulattal visszailleszti a blombát. Bicskájával segít, fogával rögzíti.

– Így – mondja. – Tíz liter volt, annyi is maradt – Akármilyen legyek, ha nem adnak el belőle tizenkét litert.

Lemászik, Kálmán még marad. Néz, néz – a kannára. Megütögetik a lábát:

– Kispajtas! Bedobtam az ülésre a cipókat, jóérvágyat! Viszlát! Tudod, a harminchármas!

Kálmán bólint a kanna felé.

Megérkezik Tóni. Az arca vörös.

– Mi történt – kérdezi Kálmán. – Mi van Pista bácsival?

– Nem kap választ. A sofőr az utat figyelni meredten.

Felkanyarodnak a járdaszegélyre. Kálmán ugrik a fülkéből. Már nyitná a kocs oldalát.

– Fel! – kiáltja a sofőr – Nem! Majd én adom! – Fel-ugrik a platóra. – Vigyázz! Kapd el!

Repül a palackokkal telt rekesz. Kálmán felé. Nagyot ránt a karján: fájdalom sarjad az ujjában.

– Lendületből! Lendületből kapd el!

Elég egy hibás mozdulat és az első bolttól a kórházba indulnak tovább. Karját, lábát törné a tejjel telt kanna. Lassan átveszi a vezető ritmusát. Még végigfut a hátán az áram a zúduló kannák láttán, de már sokkal könnyebbek.

– Kész.

Elégedetten vágja be magát az ülésre. Hirtelen fáradt lesz. Boldogan fáradt.

– Ellenőrizted? – kérdezi a sofőr – Megvolt minden?

– Meg... Azt hiszem.

– Hiszed? Itt a számlát Rohanj vissza és nézd meg!

Kálmán fut. Nézi, számolja háromszor is. Egyel több. Szá-guld vissza.

– Egy kanna föle van.

– Főle? Tudod mibe kerül egy üres kanna? Több mint ötszáz forintba. Legalább ötnapi kereseted. Plusz a tej ára.

– Most mit csináljak?

– Hozd vissza! Te, idióta!

Verdesi a kanna a combját. Nagy kék folt lehet rajta.

– Segítene feldobni?

– Talán bakot tartsak? Csak kinlód meg a hülyeséged egyedül! Ötszáz forintot kerestem neked. Nem elég segítség?

Kálmán egyik kezével kapaszkodik, másikban a kanna. Emeli a roppant súlyt, feljebb, feljebb. A körmei csúsznak az oldaldeszka vasalásán.

Olébe szorítja a kezét a kocsiban. Csak a következő bolt-nál mert rápillantani. Mind a tíz uja véres.

Reggel ötkor a Bányász étteremnél befejeződik a terítés.

– Nem érdemled meg a reggelit – mondja Tóni sötét kép-pel. Aztán egyszerre elneveti magát. – Gyere, bemutatlak egy konyhalánynak. Ilyen bögye van! Te, te maflakirály.

A Bányászban ingyen reggelit adnak. Kálmán csodálkozik. Kakaó, jam, vaj, kalács, téliszalámi. Csak úgy.

– Mutass be ennek a fiúcskának valakit, Csöpikém. Úrifiú, fél évig még egyetemre is járt. Azám. Doktorka lesz. Lehet, hogy még ártatlan.

– Miért piszkál engem, – mondja Kálmán – Azt mondja meg: miért piszkál ön folyton?

– Én nem vagyok neked ön, – mondja kifelé menet a sofőr.

– Ezt jegyezd meg egyszer s mindenkorra!

Beülnek a kocsiba. A pilóta rágyújt, kinyújtja a lábait. A Nap, vörös korong, éppen kiröpül a hegy fölé.

– Nesze. Egy cigaretta.

Kálmán óvatosan nyújtja ki a kezét. Attól fél, hogy a sofőr rácsapja a dózni fedelét az ujjára. De ehelyett az öngyújtó-val csipi be csaknem az orrát. Tóni nevet, Kálmán is. Kényszeredetten.

Pöfékelnek. Nézik a domboldalban a kötélpályán hintázó csilléket.

– A bányászokat sem kell irigyelni. – mondja Tóni. – Apám mindig azt mondta, hogy akkor megy le a tárnába, ha muskáltit ültetnek az ablakába.

Kálmán mosolyog és bólogat.

– Azért én csak lementem tíz évre ötvenháromtól. Azok voltak ám a szép idők.

– Itt sokkal jobb, ugye?

– Jobb-e? Már akinek. A mi járatunk boltjaiban ismernek minket. Hat éve járunk együtt az öreggel.

Tíz órára mind a harminc boltot, éttermet, közkonyhát, üze-met és büfét végigjárták. A fele ezzel kész. Következik a gön-gyölegezés.

– Számolj! – mondja Tóni – Úgy számoljad, mintha az életed függne tőle.

Kálmán úgy számol.

Az átvevő a tejpari rampájánál csak végigviszi a ceruzáját a rekeszsorokon.

– Egy hiányzik!

– Lehetetlen.

Tóni a kocsinak támaszkodva cigarettázik.

– Bizony, kétszáz forint – mondja. – Aránylag olcsón megúszta az első napot.

– De én...

– Nem való vagy te ide, öcsém. Járj csak iskolába. Itt a hideg vízre valót sem...

– Mindent háromszor számoltam meg... Hová tette!

– Én?!

Kálmán nekiugrik a sofőrnek.

A testes férfi megrázkódik. Lepereg róla a fiú.

– Lódulj! – mondja. – A harminchármasban nézz körül.

Két kilométer. A tejjel átitatott zubbony a hátára, tarkójára tapad. Torkában édesség. Orrán, száján egyszerre kapkodja a levegőt. Még ötszáz méter... még száz!

– Mi történt magával? Otthagyta a pilóta?

– A számlát! A számlát kérem!

– Nocsak – mondja a bolt vezetője – Hiszen egyszer már aláírta! Nem egyezik valami?

Kálmán számolja az ottmaradt rekeszeket. Hét a számla szerint, annyi is van egymásra rakva.

Lábai remegnek. Egyszer csak észrevesz a pult alatt egy nyolcadikat.

– Rendben?

– Az ott! – mondja Kálmán – Az enyém!

– Né! Csakugyan! Észre sem vettem.

– Javítsuk ki a számlát.

– Azt bizony nem lehet. Ha a magáé, ott van, fogja, vigye, ne is lássam itt! Csak foglalja a helyet.

– Holnap elvisszük!

– Egy percre sem őrzöm.

– Kár, hogy így gondolja! – mondja Kálmán. Vállán a rekesz. – Tudja lehet, hogy ezentúl én leszek a járaton. Aztán, mint ahogy maga, úgy én sem szeretem, ha becsapnak.

– Becsapják? Ki csapta be magát? Én?

Vágja a rekeszvas a vállát. Egyre inkább bírhatatlan a súlya. Elhalad az egyetem előtt. Nem gyorsít, nem lassít. Fiúk lányok jönnek a presszóból: két előadás közötti pihenő.

A tejpari vállalat udvarán az első, akivel találkozik, Pista bácsi. Szürke öltönyben, kalapban feszít. Alig ismeri meg.

– Megvan, fiú?

Letészi a rekeszt, fujtat.

– Átverték. De csak egyszer. Mert holnaptól...

– Jól van, jól! Te maradsz a járaton.

– Mi baj?

– Baj? Az mindig akad. Kilépek.

– De miért?

– Talán – mondja az öreg. – sok hajnali levegőt szívtam. Kitágítja a tüdőt, aztán álomszuszék lesz tőle az ember. Nem akar mást, mint aludni. Aludni egyszer, késő délelőttig. Mire megéreznéd ezt, elmész innen.

Kezet fognak. Pista bácsi kikacsázik a kapun.

– A telepi bisztróra vigyázz! Ott egyszer nekem is hiányom volt – szól vissza még és int.

[Budapest—Moszkva— Ungvár—Budapest]

1

Útközben

Ez a zöld, sárga örület,
ez a lobogó tűzlugas,
mind azt kiáltja: Ég veled!
mind azt kívánja: Jól utazz!

A fenyők zöld hullámain
egy-egy bronz-vörös gálya ring,
— nyárfa vagy tölgy? olyan a szín
hintáztat ezer rézkabint.

A nyírfa-lányok derekát
borongós homály öleli,
szaggatja róluk a ruhát
borzongó kéjekkel teli.

Mindez egy villanás csupán
a vonatablak üvegén,
egy októberi délután
az ősz és a tél peremén.

2

Moszkvai reggel

Az elhagyott ősz üszkei
itt lobognak a hó felett.
Nappfény villog és kérdezi:
— Örök vándor, mi van veled?

Havas moszkvai háztetők.
Október van még csak, de itt
arcomba téli, zord időt
dob a vihar, decemberit.

S a hirtelen jött változást
a bennem síró kisgyerek
nem tűri. Nyom a hópalást,
s kötött ingben is didereg.

3

Ukrajnai utazás, visszafelé

És újra nap süt, újra ősz van.
Tegnap, szikrázó tél jegén
toporogtam vaksin Zagorszkban,
— ma arcom előnti a fény.

Ukrajnai ősz! Sárga lombok,
a fű még zöld; piros bogyók
feledtetik a téli gondot,
a folyton bennem bujdosót.
Emlékeim még ott vacognak
mélyen, jelenem simogat.

Szűz havára tegnapoknak
kifekszem s rámszuhog a nap.
Hogy fut a nap

a fák mögött!

Ki kergeti?

Jönnek az esti ördögök,
hely kell neki,
hová elbújhat reggelig.
S míg a világ
aluszik,

ő is egy kicsit
kifujja magát.

*

Eddig csak mező volt és dombok,
bokrok, ligetek, néma lombok,
most az árnyakból házak nőnek,
— bazilikái az időnek —

Megjött az este, furcsa, részeg,
tornyot emelő építészek.
Keze nyomán — borzongva látom —
hold lovagol a kupolákon.

Metropolisba, ismeretlen
városba visz a vonat engem.
Riadtan nézem torz csodáit.
Sehol egy fény, mely rámvilágít.

4

Kárpátalja

Mielőtt az otthon
magához-ölel,
simogat Nagydobrony
szép neveivel,

Beregszász becézget,
Beregsom tanít,
meglátni az élet
halvány jeleit.

A sok idegen szó
örvénye közül
pár édesen hangzót
választ ki a fül,

s egyszer az eddig
megfeszült ideg,
sejtéseinek.
hirtelen utat nyit

Testvérek ölelnek...
s mint fény a falon,
úgy árad szét bennem
a hűs nyugalom.

5

Epilógus

Az út végére,
azoknak,
akik várnak és majd fogadnak,
jó lenne néhány szál virág,
de késő ősz van, csupasz ág.
Formálok talán.

Ám híre-hamva sincs agyagnak.

„Vedd az élmény aranyporát
(súgva valami) nyersanyagnak!”

Hát akkor lássuk:

zöld levélnek,
szárnak,

az induló
élmények;

(Még a tél

is egy

kis levél,

— ezek közt

hajt ki,

ami él)

M O S Z K V A

— tűz, olvadó havon —
Z A G O R S Z K

— pengő jégcimbalom —
U N G V Á R

— ősz, aranyugor —
S A L A M O N

— tündöklő falu —
B E R E G S Z Á S Z

— ölelő karú —

Utam! Utam!

— Szép, szomorú!

Tükrös

– Miatyánk isten, kivagya menyekbe... Rézi, az úristenit, gyere már!

– Mi van megint? Nem tudok mitse csinálni, mindég kiabál! Mit akar?

– Rézi, hozd ki az újságot! Meg a szemüvegem. Mára megint nehezen mozogok.

– Ki látott még ilyet? Vagy imádkozik, vagy olvas. Engem meg nem hagy békibe. Várjon a sorára!

Két egymással öregedett ember morgolódott. Csepcse Nagy János a tornácon ült, régebben széken, most négyrét hajtott zsákon. Az utóbbi időben elnehezedett. Szálfaegyenesen jár, fokra támaszkodva, amelyet inkább csak megszokásból visz a kezében, de ha leül, nehezen mozdul. 1883-ban született a kis Gömör megyei faluban, idevaló volt minden őse, nemesi rangot kapott szolgálat fejében az egész falu. Itt mindenki nemesi vér, de birtokot a legnagyobb királyi jóindulat sem tudott szakítani a meredek, erdős, bokros hegyek között. A házat a harmincas években cserepezték, háborút csak hírből hallott a falu, a hősi halottaknak sem hittek soha; azok egyszerűen nem jöttek haza. Nem csoda, ha a fehérre meszelt falak ma is újnak tűnnek, gerendáit, a sugaras oromzatot nem koptatta, csak barnította az idő. „Isten segítségével épült 1870.” – mutatják az írást az arrajáróknak, hogy ebül szerzett pénzen épült, hirtelen gazdagodott a Csepcse familia.

– Jöjjön el a te országod,

– Legyen meg a te akaratom... Rézi, hozd ki a pipám!...

– Asszonyunk Szűzmária,

– Istennek szentannya... Azt a keserves istenit annak a kurva kakasnak! Megint a paradicsomot vágja! Rézi, gyere már, mer agyoncsapom!

– Mért is veszi el isten az embernek az eszt! Legalább a szájával ne vétkezne! Vénségére teljesen elment az esze!

– Te Rézi, hova lett az a tükrös a kaszniról? Régen nem láttam. Hova tetted?

– Istenem, istenem, de borzasztó is, ha megvénül valaki! Tudja hova lett? Hát a fiának adta. Még harminckettőbe. Hol forog a maga feje? Hogy jut eszibe ilyesmi, nemhogy ülne nyugodtan, hagyná az embert! Minden nap elégyön valamivel! Nem restelli?

Palkovics Rézi kinéz az ajtón, hóna alatt lisztes szakajtót visz át a tornácon, be a kamrába. Oda-vissza fűzi a szót, indulat nélkül, az öreg Csepcse meg a fejével kíséri, mozog, lábát próbálgatja. Felállna, de nehezen megy, oldalra fordul, mint a kisgyerek. Sőhajít, igazít a zsákon, s ottmarad.

– Nem vigy minket a kísértésbe...

– Asszonyunk Szűzmária,

– Istennek szentannya... Legalább olvasórol mondanám. De az asszonynak való. Így meg tévesztek.

– Mi való asszonynak? Mit beszél össze-vissza? Itt az újságja!

Palkovics Rézi kis kosarat hoz balkezeiben, valaha korsófonadékként szolgált, de kitört belőle az üveg, tetejét egyenesre vágva a demizson őrzése helyett varrószerszámokat tűpárnát, cérnát, horgoskapcsokat véd a széthullástól. Ledobja a lyukas batyuruhát, a pipát is nyújtja.

– Még ilyen hamis libánk nem vót. Kukoricafiat hoztam ebbe a batyuruhába, odaszórtam nekik, oszt feltettem a garádra. Hát nem szétszedték? Most csinálhatom. – Elálló, drótkeretes, olcsó SZTK-szemüveget görbít a kendő alá, s letelepedik az öreg mellé.

– Pedig szép doboz vót. Emlékszek rá. Még a nevem is rajta vót. Csepcse János: Meg az évszám. De azt már nem tudom mennyi.

– Mit akar attól a doboztól? De odavan érte! Címeres legények! Őket legalább nem lötték meg, mint magát!

– Véletlenül. Két katona is meghalt. Én még elmentem Szécsbe akkor is, golyóval a derekamba. A lovakkal. Nyolc lóval. Szegény Franci ottmaradt. A pataknál. A hasába lőttek. Máskor biztonságos út vót ez a Kiserdőn át le a pataknak. Azután ismertek vótunk.

– Mind ilyenek vótak. Az egész had csempészkedett. De ki is haltak a Csepcsék.

– Két fiunk is van. Csak mindnek lánya lett. Mind férhemment. A hatból kettő van otthon. Ugye Rézi?

– A Janié mind a kettő. A Tera, meg Melinda.

– De hova lett a doboz? Janinál lenne? Pedig a nevem is rajta vót.

– Jaj édes istenem! Hogy lett vóna a neve rajta! Csepcse János vót, de az a maga atyusa! Neki faragta valami pásztor, tán Elek Mihály. Így mesélték. Nem is a magáé. Ezernyócszannyócvan, vagy mennyi vót benne. Az apja vót, meg a három cimborája. Bezeg azokat nem lötték meg. Házat építettek, mind módos lett.

– Enyém vót, csak az enyém. Akkor adtam Janinak, a kórházba. Mikor meglőttek. Mielőtt Kassára vittek. Úgy, úgy. Ki is tötöttem az időt. Hat évet.

A falu híres juhtartó. Magas szikár öregek álldogálnak nap-hosszat a kerítésre dőlve, nézik, a jövő-menőket, a fiatalok után se fordulnak meg. Időtűliak, messzenézők, kihagyják a jelent. Járták a füves domboldalakat, sok-sok falka birkával, disznók nyomát a ritka makkerdőben. Itt a betyárok is megteremtek. Pásztorkunyhó, juhodály, erdőszélen vert csőszkunyhó volt pihenőhelyük, s balkezi jószágot, az érte kapott pénzt gazdagodva őrizte egy-egy híres juhászfamilia, néha két generáción is. A szótartás maig se pusztult ki belőlük. A közösségben való rejtőzködés védte a törvény útját kerülőket: csempészsutaknyomáról, éjjeli lövöldözésekről, kocsmái verekedésekről senki se tudott. Csendörök puskatusa igencsak csattogott errefelé. Mégse lett tőle senki beszédes.

– Hát a fiam átgjön délután? Igérte, megszögeli a kaput.

– Gyön, ha nincs munkája. Úgy tudom, most sok kosarat csinált. A szövetkezet rendelte krumpliasásra.

Nyár végi koradélután volt, a nap éppen odavert a tornáczra. Jólesett az öregnek. Macskával együtt nyújtózkodott János, a szemtelen kakas meg messze tőle – a fokossal elérte volna – szárnyát emelve sütetie oldalát a kifürdött lyukban. Csepcse Nagy látta, hogy fürdik, s az előbb is csendes mosollyal nézte, hogy hiába ketyelt a tyúkoknak a szétvágott paradicsom-magon, nem férték be az udvart választó léceken, békén szedegélt egy darabig, majd a gang alatti borona alatt nyújtózkodott el.

– Megkérdezem Janit, mi lett a tükrössel. Csakugyan akkor adtam neki, amikor elvittek. Búcsúzkodtunk. Neki. Neki adtam. Kassán ugys elvették vóna.

Kilenszázharminchat. Vasárnap este jöttek a pakerozó barokk, kinőtt ujjú kiskabátban, vasportól mindig barnán, színes, keresztcsíkos kötényüket megbámulták a telepi gyerekek. A kohónál dolgoztak, meg a Sárli-telepen, koksztot, vasércet lapátoltak, revét, salakot pucoltak. A kolóniáról gyűlt gyerekcsapat mindig odaállt a négyes kapu elé, s nézte őket. Kitö-mött négy lábú tarisznyával, félreccapott kalappal jöttek, az egy faluból valók mindig együtt. Akik kicsit bolyongva jártak, búcsúból indultak útnak, Anna-napkor, Mihály-napkor, Erzsébetkor, Andráskor, mindig más csoportnak volt jó a kedve. Persze a fura járás nemcsak a délután otthagyt búcsútól volt. Gyalog keltek át – ahogy ők mondták – a Bikken, két hétre való élelemmel a hátán, kenyérrel, szalonnával, rántással, krumplival, váltás fehérneművel.

Csepcse Nagy agyán átvillant a börtönnél is rosszabb gyári élet néhány éve.

– Csak Janinak adtam. Mikor szabadultam, hát nála vót, borotvát tartott benne, meg aprópénzt, papírpengőt ritkán. Simon Andráséknál vótunk kovártélyon. Jani, Pali fiam, meg én. Józsi nem vót.

– Mit mongya, mit sorolja? Én tán nem tudom? Nem az én gyerekeim is? Míg maga odavót, én tartottam rendbe őket.

– Szegény Pali fiam. De nagyerejű vót.

Nagyot sóhajt az öreg, fókását előrenyújtja, vékony vonalakat húz a homokba. Véletlenül is kis kereszttek rajzolódnak ki.

– Huszonhat évesen temették.

– Nem hagyta levágni a lábát, pedig akkor tán még most is élne. De nem. Inkább meghalt. Akkor sokan haltak el a gyárba vérmérgezésbe. Azt mondták, a vasportól.

– Olyan vót, mint maga. Ha a katonák meg nem fogják, ott döglik meg Szécsbe. Inkább, minthogy doktorho menyen.

– Aggyon isten! – mordul valaki a kapunál –, de bezárkóztak.

Áthajol a kapun, a reteszt elhúzza, belülről. Jani jött megszögelni, ahogy ígérte.

– Hogy van? – szól röviden az öreghez, de ő csak hümmög.

– Tudom, hogy nem húszéves, de a sok ülés se jó. Járjék egyget!

Könnyedén, gyengén egyenesre segíti az öreget, majd magára hagyja. Lassan lép Csepce Nagy az udvaron, fia meg fordul a kamrába szögért, kalapácsért, faragóért.

– Te fiam, hova lett a doboz, amit adtam neked? A tükrös. Szépen vót faragva. Te vitted el a kórházból a holmival.

– Mi nem jut eszébe! Ezt meg honnan veszi most? Van az embernek elég baja, maga meg ilyeneken töri az eszét nap-hosszat. Persze hogy én vittem el, de vissza is adtam, ahogy kigyótt!

– Jól van fiam, csak kérdeztem, mert nem emlékszem már rá.

– Mikor megroppant a derakam, még maga hozta be utánam a kórházba. A doktor úr is csodálta, de látta mennyire kedves, nem akarta magának. Simonéktól hozta be, ott vót a sífonyba. Pénzzel, beretvával. Mikor a nagy betegségem után tudtam beretváltkozni, akkor hozta be. Nekem meg öröm vót. Megént tudtam ülni, oszt megborotváltkoztam.

– Csakugyan. Ércet raktatok ki. Éccaka, vagy hajnal fele vót? Má négygel kihajítottatok. Az ötödik vagonná. Szerencse, hogy a térmester úr szolt a doktornak. Sturm. Vagy Sturman, nem tudom. Az ajtón estél ki fiam a vagonbul.

– A jányomnak adtam, elvitte magával be a kollégiumba. Azóta nem láttam. Melinda nagyon szerette, leveleket tart benne, harmadikos kora óta. Bálint írt neki mindég, járt elibe az iskolába. Ha levelet kapott, beletette. Fura szokásaik vótak. Egy városba tanultak, mégis minden áldott nap írtak.

– Komoly fiú, már Erzsike sorolta, hogy három év óta udvarol Melindának. Úgy mondják, jól keres – tér a közepére Rézi néni – az örege csak hümmög. Ő már nemigen ért ezekhez.

– Nem való, ha el akarja venni, vegye. De a jányom is csak csapkod, ha szólok, letette az iskolát, mit akar még? Csak albérlet, meg lakás, ilyeneket mond. Albérletben laknak egy másikkal, Margittal, nem jó má nekik az otthon. Pedig itt a nagy ház.

A nagy vályú felé fordul, amelyik ott nyújtózkodik az udvar közepén, jó szöget egyenesíteni a végén. A beszéddel felhagy János, ennyit nemigen szolt egyvégtében. A lánya sora izgatja. Valami nem egyenes körülötte. Nem tud úgyse mit tenni, lányaival kiskoruktól kezdve kedvesen bánt, azok meg feleseltek vele asszonyostul, most már hiába a beszéde.

Kétszemélyes kávé főz magának. Panellházban, a másfél szobás lakások egyikében. Városi módra, divatosan öltözött fiatalasszony. Cigarettára gyújt, majd egy bátortalan csengetésre megmozdul. Gyerekek játszanak a lépcsőházban?

– Magasan laksz, édes jányom, nehezemre esett feljönni hozzád. Hányadik emelet? Negyedik? Ha nekem fizetnének, se lakték itt!

Lihegve mondja, fulladósan, ki-kihúzza magát, hátha több levegő férne a bordák alá.

– Hát eljött megnézni, édesapám? Bontak egy kis gint. Van itthon.

– Nem kell jányom, a múltkor se szerettem. De a kávé azt megiszom, látom főzöd.

A tükrös a kombinált szekrény vitrin részében árválkodik, nem érzi jól magát porcelán-nippek között. Fedelén ma is büszkén áll a négy betyár, bő gatyában, marcona szemmel,

fog közé szorított botos pipával, kezükben pisztoly, berakásos nyelvű fókus. Dísznek, üres helyet töltve madár, fókus, lepke. Látnivaló egy H. E. meg egy L. J. monogram, talán a két leg-híresebb betyár életében sem sokszor kimondott nevét jelöli. A kis doboz szemközti oldalán felismerhető a név és évszám: Csepce János 1895. A betűvetés nehezen mehetett a faragónak, az S fordítva kanyarodik, a név utolsó betűje meg elkallódott valahol.

– Nagypád kereste a multkor – bök a tükrös felé Csepce János, amint körülnézett. – Mondtam, nálad van, leveleknek. De most má nem kell Elment az urad!

– El. – Megszokta már ezeket a mondatokat Melinda, de még most sem tud rá hosszabbat válaszolni. Szeme is homályos lesz ilyenkor. Nem sír, már nem is bánja, hogy így történt. Ki volt az oka? Bálint, akit ő sem szerethetett eléggé, talán az apjáié miatt ment hozzá? Ki tudja már ezt?

– Csak egy levél van benne, apám. Az utolsó levele.

Még néha el szokta olvasni. Először szinte nem is látta a betűket, most meg már tudja szószerint. Mégis előszedi. Látja Bálint fura, elhúzott sorait, amelyet csak ő tudott elolvasni.

... Ne haragudj levelemért, de emlékszel, ugye, megegyeztünk annak idején, hogy őszinték leszünk egymáshoz. Nem szeretlek téged, mást szeretek. Furcsa, hogy így történt, egyikünk se gondolta volna. Tudom, fájni fog neked, de hidd el, soha nem hazudtam neked. Felejts el, lesz valaki, aki jobb lesz hozzád. Nem halok meg, nem is viszek magammal semmit. Élek tovább, ahogyan lehet. Mire megkapod a levelemet, túl leszek mindenben. Megérted, nagypád sokáig hordta derakában a golyót. Én is sokáig hordom emlékedet, de volt bátorságom akkor abbahagyni, amikor még te is újra tudod kezdeni. Nem vittem el semmit, csak a holmimat, amit az útra becsomagoltam...

– Igen, most csak egy levél van benne. Emlékszik, harmadikos koromban kezdtem el levelezni vele.

– Jó messi van. Svédországba. Ismertem az apját is. Csavargó természet volt. Egy helybe nem maradt.

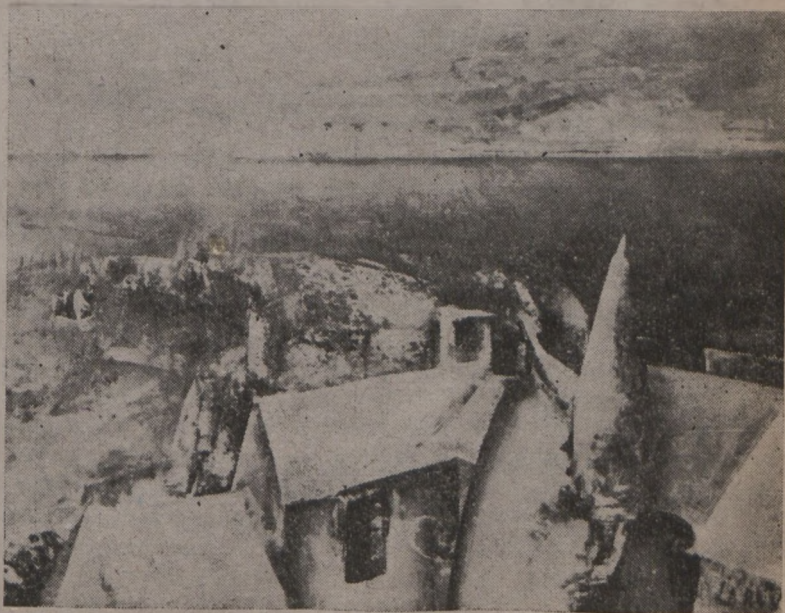
– A kollégiumban ültünk a radiátor mellett, beszélgettünk. Három csoportra oszlottunk. Akik tanultak, a kosarasok, meg a férhezmenők. Mi mindent megbeszéltünk, szerettünk levelet kapni. Tőle minden nap kaptam.

– Sok leveled vót. Mind Bálinttól. Mindig kis vaskos levelet írt, tudom, szürkületkor oda hozta a postás, haza. Hát elment.

– El.

– Szép doboz, minek a leveleknek? Add vissza a nagypádnak, keresi! Mindég csak azt keresi. Hogy az ő neve van benne.

– Nem tudom, mondja meg neki! Nem akarom, hogy meghaljon! Akárhányszor elvitte a tükröst valaki, szerencsétlen lett. Legyen még nálam egy darabig. Levélnek. Hátha ír még valaki.

LÓRÁNT JÁNOS: GURZUF

Estély a kultúrsznobnál

Konc Mártának ajánlom

Zavart vagyok, mért beléptem e sárga,
testmelegnek ígért borzadályba.
Neve szokás szerint: lakószoba.

Itt látható a tárgyak alkonya:
négertestű lámpa, posztókutya, girland,
szekrényen, ajtón sokredőjű firhang,
üled alá horgolt csipke-ábra,
párna szalmából, posztóból, delénből,
préselt üvegváza, nyomatok az égről
és csiricsaré korsógyűjtemény
– hagyomány és műpártolás ürügyén.

Magam is dísz tárgy, ülök s nevetek.
Csipegetem a datolyát, a szőlőt.
Decens vagyok – mint pálya-csúcson hősnők.
Én: kultúrtermék, szó, amely lebeg
a vendéglátó képzelet egén,
végig-nem gondolt sorkezdet,

LENNI: Cél,

hajtorony, whisky, távollét és beteg
hiányérzet, mely kezeket keres;
de nem, nem itt, ahova beteretelt
a rosszul tájolt gyűjtőszervenvedély.

„Szavalj valamit magadtól” – hánytorog
szoba és kép, a ronda bútorok –
nógot a fennkölt kultúrgyülekezet.
De én egy más vesztőhelyre megyek –
Utás ne érjen, behúdom nyakam,
árnyékomnak is csak didergése van.
Felülem alatt rég ragasztgatok
védelmemre szótaghoz szótagot,
mint akivel már Isten vitatkozott
s ott feledte a mondat közepén...

Egy másik éhség

Nem kell a siker, nem kell; hanem az,
hogy munkáljon a szó, az eleven;
egyre finomabb és igazabb
szerszámmá csiszolódjanak,
s szárnyakat alkossanak a szavak,
s gondolatokból egy emberi
természetet. Egy másik éhség
földvakságot emésztő éhe ez.

Gondolat-folyamok lüktetnek a földgolyón,
hevesebb és érzékibb vágyra
tüzelnek, mint az ezeregy éj
minden kincse, szépséges lánya,
és messze lök a sors vakító
fény-buggyantó forrásaiktól,
vagy nem lelünk nyitó szavára;
oly vad kétségbeesés önt el,
ha nem lelnénk élve anyánkra.

Atlantisz süllyedő zajára
riadtunk bent, visszabeszélnek
vad katalizmák, ezredévek,
minden, mi az emberre támadt,
minden bajunk, amin kifogtunk –
elegendő csak, ha bezárul
útja, mint a sivatag kútja,
eldugul a szív vércsatorna,
elpattan a távvezeték fenn,
beomlik a vágat a mélyben; –
s az Ararát-homlokú éjben
mintha a végzet zúgna özönnel.

NAP FÁBIÁN

Ha Max üzen

Az ember, aki görögdinnyét szállított ócska furgonján, na-
gyon kedves volt. Maga mellé ültette a vezetőfülkébe a me-
zitláb baktató asszonyt, a magafajta emberék együgyű ked-
vességével megcsipkedte a gyerek arcát, igyekezett nem venni
tudomást a nő kisebbedett lábáról; egyszóval igazán kedves
volt.

Elmesélte, hogyan zajlik az élet a dinnyeföldeken, milyen
jó érzés a csőszkunyhóban várni a napfelkeltét, a harmatos
hajnalt, amikor végre félre lehet dobni a furkót, mert a dinnye-
tolvajok elbátortalanodnak a fényben.

Am a dinnyés ember rákanyarodott egy földútra. Ismeretlen
nevű város felé igyekezett, ahol mint mondta: nagyon jó árat
fizetnek a dinnyéért. Kell nekik a gyümölcs, sok a skorbutos
arrafelé.

Az asszony egyenletes tempóban kocogott, mint az oszlop-
ban menő katonák végtelenül hosszú nyúló gyakorlataikon.

A gyerek kimerülten gubbasztott a hátraköthető batyuban.

Autók húztak el mellettük a macskakő-pikkelyeket vedlő út-
testen. A kövek közeit gyom verte ki, héjakútfű magasodott
a régen elkopott felezővonal mentén.

Többnyire kopasz úrvezetők ültek a volánnál, kifestett arcú
hölgyekkel jobbjukon, akik a legdivatosabb mintázású lámpa-
ernyőt viselték büszkén a fejük búbján. Bólogató műkutyák
intettek igent bármire, ami a hátsó ablak törhetetlen üvegével
határolt birodalmon kívül történt. Szenvtelen üvegszemük vil-
logott.

Az asszony azt remélte, előbb-utóbb ismerős városnévre
bukkan az útjelzőtáblák erdejében, de egyre bizonyosabb lett
benne, hogy eltévedt. A különös növények koszorúzza út ismer-
etlenbe vezet.

– Nem baj – dünnyögte magában. –, most már úgyis mindegy.
Vissza nem fordulhatok semmiképpen. Jó emberek meg akad-
nak erre felé is. Birom még a munkát, hasznomat vehetik.
mindenütt.

Szekeres ember állította meg lovát:
– Szálljon fel! Erős ez az állat, észre sem veszi, ha megsza-
porodunk.

A ló hosszúszőrű volt, előreugró állkapcsú. Réges-rég kihat
ragadozóra emlékeztetett. Soha nem látott még ilyen igavo-

nót. Kibogozta a mellén megkötött csomót, batyuját ölébe vette. A gyerek megérezte, hogy anyaiabb helyzetbe került, harsányat rikkantott.

– No lám! – mondta a szekeres – Derék gyerek ez, meglássa, sokra viszi még.

Az asszonyt a ritmikus rázkódások észrevétlenül átvezették az álom földiekfeletti birodalmába. Azt álmodta, hogy tenyerén a csukló hajlatánál felnyílt a bőr. A pergamenszerű, kiszáradt réteg elvált a tenyér húsától.

Megbillentette fejét, beleesett a henges, korallszínű hús és holt bőr közötti hézagba. A kisujj eredeténél rubinszemű fehér féreg tekergőzött egy bilharzia kitaró makacsságával.

Rosszulléttel ébredt. Magához fogta gyermekét és leugrott a bakról.

Már kilométereket tett meg, de iszonya nem akart szűnni. Próbált a nedves-feketén csillogó földekre gondolni, melyek fel-felbukkantak vándorlása során, de a hasadt, gőzölgő barázdák újra szörnyű álmát juttatták eszébe, melyet képtelen volt megmagyarázni (talán ezért tartotta baljósna, ezért töltötte el nyugtalansággal), s mely éppolyan plasztikusan élt benne álma szakadtával is, mint megjelenése pillanatában.

Majdnem nekiütközött a város kezdetét jelző krómsárga táblának. A név idegen volt, mint az eddigiek általában. Három, néhol négy magánhangzó követte benne egymást, mindenféle farkak és háromszögek fészkelődtek a betűk fölött.

A város nevét valaki erőszakos vörös vonallal átlósan áthúzta, s kicsi, de jól látható ábrákkal ezt a szót karcolta a sárga mező sarkába: MAX.

Az első pillanatban úgy érezte, biztonságosabb vidékre érkezett. Hónapok óta ez a három betű volt az egyetlen látott jel, amihez képes volt kapcsolni valamit, vagy valakit. (Egy vásott kölyköt, akit rikácsolva hív vacsorázni az anyja: Max! Max! Siess már, apád nagyon dühös!; vagy egy parasztot, aki most ismerkedik a betűvetéssel, s a falra, táblákra, a megszántott sor végén repedező árok oldalába kaparja a számára legszemélyesebb jelet: a nevét.)

Az asszony fáradtan, mégis méltósággal lépkedett a fel-tűnedező házak között.

A peremkerület fekete volt, füstös tűzfalak ágaskodtak kiszorítva a tenyérnyi udvarokról a napot.

Sikongó, zakkanó villamosok vihancoltak az úttest közepén, homlokukon paráztolt a kyklops-szem, s a benne tükröződő jelzőszám.

A járművek oldalán meglepődve fedezte fel az ismerős szót: MAX; aztán egy-két transzparenst olvasva újra, majd krétarajzok alatt a házak falán.

A járdán emberek tülekedtek. Sietős lehetett a dolguk. Ruházatuk – melyben a szürke, a fekete és a parajzöld színek domináltak – elhanyagoltnak tűnt. Az asszony egyiken sem fedezett fel egy vörös sálat, vagy kanárisárga kamásnit. – Uram! – szólított meg egy férfit – Idegen vagyok a városban. Éjszakai szállásra lenne szükségem.

A megkérdezett értetlenül meredt rá:

– Mire gondol?

– Lekötelezne, ha megmutatná, hol talállok egy olcsó szállodát, vagy panziót, esetleg valakit, aki befogadna néhány éjszakára.

– Szálloda nincs. – mormogta a férfi. – Volt egy, de még gyermekkoromban bezárták. Azóta nem fordult meg nálunk idegen, tehát nem is volt rá szükség.

Az ember kifejezéstelen arccal álldogált az asszony előtt. Savószeeme megszűrte a benne feszülő indulatokat, csupán valamiféle mániákus félelmet lehetett felfedezni benne. Hóna alá szorította oldaltáskáját, ügyelve, hogy ne takarja el a szeccsziós betűkkel himzett nevet: MAX.

– Ne haragudjon uram, hogy megkérdem – folytatta az asszony –, de mint mondtam, idegen vagyok itt. Árulja el, mit jelent ez a szó! Kinek a neve, vagy név ez egyáltalán?

– Nem tudja, kicsoda Max? – riadozott a savószemű, majd pördült maga körül és félénken nézelődött:

– Ne ejtse ki ezt a nevet a száján, ha jót akar... ha békében szeretne tovább jutni, bár innen nem vezet út sehová.

Az asszony elképedten nézett a távozó után, aki táskáját hóna alá szorítva beolvadt az asszony lépésszámában loholó, láthatatlan cél felé tartó városlakók tömegébe.

SZUJÓ ZOLTÁN ILLUSZTRÁCIÓJA

A hajópallóból összetákolt piaci bódé árván magasodott az üres tér közepén. Oldalára reklámtáblákat, gyümölcsösdobozokról letépett jegyzékeket aggatott valaki. A kunyhó egyik falán műmárvány hátatáblácskák függtek. Az asszony falusi templomokban látott ilyeneket a fából faragott festett köntösű szentek padkája alatt. „Ob reverentiam personae”, „Ob felices curas”, „MAX consiliariusnak” olvasta az arany betűket.

Belökte az ajtót. A félhomályban gyakorlatlan tölgyasztalt, keskeny priccset pillantott meg. Finom szemcsés sárga por borította a padlót. Rezignált pókok futkároztak fel és alá a hályogszemű ablak mélyedésében, ügyet sem vetve az érkezőkre.

Nem érezte a lóca keménységét. Sajgó dereka, összezúzott lába átvette agyától a kormányzást. Lerántotta a rongyos ruhadarabokat alvó gyermekéről, várta, hogy meglepje a béke, melyet együvértartozónak hitt a csennel.

Zizegő papírlap hullott mellére. Úgy érkezett, mint a gertyán röpítőkészülékkel ellátott szárnyas magja gyermekkor távoli fáirol.

A kártyán apró, láthatólag nem emberi kéztől származó betűk feketéllettek: „Hat órát adok. Távozz házamból! Semmi keresnivalótok itt. MAX”

A fakult papírdarab túlsó oldalán finom vonalakkal készített rajzot vett észre. Alaktalan tömegben, feszesen várakozó zorillák parádéztak az ábrán büszkén felütve vöröses szőrrel borított menyétfejüket. Mancsukban ezüstös fegyvert szorongattak. Jó fejjel magasabb, túlfejlett példány emelkedett ki közülük. Mellkasán parányi királyi korona imbolygott. A nefrités berill-cseppecskék jól kivehetően három betűt formáltak: MAX.

Valahol messze, a város szívében esti hatot ütött egy toronyóra.

A gyerek megérezhette a veszélyt, rémülten vinnyogott.

– Nem megyek sehová... nincs hová mennem... itt maradok – fogadkozott eszelősen az asszony. Az asztalhoz vánszorgott, meglazította az egyik ügyetlenül odaillesztett asztallábat. szálkás fa megsímult tenyerében. Tudta jól, hogy fel kell készülnie az egyenlőtlen harcra. A kapuk bezárultak mögötte, a városlakó szerint pedig innen nincs továbbvivő út. A rémület, a helyzet reménytelensége elszánttá tette.

Hangosan számlálta az óraütéseket.

A tizenkettedik után megreccsent a pricc mellett egy deszka, hasadozni kezdtek a kunyhó falai, befelé billentek, mint a kártyavár lapjai, aztán támolgó részeként visszanyerték egyensúlyukat, kinyújtózkodtak, biztosabban álltak, mint valaha.

A márvány táblácskák porrázúszva szállingóztak a hirtelen feltámadt szélben, a reklámcédulák a lehullott transzparensek alatt lapultak szárnysegetten. A város falairól, az üzletek cégtábláiról, a villamosok oldaláról, az ágyukban izzadtan kuporgó emberek oldaltáskáiról, az intézet rácsrendszere mögött álmódó gyerekek gallérjának szegélyéről eltűnt MAX neve.

Helyzetkép

– Jó idő van, tanító úr. Csak megmaradjon ilyenek – mondja V. néni, a takarítónő. – Igen. – felelem. Mosolyogni nincs erőm hozzá. Régóta nem mosolyogtam, nem nevettem, és nem sírtam már. Ülök az asztalnál, szemben az ablakkal. Hátamat a falnak támasztom. Érzem, ahogyan rátapadnak a finom mézsporszemcsék. Nézek ki az ablakon, érzem, belekékül a szemem, annyira bámulom az eget. Odakint tavasz van. A tanteremben tél, vagy más megállapíthatatlan évszak. Mindent elront az ablak csupasz négyszöge. Óceáni ködök vonulnak el odébb a dombon a gesztenyefák fölött. Fehér virágokat fújja a szél. Nagy pelyhekben havaznak, kavarognak a szirmok a zöldeskék égen. Látni az erdőt, ahogyan lélegzik, a fák verdesését, fölötte a magasságot: madarak egyetlen indokát a repülésre. Miért szállnak fel a Földről olyan messzire? Ma sem tudok erre választ adni magamnak. Az iskolakerülő kislányok megtalálják tollaikat a bokrokra fennakadva. Ismerik az értékét, tudom, sokat beszéltek erről velük. Ismerik az erdőt, a virágok készülődését, hiábavalóságát.

Balra tőlem az osztály, huszonegy gyerekkel. A falon kartonpapírra rajzolt táblázat. Igeragozás.

A másik falon műanyag vázában poros, penészes barka. Nincs erőm kidobni, kidobtatni, kicserélni. Fölötte O alakú sárga csipkés gipszkeretben Gárdonyi Géza gondolkodik egy sárgabolyhos játékmackó mellett. O nem látja a mackót, mert előre néz, felém, mintha figyelne. Szerencsére éppen olyan szögben ülök, hogy az ablak felől bejövő fény az ő üvegén csillan meg, így csak akkor látok a szemébe, ha megváltoztatom tekintetem beesési szögét. Katika szavalja a verset. Papírcetliket morzsolgatok ujjaim között. Kis cédulákra firkálok állandóan. Leírom ellengondolataimat. Rögzítek, hogy elejét vegyem a gondolkodásnak. En vagyok a gondolat madárijesztője – ezt akarom kigondolni. A papírdarabot a zsebembe gyűröm, aztán előveszem mindegyiket. Sokáig nézem őket. Ezeket a neveket, számokat, jeleket, amiket leírtam, el kell felejtennem. El-kell-fe-lej-te-nem. Az egészet széttépem, bedobom a kályhába, aztán megbánom. „Megbűnhődte már e nép a múltat, s jövődöt...” – mondja éneklő hangon Katika. Elég, köszönöm. Jeles – mondom – Ül le! Fölállok, körbejárom a termet. Leülök. Vége az órának. Menjete ki! – mondom. Aztán: bejöhetek. Üljetek le! Zsuzsi álljon fel! Osztály vigyázz! **En is vigyázzak!** Amikor először kijöttem ide, megijedtem a viszonyoktól. Tudtam, nehéz dolgom lesz magammal. Mostanra, azt hiszem megszoktam.

Minden nap egyforma. Sötét, olajos, mint a padló. Csak az órák változnak, ismétlődnek, az órarend mindig ugyanaz. Nem tudtam volna elképzelni magamat itt. Most sem tudom. Ha Gárdonyi lejönne a falról, vele szívesen elbeszélgetnék. Bizonyára nem értene egyet az elveimmel. „Maga túlságosan peszsimista, fiatalember” – mondaná.

„Kedves kartársak! Jól felszerelt iskolánk...” – kezdte az igazgató az értekezletet. Az ablakból ki lehet látni az elszáradt fára. Az ott rajta a madárijesztő. Innen is jól látni a lel-tári számot az oldalán. „A madárijesztő eteti az ég madarait. Téli hónapokban...” Bár csak negyven napos eső esne, megjavítaná a látási viszonyokat. Megmoshatná az ablakokat is. Egyedül vagyok a teremben.

Nincsenek itt a gyerekek. Sovány gyerekek, itatott gyerekek, dadogós gyerekek, hosszúra nőtt-körmű gyerekek. Már az első napokban észrevettem, hogy R. utánozza mozgataimait. Ugy tettem, mintha nem venném észre. Jól megfigyeltem; hirtelen három-négy gyors helyzetváltozást csináltam. A kis R. szemével követte mozgataimait, aztán a legutolsó pózba vágta magát ő is.

A teremben sztaniolpapír ropogású csend. A plafon sarkában egy pók. Tudom, engem néz. Ugyan milyennek lát? Biztosan ő is a szándékaimat akarja tudni, mint a kartársak.

V.-né biztosít róla, hogy csak nekem mondja meg jóindulatból: vigyázzak C. kartárssal. K. kisasszony kávéval kínál. Megköszönöm. Amikor beszél, kis kirándulásokat tesz a tekintete arcomon. Mintha azt nézné, mennyit loptak el az éjszakák szarkái szemem fényéből. Szakavatottan vizsgálja ruhám gyűrődéseit. Majd ő ráncba szedne – gondolja. Az én pillantásom melltartójának pántját találja meg és a folytatását, egészen a kapocsig. Már ki is gomboltam. Így. Most beszéljen tovább, kedves kartársnő! Ott tartott, hogy... Bizzon bennem! Bár nem vagyok magányos fiú, lakással és porcelán fogakkal, meg nyugati kocsival, vagyok olyan bátor, hogy megkérném a kezét. De tudom, ellentmondana – ismerem a szerénységét –, így meg sem kockáztatom.

Cs. kínosan tiszta, ápoltság. Negyven éves. Már nem biztos, hogy férjhez megy. Csöndes délutánokon vagy lyukas órákon el lehet vele beszélgetni. Egyetlen ember a testületben, aki őszinte mer lenni önmagához. Ha nem félnék attól, hogy nagyon megszeretem, nekem ezt mondaná el:

– Több, mint tizenöt éve még másként gondoltam. Akkor, se azóta nem értettek meg. Vagy nem akartak. Megfutamodtam? Nem. Itt még nagyobb munkát vállaltam. Aztán körbekeverték az évek, észre se vettem. Formalitássá vált az életem. Menekültem, és messzire kerültem. És innen már nincs visszaút. Minél több baj éri az embert, annál bizonytalanabbul tiltakozik. ellene. Félt, hogy avval is nehezíti sorsát. Végül már csak maga ellen tiltakozik. Elárulja, megalázza, megszomorítja magát. Állandó légköltalmi várakozásban él. Végül csak megbánt lépteit talált vissza. Bámulja körötte lengő álmai-
nak ágain fennakadt hajszálait. De ekkor már az álom sem menekülés. Eldobálja láthatatlan repülésének kellékeit. Mozdulatlanságának légcavarájt leszereli. Lassan kihűl benne a szerelmek emléke is. Jönnek a kinyomozhatatlan eredetű káprázatok. Éjjelenként hallani a nyomtalan elmúlás surrogását. A megcsontított belső kontinenseken, a romok között, óceánná dagadnak a felszívódni látszó könnyek. Ilyenkor érheti tetten magában az otthonkeresést. De már nincs otthon; beköltözik az örök költözésbe.

Nagy sár. Lenézek a lábamra. Kioldódott cipőfűzőm mintha gyökeret eresztett volna a földbe. Belóg a sárba. A pocsolyák tükrében ott marad az arcom.

A mindenség törvényeit keresem magamban. Csak ezzel válhatok egyenrangúvá saját életemmel. Ha mindennek megtá-
lálnám a helyét, ha mindent elhelyeznék magamban, biztosan meg lennék elégedve sorsommal. „Nemzetünk sorsa a pedagógusok kezében van...” – mondta az előadó. Kíváncsi lennék, hogyan látja a jövőnket? A jelentésében túlságosan derűsnek. Valami „tíz kanál cukor, egy kanál só” recept szerint. Ez a legbiztonságosabb. A teremben kocka alakú csend. Nem is csend, hallgatás. Senki nem szólt? Nem szólt senki.

Rajtakapom magam, álmomban is a teremben vagyok. Igen, az előbb valami megoldás kínálkozott. Ha benyitnék abba a szomszédos terembe vagy folyosóra, minden rendben lehetne. Nem tudok. Nem ér addig a kezem. Rengeteg időt fordítok a Gárdonyival eltöltött vitákra, képzeletbeli beszélgetésekre. Állítólag, amikor az egri érsek kézcsókra nyújtotta elé vizenyős, fehér kezét, Gárdonyi megfogta és megszorította.

Sétálok a padok közt. Nézem a második és harmadik ablak közti falrészén a felakasztott történelmi táblázatokat. Az iskola mögött a sportpályán gyerekek lövöldöznek léghuskaival egy szitává lyukasított céltáblára. Fiatall tanár irányítja őket. Odébb tíz, tizenöt kislány rohamozza fakardokkal a bokrokat. A salakos pályán kézigránát formájú fabábúkat dobálnak egy kör közepébe a gyerekek. Eldobják, aztán hasra vágják magukat. Az erdőből apróvadak figyelnek riadtan önkéntes őrhelyeikről.

KAPROS MÁRTA

A népi kultúra emlékei

Ha számbavesszük hazánk tájait, az Északi-Középhegység vidéke, az itt élő palócság azok közé tartozik, akik a legjobban megőrizték a hagyományos paraszti életforma, kultúra jellegzetességeit. A „hagyományos” szó hallatára azonban nem szabad valami romantikusan „ősi”-re gondolnunk. A török pusztítás következtében az itt élő lakosság folytonossága is megbomlott. Az Alföld elnéptelenedett vidékeinek a Felvidék irányából történő betelepítése oly nagy – és ma már többnyire ellenőrizhetetlen – népmozgást okozott, ami alapvetően megváltoztatta a lakosság összetételét, s nagymértékben befolyásolta kultúráját is. Ebben az időben települtek le Nógrád megyében szlovákok, innen számolhatunk a csekély számú németiséggel is. A nemzeti falvak lakóinak életlehetőségei azonosak voltak a magyarságéval.

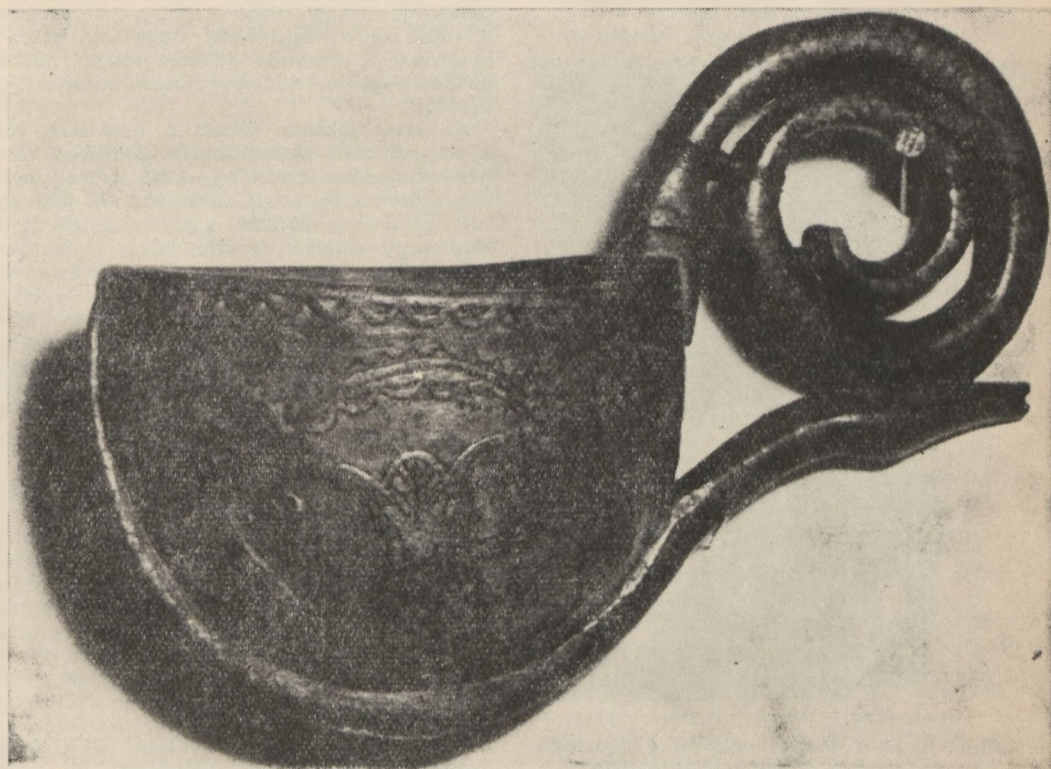
Az újjászerveződött nagybirtokokból egy-egy parasztszaládra csak kicsiny terület használata jutott az amúgy is elég gyenge minőségű hegyvidéki földekből. Már a XVIII. századtól csapatosan jártak le az alföldi uradalmaiba, hogy csekély keresetükkel javítsanak valamit a család helyzetén. Nem hozott javulást a jobbágyfelszabadítás sem. A megváltott földek egyre aprózódtek, művelésük nem biztosította a megélhetést. Márpedig a megye parasztságának létalapját a földművelés jelentette, az állattartás nem volt számottevő. Sokan fuvarozást vállaltak, mások kupeckedtek, egy-egy község háziiparral próbálkozott.

A századfordulótól a megye keleti részén egyre többen jelentkeztek munkára a Karancsvidéki bányákba, más falvakból a férfiak csapatostól mentek budapesti és más építkezésekhez részben segédmunkásoknak, részben ácsmunkára. Továbbra is jártak – csak most már inkább dunántúli uradalmaiba – nyári mezőgazdasági munkára; néhány község egy-egy kultúránövény termesztésére specializálta magát.

A vózolt tények bizonyítják, hogy nem véletlenül nevezték Nógrád megyét szegény vidéknek. Márpedig a gazdasági szint nagymértékben meghatározza egy terület néprajzi emlékeit. A szegény ember az anyag utolsó lehetőségeit toldozza-foldozza eszközeit, s a már végleg alkalmatlanná vált darabokat kidobja, feltüze- li. Így régi, datált tárgyakat nemigen találai. A tárgyak tényleges kora és kultúrtörténeti kora között azonban vidékünkön nagy a különbség. Ennek okát megintcsak a gazdasági elmaradottságban találjuk meg, ami eleve gátat vetett a költségesebb, sokszor bizonytalan eredményű újításoknak. Más vonatkozásban a nehéz anyagi helyzet konzerválta a társadalmi formációkat, meghatározta a szellemi kultúrát, ami a hagyományokhoz való ragaszkodáshoz vezetett. Tehát eleve szívesebben fordultak a megszokott, bevált vagy szépnek tartott formákhoz, így a fellelhető tárgyak régiesebbek, az ország többi vidékéhez viszonyítva talán hívebben őrzik a régi korok formavilágát. Ezt a hagyományokhoz való ragaszkodást sokszor a falvak elzártsága csak tovább fokozta.

Nézzük most vázlatosan, mi az, ami Nógrád megyében néprajzilag érdekes: akár azért, mert egy korábban országos jelenség itt tovább fennmaradt, akár pedig, mert csak erre a vidékre jellemző sajátosságról van szó.

A mezőgazdasági eszközök nagyobb földrajzi egységen belül sem mutatnak különösebb eltérést, szükségszerű meghatározójuk a természeti adottságon alapuló művelési mód. Mindössze

egy-egy eszköz használatát nyújtották meg időben a szegényes hegyvidéki föld adottságai, a lakosság alacsony gazdasági szintje, – ezt azonban az ország bármely hegyes-dombos vidékéről eimondhatjuk.

Összetettebb a helyzet az építkezés, házbelső esetében. Kétszáz évvel ezelőtt meg általános építőanyag volt a fa a nógrádi falvakban. A zsilipelt technikával készült házak többnyire háromszobásak voltak. A bejárati ajtó a pitvarba nyílt, ami leginkább éléskamrára emlékeztetett, de elférték itt szerszámok is. Az **elsőház** (első szoba) egyhatodát elfoglaló, kezdetleges fűstelvezetésű, lapos kemence volt a lakóház központi eleme. Ebben süttöttek, szája elé kihúzott parázs fölött vasháromlábakra állított cserépfazekakban főtt az étel; a kemence melegítette a szobát, ahol téli hónapokban az egész család tartózkodott. A kemence tetején húzták meg magukat a fázós öregek, itt aludtak a kisebb gyermekek is. A ház hátsó helyisége a kamrika a család nőtágjainak hálólhelye volt. A házilag összetakolt fekvőhelyek mellett ácsolt-ládák álltak a menyecskék kelengyéjével. A férfiak az ugyan-csak fából készült istállóban, pajtában húzták meg magukat éjszakára. Nem is férték volna el a lakóházban, hiszen a nagycsaládrendszer értelmében három-négy generáció élt egy portán. A fiúk apjuk házához hozták feleségeiket, s ugyanígy volt az unokák esetében is. Az együttmaradt család szoros gazdasági és társadalmi egységet képezett, ami döntően meghatározta az egész életformát.

A bővített család emléke még él a falvakban, a faházak azonban eltűntek, helyükre föld- és vályogfalú házakat emeltek. A régi belülfűtős kemence mellett nem nagyon lehetett a lakás díszesebb berendezésére gondolni, hiszen a szobában terjengő füst tönkretett volna minden bútort, textilfelét. A házak fűsttelentése (a kemence szája kikerül a pitvarba, fölé szabadkéményt építenek) a múlt században indult meg. Ezzel párhuzamosan a korábbi lakószoba fokozatosan **tisztaszobává** válik. A fal körül futó, durván bárdolt padok helyére faragott támlájú lócák kerülnek, ezek fogják közre a szőttes abrosszal leterített asztalt. A kemencével átellenben lévő sarokba teszik a **nyoszolyát**, a díszes háziszőttes huzatú ágyneművel egészen a **pal-**

lásig (menyezetig) fölvetve; az ágy végében kap helyet a **cifraláda**. A falakon egyre több a szentkép, tarka **cifratányér**, megjelenik a festett számlapú ingaóra is. A sütés, főzés kellékei a pitvar elválasztott, – most már konyhának nevezett – részében kapnak helyet. A régi **kamrika** alakul át lakószobává, s a lakóház végéhez hozzátoldott újabb helyiség veszi át a **kamrika** szerepét.

A szécsényi, gyöngyösi asztalosoktól vásárolt újabb festett ládák mellett megyénkben sokáig megmaradtak a régi, ácsolt technikával készült **szekrények** (nagy méretű kelengyész ládák), melyek készítésére falvak specializálódtak, századunkig megőrizve ezt a régi formát, mind gazdagabbá téve geometrikus díszítését. Ezek a ládák éppen úgy jellegzetes darabjai a nógrádi házbelsőnek, mint az egyre gazdagabb díszítésű, többnyire piros **szedetes** mintájú szövött ágy- és asztalnemű, valamint az áttört faragású bútorok. Ez utóbbiakról érdemes külön is néhány szót ejtenünk, mivel sajátos stílust képviselnek a magyar népművészetben. A múlt század vége felé már egyre inkább megvan az izlésbeli igény arra, hogy az asztalosok által készített bútorokkal rendezzék be a házat. A már jelzett gazdasági nehézségek miatt azonban csak a menyasszonyi ládát, esetleg **nyoszolyát** tudták megvenni a nógrádi parasztok, többre nemigen futotta. Az ügyesebb parasztemberek, de főleg a pásztorok ellesték az asztalosok technikáját, s hogy a maguk készíttette bútorokat díszesebbé tegyék, kis faragott táblácskákat készítettek, melyeket a lócák háttámlájába, bölcsők oldalába, fogasokba illesztettek. Ezek a táblák az ornamentális díszítés mellett megjelenik a paraszti élet számtalan mozzanata (juhait kísérő pásztor, makkoltató kanász, kedvesével sétáló legény), de kedvelt téma a lovas-, gyalogos huszár is vagy a vadász kutyájával.

A jó kézügyességű pásztoremberék nemcsak a falubelieknek faragtak, hanem elsősorban saját használati tárgyaikat készítették el. Munkájuk elengedhetetlen kellékei voltak a különböző botok, melyeket vésett vagy domború faragással, sok esetben ólomöntéssel tettek díszesebbé. Az utóbbi díszítésmód kedvelt volt az ostonyelek-nél is. Különösen a baltákat díszítették sárgarézszalagok beverésével. Formában és díszítésmód-

ban a meritőpoharak vagy **csanakok** a legváltozatosabbak, melyeket a pásztor mindig magánál hordott, hogy az útjába kerülő források vizéből ihasson. Ezek díszítőmotívumai ugyancsak a pásztor környezetéből kerültek ki; különösen figyelemreméltó a **csanakok** fülmegoldása, mely legtöbbször stilizált állatfigura. Pásztorok voltak készítői – és megszólaltatói is – a dudáknak, melyeknek fejét legtöbbször kecskefej formára faragták ki és gazdagon díszítették.

Méltán híres a megye változatos népviseletéről. Századunkban a nők tipikus ünnepi viseletének szembetűnő jellegzetessége, hogy „nagyon szélesen jártak”, az alsószoknyák száma a tizenötöt is elérte. Bő, könyök fölért záródó ujjú inget viseltek, erre került a szűk, testhez szabott, derékig érő **pruszlik** (mellény). Az apró ráncokba szedett felsőszoknya elé keskeny vagy szélesebb kötenyt kötöttek. A mély kivágású ingeknél elmaradhatatlan a vállkendő. Nyakukban többsoros gyöngy, lábukon keményszárú csizma. Télen szűkujjú, testhez szabott kabátokat hordtak, melyek derékban fodrosan kibővültek. A jobb módú asszonyok himzett, hosszúujjú ködmönt viseltek; jellegzetes viseletdarab a gazdagon kivarrott, ugyancsak bőrből készült rövid mellény, a **cucaj** is.

Ezt a viseleti alapformát vidékenként változatosan díszítették, variálták, így alakult ki a 3-5 faluból álló viseletcsoportok, számszerint 16. Ezek között legkönnyebben a díszes **féketők** segítségével igazodhatunk el. Az egész magyar népterületen itt a legváltozatosabbak a főkötők – formában és díszítésben egyaránt. A **fékető** – ami csak a fiatal menyecskéket illette – díszítéséből következtetni lehetett viselője társadalmi, gazdasági állására, s egy menyecskének is más volt a fejviseletet nagy ünnepeken a templomban, vasárnap délutáni sétakor, lakodálomban vagy ha valamelyik közeli városba igyekezett.

Az asszonyokéhoz képest a férfiviselet jóval egységesebb és egyszerűbb. A korábban országos elterjedésű vászoning – bő gatyá viselete Nógrádban még a XX. században is általános volt, noha már hordták a szabó készítette fekete vagy sötétkék posztóruhákat. Ismerték a szűrt – vagy ahogy itt nevezzük: **csuhát** –, egy-egy jobb módú gazdának subára is tellett. A férfiak viseletét a szövött vagy varott himmel díszített **szakácskák** (kötenyek) tették színesebbé.

A hétköznapi viseletek természetesen ezeknél jóval egyszerűbbek voltak, többnyire maguk szőtték vászonnál, olcsó gyári anyagokból készültek, viszont a régies formákat, szabásvonalakat ezek a darabok őrizték meg inkább.

Különösen a házivászonból készült viseletdarabok díszítésénél gyakori a himzés: ingek elején, kezeliőjén, kötenyek alján, pruszlikon, fej- és vállkendőkön. A Nógrád megyei himzések nem nagy múltúak, inkább csak a múlt század utolsó harmadában alakultak ki a szőttesminktől és a szücszimzésből. A régi darabok egyszerű szerkezetű mintáit fehér, majd piros és kek fonallal varrták, később egyre több színt használtak.

1945 – de különösen a mezőgazdaság kollektivizálása – alapvetően megváltoztatta a nógrádi parasztság életét is. A régi gazdasági-társadalmi rendszerben gyökerezo kultura szükség-szerűen átalakult. A fentebb vázolt jelenségeknek, leírt tárgyaknak emléke még el, az idős-bek szívesen mesélnek róla. A tárgyi anyag azonban – funkcióját veszítve – egyre pusztul. Ennek megmentése a múzeumok feladata. A balassagyarmati Palóc Múzeumban több, 5.000 néprajzi tárgyat őriznek, s a még meglévő emlékek tudományos igényű gyűjtése ma is folyik. A múzeum állandó kiállításain sokszínű képet kaphat a látogató Nógrád megye népművészetéről: szőttesek, himzések, faragott háztartási eszközök, keramiák, mézeskalácsos mesterség, tojásfestés, pásztorfaragások, népi hangszerek a fontosabb témacsoportok. A „Rimóc népviselete” című kiállítás egy község népviseletének két világháború közötti keresztmetszetét adja. A népi építkezés és lakáskultúra bemutatására legalkalmasabbnak a szabadtéri múzeumi egységek. A balassagyarmati Palóc-ligetben felállított lakóház a hozzá tartozó melléképületekkel a XVIII. századi állapotot mutatja be. A hollókői falumúzeum a XX. század elejéről ad képet. A községet egyébként is érdemes meglátogatni, ugyanis az Országos Műemléki Felügyelőség a Nógrád megyei Tanácsal összefogva itt az egész hagyományos falukép megőrzését tűzte ki célul. A megye szlovák lakosságának néprajzába és történetébe nyújt betekintést a bányi falumúzeum. Az **elsőszoba**, pitvar, konyha a XX. század elejére jellemző módon van berendezve, egy helyiség vitrinjeiben himzések, viselet kapott helyet. E két vonatkozásban mutat ugyanis lényeges eltérést a szlovák betelepítésű lakosság. Nemcsak a háziszőttest, de a gyári anyagból készült viseletdarabjaikat is gazdagon díszítették himzéssel, himzőkultúrájuk sok vonatkozásban még ma is élőnek mondható. Virágmotívumaik a palóc falvak stilizált mintáitól naturalisztikusságukkal és változatos színezésükkel térnek el.

PASZTOR IVÓBÖGRE (CSANAK)

MENYECSKE FÖKÖTÖBEN ÉRSEKVADKERT (NÓGRÁD MEGYE)

MENYECSKE ÜNNEPI VISELETBEN. GALGAGUTA NÓGRÁD MEGYE)

Gerő László

A nógrádi várak

Feltérképezve a megye területén található várakat – helyesebben azt, ami napjainkra megmaradt belőlük: a váromokat –, azt látjuk, elég sűrű hálózatot alkotnak. Keletkezésük sorrendjében számbavéve őket, feltűnő, mennyi a földvár még ma is. A régebbi időkben országszerte lényegesen nagyobb számú földvár volt ismert, amelyekből azonban ma már csak keveset sikerülne azonosítani, s mégis **Novák Gyula** régész kutatásai alapján tudjuk, mennyi nógrád megyei földvárat talált meg napjainkban. Ezekkel most mégsem foglalkozunk, hanem megvárjuk, mit közöl róluk a feltáró régész, miután a megye egész területére kiterjedő kutatásait kiértékelhette.

A földvárak közül legtöbb a honfoglalás kora előtt keletkezett, és bár alakjuk, elrendezésük és építési módjuk a későbbi, magyarok készítette földvárakkal sok rokon vonást mutat, most bennünket elsősorban – az egykori okmányokban sűrűn említett, és nyom nélküli eltűnésük miatt feltételezhetően fából épített lakótoronyvárakkal szintén nem foglalkozva – a falazott várak, megyénk területén a kőből épített várak érdekelnek.

Azok a középkori várak, melyek között ott van a megye nevét hordozó NÓGRÁD, és más, országosan ismert nevűek, (HOLLOKO, BUJAK, DREGELY), de kevésbé ismert nevűek is, melyek szerényebb szereplői a megye történetének (ahogyan azt a megye műemlékeit számbavevő „Magyarország műemlékei topográfiája III. kötet”, a Nógrád megye műemlékanyagát tárgyaló műben **Makkai László** történészünk olyan kerekén és kellő részletességgel összefoglalta).

A várak kutatása, feltárása fontos része egy-egy terület történetének. De fontosak a várak építészetünk, különösen védelmi építészetünk megismerése szempontjából is. Építészeti hagyományainkat, a múlt technikai, építőművészeti kultúráját őrzik, ezeknek hiteles tanúi a műemlékek – és ezeknek egyik speciális csoportját alkotják a védelmi építkezési szokásokat, módokat őrző várak. A műemlékek e csoportjának sorsa 1945 előtt elég mostoha volt. Nem sokat törődtek velük. Csak festői megjelenésükről olvashattunk itt-ott Mikszáthnál, néha költők énekeiben. Állaguk azonban állandóan pusztult. A gyakori téli fagyok egyre nagyobb méretű károkat okoztak a fedetlenül maradt falakban. Egyre több beltozat omlott be, egyre több fal dőlt le.

A vár-műemlékek állagának fenntartása, megőrzése, a későbbi nemzedék számára átmentése a szocialista magyar műemlékvédelem egyik fő feladatává vált. A budai egykori – középkori – királyi palota és vár maradványainak helyreállítása és bemutatása előmunkái során figyeltünk fel a magyar várak építésére, vettük számba és kutattuk az országszerte található váraink építésének módjait, a várépítés fejlődésére jellegzetes alakzatokra. Ezekből állítottuk fel a magyar várépítés korszakait, és állítottuk be azokat az európai védelmi építkezések kialakulásába. A budai várral való foglalkozás vetette fel a többi várainkkal törődés kérdéseit, és így kerülhetett sor annyi más várunk műemléki helyreállítására, melyek között megemlítjük EGER, SUMEG, NAGYVÁZSONY, SZIGLIGET, CSOBÁNC, DÍOSGYŐR, SÁROSPATAK, KISVÁRDA, GYULA, SZIGETVÁR, SIKLÓS, PÉCSVÁRAD, VISEGRÁD, TATA, VARGESZTES, BOLDOGKÓ, MÁRÉVÁR, DUNAFÖLDVÁR, várait, ESZTERGOM, SOPRON, KÖSZEG, BUDA, PÉCS, GYŐR, SÁROSPATAK városfalait.

E pusztuló várak építészeti helyreállításának, – mint minden műemléki munkának – alapvető feltétele a munka tudományos előkészítése, a műemlékre vonatkozó minden fellelhető történelmi, régészeti művészettörténeti adat lelkiismeretes összegyűjtése, és a helyszín alapos kutatása, a falak alaprajzok, beomlott, eltemetett részek feltárása.

Ilyen módon, a műemlékvédelem nemzetközi tanácskozásain, legutóbb 1966-ban Velencében elfogadott módszerekkel folyik most is a megye területén HOLLÓKÓ várának műemléki munkája, amiről a feltáró régész, **Ambrusné Kozák Éva** a MÜEMLEKVÉDELEM című lap 1969. 4. számában, valamint legutóbb az ARCHEOLÓGIAI ÉRTESÍTŐ 1972. 2. számában számolt be.

Makkai László idézett történelmi összefoglalójából tudjuk, hogy a megye igen fontos szerepet játszott a korai magyar-szláv együttélés, összeolvadás kialakulásában. A magyarok az Alföldről vonultak fel a Galga és a Zagyva mentén az Ipoly völgyébe. Erre vallanak a korai nemzetségek birtokelhelyezkedései. A megye nyugati fele viszont a fejedelmi szállásterülethez tartozhatott. Már I. István király korában a királyi birtoka, NÓGRÁD sőt HONT várakkal együtt. A nagy király államszervezése Nógrád megye területére is kiterjedt. A nógrádi királyi várhoz tartozó várföldek elhelyezkedésében már felsejlik a későbbi Nógrád megye. A nógrádi várszervezetről nagyon korán maradt fenn adat (1108), a királyi várföldeket pedig a XIII. századi oklevelek említik (Szécsényhalászi, Karancsberény, Szécsény, Zsember, Sámsonháza, Balassagyarmat). A királyi várszervezet – élén a várispánnal – a szolgálattal alárrendelt várnépet kirendelt tisztekkel: a várjobbággyal igazgatta. A királyi birtok mellett számos nemzetségi birtok van már a legkorábbi századokban (Záh, Kacsics, Szolnok, Ába stb.), melyekre a tatárjárás (1241/42) pusztításai következtében a király kénytelen megengedni magánvárak építését. Ezekből az engedelmekből azonban legtöbbször nem az ország védelme lát hasznát, hanem a főúri anarchia, mely kíméletlen dúlások közepette a magán-földesúri váraiban elzárkózva talál menedéket – nemegyszer még a király ellenében is. Végül nem lenne teljes a kép a monostorok nélkül, amelyekből nem egy lehetett várszerű védelemmel megerősített. Ilyenek: Tereske, Karancsapátfalva (benedekrendiek), Kőkényes, Garáb, Ipolyság (premontreiek), Pásztó (cisztercita). De volt a III. Bélától kedvelt János-remdi lovagoknak rendházunk Szirák, Told, Szomolya, és Tolmács községek területén.

A királyi birtokok szétesésével és a feudális anarchiával az itt birtokos nemzetségek egyik várat a másik után építik: FEJÉRKŐ, ECSEG, SZÖLLŐ; korai említésű várak (HOLLÓKÓ, SOMOSKÓ, SALGÓ, ZAGYVAKÓ, DRÉGELY, CSERTIVÁR (HASZNOS) és egy lakótorony BALASSAGYARMAT.

E magánvárak mellett csak kevés királyi vár épül (AGASVÁR, BUJÁK, SZANDA, és még a tatárjárás előtti időkre visszavezethető egyetlen nógrád megyei vár, NÓGRÁD). A főurak között is leghatalmasabb Csák Máté, aki egész országot tart az országban, és számos vára itt, a megye területén is segíti önálló kiskirályságában. Ez a IV. Béla után kifejlődött anarchikus helyzet török meg Károly Róbert következetes politikáján, aki egyik várat a másik után

veszi el Csák Mátétól, és az itt is hal meg Balassagyarmaton. Károly Róbert uralkodása egész idejét a főúri anarchiával való küzdelme tölti ki, hogy fiának és utódjának, Nagy Lajosnak erős központi hatalmat adjon a kezébe. Az ő kedvelt embere itt Szécsényi Tamás, akiben a megye leghatalmasabb birtokosát teremti meg.

A túlnyomó többségükben XIII–XVI. században keletkezett nógrádi varak a szabálytalan alaprajzú belseőtoronyos várak típusába tartoznak, melyeket nem túl mágas, és nem is terjedős fennsíki hegyek csúcsára építettek, hogy a hegy természetes lejtői a vár ostromát megnehezítsék.

Az ily módon hegy tetejére épített várat megközelítő, a vár kapujához felvezető utat legtöbbször egy kapusorosban fogták közre, melyet, vagy melynek több szakaszát külön-külön is csak kapuján lehetett megközelíteni, amit bezárhattak, és amit esetenként – éppen úgy, mint a várkaput – felvonóhíddal, kaputoronnyal védtek. Az ilyen falsoros egyben azt is jelentette, hogy a vár legbelső védőfal-gyűrűjét még egy külső falgyűrű védte, melynek falkoronáján ismét védőfolyosót építettek. Ez az elrendezés, a várba csigavonalszerűen felvezető úttal és falszorossal eléggé megnehezítette a vár ostromát, távol tarthatta a súlyos ostromtetők, ostromtoronyok, faltörő-kosoknak, hajítógépeknek a védőfalak ostromára való felállítását, a várfalak tövéig előre hozatalát és ezzel hatékony használatát (HOLLÓKÓ).

Mindez így volt egészen az új ostromeszközöknek, az ágyúnak bevezetéséig és XVI. századi lassú elterjedéséig. Az új fenyegető ellenségnek, a töröknek előnyomulása a megye területéig, – Buda török kézre kerülése (1541) után mind gyakrabba való betörései – a nógrád megyei várkapitányságot sürgős ellenintézkedések megtételére, a védelem átszervezésére készítették. Ebből az időből számos részletes ismerettel bírunk a várakról, azokból a jegyzőkönyvekből, amelyek az ekkor már avult középkori várak ellenállóbbá tételére vonatkozó megbeszéléseken készültek. Az új várépítés az olasz hadmérnökök által bevezetett – a fal elé kiugró – védőművekkel, a baluardokkal, rondellákkal, vagy ahogyan később nevezték őket bástyákkal vette kezdetét, amelyek elegendő nagyságú területtel épültek a védőtűzserg ágyúinak elhelyezésére, – melyekkel egyrészt a messzebben fekvő célokra tüzelhettek, másrészt a falat ostromlókat keresztűz alatt tarthatták.

A középkori váraknak bástyás rendszerű átépítéséhez azonban nálunk általában, itt Nógrádban különösen, hiányoztak a kellő anyagi eszközök. Ezért egyedül NÓGRÁD várában találunk ilyen bástyákat, melyek gondolatát talán a tulajdonos váci püspök (Báthori 1475–1506) vethette fel. Harcászati jelentőségük a bástyáknak azonban itt, a hegyen nincs, hiszen a várfalak teljesen takaratlanok, a bástyák és a közöttük lévő várfalak, az un. kötőgátak a hegytetőn

teljes egészükben kitéttek az ostromtűzserg hatásának, (és az a hosszabb ideig folyó küzdelemben az ostromló számára döntően előnyös). Ezért nem helyes a hegy tetején bástyás várat építeni, még ha ilyenre pl. Bajorországban több példát is találunk (WURZBURG, ROTHENBERG). Ezért is ajánlják a magyar várkapitányok az országgyűlésnek, hogy a hegyi várakat romboltassa le, és a síkvidék mocsaraitól védett várat építtetni rendeljen.

A Nógrád megyei váraknak erre az időre korszerűtlenné avulása volt egyik oka annak, hogy a török oly hamarosan (1552) befészkelhette magát az itteni várakba, melyeknek megtartása védőiktől nagy hősiességet kívánt. És nem csoda, ha a várak védelmét ellátók e legendás magatartását sokan megénekeltek Tinódi Lantos Sebestyéntől és Balassi Bálinttól kezdve.

A megye sík területein fekvő nagyobb településeket a XVIII. században természetesen már bástyás falakkal övezik, ahogyan Le Dentu ábrázolásában ezt Balassagyarmat esetében látjuk. De ilyen lehetett **Valter Ilona**: Műemléki feltárások és helyreállítások Pásztón című cikke (MÜEMLEKVÉDELEM, 1969. 4. sz.) szerint a XVI. században említett erősség PÁSZTÓN is.

Ha az ország egész várállományát vizsgáljuk, úgy látjuk, a nógrádi várak eléggé népes, de nagyon is elpusztult emlékcsoportot alkotnak. Az ország védelmében nem játszathattak túlságosan jelentős szerepet, mert egyikükben sem tartózkodott a király, nem tartotta bennük udvarát, amihez hely sem volt bennük elegendő, éppúgy, mint a később mindinkább elsőrendű fontosságúvá váló nagyszámú védő, hadianyag elhelyezésére szükséges lehetőség. Ezért BUDA, VISEGRÁD, DIÓSGYŐR, KANIZSA, SZIGETVÁR, EGER, GYŐR, KOMÁROM, KŐSZEG, SUMEG nagyobb méretű váraihoz képest kisebb a nógrádi várak jelentősége, ami a török európai előnyomulásának megakadályozására szervezett bécsi Udvari Haditanács (Hofkriegsrat, 1556) által tervezett végvárvonásban elfoglalt kisebb szerepükben is megnyilvánul.

Mégis nagy kár, hogy számos nógrádi várnak ma már nyomát sem találjuk (FEJÉRKŐ, ún. SÁMSONVÁRA, NEMTI, stb.). És azoknak a váraknak is kevés a rommaradványa, amelyek megmaradtak (DRÉGELY, BUJÁK, SZANDA).

A nógrádi változatos, hegyes-völgyes, erdős tájnak szerves része a történelem. Csák Máté, Balassi Bálint, a végvári vitézek (Szondi György és társai) neveit idézik a festői megjelenésű falomládék, amelyek valaha a vitézi élet, a hazaszeretet érzeménységének is ápolói és fejlesztői voltak.

Ha az országosan látogatottabb Balatoni-Régió várai, vagy SZIGETVÁR, EGER várainak helyreállítása érthetően sorrendi előnyben részesült is, nem jelenti ez azt, hogy a nógrádi várak sorában HOLLÓKÓ várának műemléki helyreállítása egy befejezetlen sor első állomása ne legyen.

HANN FERENC

A gácsi patikus

Ismeretlen dokumentumok Csontváryról

Ha több évtizednyi késéssel is, a közelmúltban néhány fontos tanulmány, könyv jelent meg Csontváry Kosztka Tivadar életéről, festészetéről. Minden bizonnyal a legfontosabb ezek között Németh Lajos kitűnő monográfiája, melyben a szerző nyomon követi a festő művészi fejlődésének belső logikáját, elemzi műveinek esztétikai minőségét, kutatja Csontváry költődését a korabeli magyar valóságához. (Németh Lajos: Csontváry Kosztka Tivadar – Corvina Kiadó. Második kiadás)

Kétségtelenül rendkívüli fontosságú dr. Pertorini Rezső ideggyógyász Csontváryról szóló könyve is (Pertorini Rezső: Csont-

váry patográfiája – Akadémiai Kiadó, Budapest, 1966.), melyben a festő személyiségének és művészetének részletes és alapos patográfiai elemzése olvasható.

Életének egy – időtartamban, művészi fejlődésében egyaránt – jelentős szakaszáról azonban viszonylag keveset tudnak a művészrel foglalkozó kutatók: ez az etap a Gácson töltött évtized.

Csontváry maga is, rendkívül szűkszavúan, csupán ennyit ír Önéletrajzában a gácsi évekről: „A Gácson töltött tíz esztendő a magyar közművelődésre is befolyással volt s azt a küzdelmet nem ecsetelem, mely az anyag megszerzésénél előállott, csupán azt írom ide, hogy amikor a szűkös jövedelem a napi négy koronát már elérte, vállalkoztam a festői terv keresztülvételére és Münchenben a Hollós-féle festőiskolába léptem.”

Németh Lajos a fenti önéletrajz-részlet alapján von le néhány következtetést, állít fel néhány hipotézist, meghagyva, hogy a gácsi tíz esztendőről tulajdonképpen semmit nem tud a kutatás. (i. m. 25. o.)

Ennek oka az lehet, hogy bár „Csontváryról elég sok adat maradt fenn, de rendkívül rossz elosztásban. Így elsősorban a gácsi évekre hiányoznak az adatok – pedig mégis csak akkor formálódott a világképe.” (Németh Lajos hozzám írott szíves leveléből. A szerző.)

Pertoríni a gácsi időszakot következetes és praktikus megoldásnak tartja. Azt írja: „Szokatlan olyan életvezetés mellett, amelyben annyi jelentős és nagyhatású pszichotikus tünet fordul elő. A praktikus életnek, az anyagiaknak, a külső körülményeknek ez a jó szervezése élete végéig jellemzi Csontváryt.” (i. m. 52. o.)

E helyes konkluziót azonban Pertoríni sem támasztja alá tényanyaggal. A Gácsra kerülés dátumát helytelenül adja meg s konkrét eseményekről nem tud.

Csontváry az iglói látomás után azzal a bizonyossággal foglalta el a patikusi állást Gácson, hogy ő lesz a világ legnagyobb plein air festője, s tíz évvel később – gácsi munkái tanúsítják – már félig-meddig felkészülten utazik Münchenbe.

A Balassagyarmaton megjelent korabeli félhivatalos kormánylap, a Nógrádi Lapok és Honti Híradó (továbbiakban NLHH) vizsgálata fényt derít a felkészülés körülményeire, némiképp eloszlatja a homályt.

A lap több ízben is foglalkozik Kosztka Tivadarral, a gácsi gyógyszerésszel. Hírt ad a patika „felállításáról”, közli Csontváry gyógyszer-tár-hirdetését, egy cikkét, a gácsi vezető polgárok támadó hangú írását, s a lapban rendszeresen megjelenő közigazgatási bizottsági ülések híryanagában olvasható a gácsi patikus regálé-csonkítási ügye.

A dokumentumok zömmel illeszkednek az ismert Csontváry-képhez, kiegészítő jellegűek, eldönteni látszanak néhány fikciót, erősítenek vagy gyengítenek egy-két feltevést.

A gácsi gyógyszer-tár el e:
LEGJOBBAT LEGOLCSÓBBAN.

A fürdő-idény beállításai a szenvedő közönség-örökben szükségnek bizonyult Gácson a gyógyszer-tár

ÁSVÁNYVIZ rakítással kiegészíteni.

Van szerencsém tisztelttel tudomására hozni a nagy közönségnek, hogy Gácson a „Vörös Kereszt”-hoz csimmet gyógyszer-tárban azzal a természetes ásványviz, addig forgalomban levő mindenféle, a legfrissebb töltésben, a budapesti piacai áron megvásárolható: azaz a hozzájárulással csupán, a mi a szállítási költséget képesi a maximum kis töltésű 1 kr., a legnagyobb töltésű pedig 5 krajt többet nem lehet ki.

Megrendelések postával naponta, vasárnapotól hetenként egyszer, az közöltetnek.

A nagy hőiség beállításai a fertőtlenítő szerekre is szükség lássak, nyers karbolsav kilója 80 kr., töltet obler-mész kilója 35 kr.

Ezzel az üdülő közönségnek azért növelő erősítő szerep, melyet ajánlom a magyar és francia cognac-ot literenként 1 frt. 150 kr., a francia 2-56. egész 6 frt-ig terjedő a minőségben.

És végül egész Magyarország felállítását kéltó egy minőségű mint-jutány áránál fogva a borsos-sz + ezzel készült gyógyszer-tár, vezetésen: a sóborsos-sz, a hangyasz-sz, mustársz-sz, menta, borókasz-sz, tavandula, csukor, rózsasz-sz és általában népszerű gácsi magyar gyomor keserű, melyekkel minden néven nevezendő gyári vagy kereskedői reklám hátterbe szorult szer-szerkepleten.

Csak példának mutatni be, hogy az általánosan ismert és használt borsos-sz ára 40 kr. helyett a mai 16 kr. értéknek felel meg a Gácsa minden mennyiségben ha csak 2 kr. is megvásárolható. Az látni vártak, változni kell mindennek s a régi szokás ma ezen a társas a közönség-ügy világos hátrányával a közönség egyenes kassza-lap s a milliók egy helyre való gyűjtésénél nem egyéb a tovább s az tartható fenn

KOSZTKA TIVADAR,
gyógyszerész.

A lap első ízben 1884. november 30-i számában közöl információt a festőről:

„A gácsi patika felállítása a következő miniszteri rendelettel engedélyeztetik, Nógrád megye közönségének B-gyarmaton...

... a Gácson felállítandó gyógyszer-tár által a losonci gyógyszer-tárnak fennállása nem veszélyeztetik; a kékkői gyógyszer-tár pedig egy más vidék góczpontján fekszik; ennél fogva az 1876. évi XIV. tcz. 134. §-a alapján az első folyamodó Kosztka Tivadar, okleveles gyógyszerésznek ezennel megengedem, hogy Gácson egy egyszemélyes üzleti jogú gyógyszer-tárt felállíthasson. Erről a megye közönségét... oly felhívással tudósítom, hogy a jogot nyert Kosztka Tivadart figyelmeztesse, miszerint az 1883. é. jún. 4. 22370. szám alatt kelt szabályrendelet 6. §-a értelmében gyógyszer-tárát egy év lefolyása alatt felállítatni tartozik. Mert különben jogosítványa elévültnek tekintetik. Végül a gyógyszer-tár megnyitása alkalmával történendő hivatalos vizsgálatra szóló jegyzőkönyvet a megnyitás napjának azonnali bejelentése mellett ide terjessze fel.”

A fenti idézet nyilvánvalóvá teszi Pertoríni tévedését – aki a gyógyszer-tárnyitási engedély dátumát 1883. október 15-ben jelöli meg (i. m. 52. o.) – s Németh Lajos ide vonatkozó adatának helyességét bizonyítja (i. m. 25. o.).

A NLHH hamarosan hírt ad, hogy a „Gácsi patika decz hó 10-én nyílt meg s a „vörös kereszt”-hez” lesz címezve. (NLHH 1884. dec. 14.)

Kosztka Tivadarnak tehát két egész hónapra sem volt szükség az engedély megszerzésétől számítva, hogy megnyissa gyógyszer-tárát Gácson.

A jelentéktelen felvidéki városkában természetesen igyekezett beilleszkedni a köznapi életbe. Tudjuk róla, hogy egész életében vonzotta a közéleti tevékenység. Az önéletrajzából kiemelt részletben büszkén említi, hogy Gácson sokat tett a magyar közművelődés fellendítése érdekében.

Ez a kijelentése különféle találgatásokra adott okot – hogy mit értett alatta, mindezidáig nem tudtuk. Az alábbi újságcikk-részletek talán válaszolnak a kérdésre. A NLHH 1885. augusztus 23-án közölte azt a Csontváryt támadó írást, melyet „a gácsi polgárság nevében” Barta József, a város bírójá, Hanko Lajos és Körmeny György írt alá.

A felháborodott hangú cikk a gácsi leányiskolával kapcsolatos Csontváry-véleményt támadja. A „szerzők” lelkesen dicsérik a helyi plébánost, aki sokat tett az alakulófélben lévő iskoláért, majd így folytatják:

„...szánalommal kell megjegyeznünk, hogy mégis akadt olyan egyén, ki az eszmét egy fillérével sem támogatta, s annak rontására, csupán a Losoncz és Vidéke című hetilap hasábjain Felvidékünk iskolái cím alatt a színtelenség köpenye alatt a gácsi polgárságot megtámadta. Zsákhamacsát nem árulva azt kérdezzük Kosztka úrtól első sorban is, hol rendelkezik a leányiskola részére hirlapilag felajánlott 3 szoba és egy konyhával? tudtunkkal Gácson nem, mert itt önmaga is haszonbérrelt házban lakik, melyhez még egy szobát hozzátéve ugyanennyi helyiségből áll, mint a felajánlott s ezen toldalék szoba is akart már lenni (lehet, hogy most már lesz is) első ízben kórház, majd sebészeti műhely s talán leányiskola, de ha a két első nem lesz, mely a gácsi gyógyszer-tárra nézve üdvösebb és célirányosabb, a harmadik célja (beismeri ma már) bukva van, no de meg ideiglenes leányiskola létesítése nem is volt cél! tehát ez irányban jószívűsége s áldozatkészségeért köszönetet mondva, áttérünk cikkre némely komolyabb pontjára.”

A továbbiakban a cikk írói azt kifogásolják, hogy Kosztka Tivadar községi pótdó bevezetését javasolja, s a gácsi posztógyárral kapcsolatban tett néhány olyan kijelentést, melyek a városka vezetőinek érdekeit sértették.

Valószínűnek látszik, hogy Csontváry igen aktívan részt kívánt venni Gács közéletében. Bizarrr vagy éppen nagyon is racionális ötletei, szentenciaszerű álláspontjai sérthették a helyi érdekcsoportokat, s még ebben a cikkben megtámadják, olyan ügyben, melyben a közvélemény és a törvény egyaránt elmarasztaló ítéletet hoz:

„...a nép mégis... hogy adhat 10 ezer forintot szeszivásra? Nem tudjuk, de ha ön mondja, hinnünk kell, mert tagadhatatlan, hogy a gácsi gyógyszer-tár és magkereskedés ma már szesz-mérés is, de ha a bajon segíteni feltett szándéka, akkor... gyógyszer-tárában a szesz-mérést, melyet ivási szándékból divatba hozott, hova előbb szüntesse be s ne nyújtson a népnek alkalmat arra, hogy az olcsón mért szesz ivása által anyagilag és szellemileg tönkre menjen.”

Az utóbbi szegmenst választ ad egy fontos kérdésre. A tízezer forint mai pénzben a jelölt összeg sokszorosának felel meg. Csontváry anyagi megerősödésének egyik módja minden bizonnyal a szesz-mérés lehetett, mely – mint később látni fogjuk – okoz még jónéhány bonyodalmat.

A leányiskolában kapcsolatos „vádakra” Csontváry elegánsan válaszol: viszonylag jelentős összeget ajánl fel a leányiskola javára. Erről a NLHH a következőket közli:

„Gácson a magyar közművelődés előmozdítása céljából felépített leányiskola javára rendezett nagy mulatság 284 frt jövedelmet hozott. Elismerést érdemel Miessi Zsigmond plébános úr, ki a leányiskola javára 100 frt alapítványt tett, Striker Ede posztógyár igazgató, Kosztka Tivadar gyógyszerész urak, kik évente 100–100 forintot biztosítanak az iskolának.” (NLHH. 1885. okt. 18.)

Feltűnő az azonos szóhasználat Csontváry önéletrajzában, s a fent közölt szövegrészletben. A magyar köz művelődésre gyakorolt befolyást a festő valószínűleg a gácsi leányiskola, a kisdóvó körülötti „harcokban” való részvételére értette.

Hogy mennyire komolyra vette ezeket a ma már mosolyra késztető helyi küzdelmeket, bizonyítsa az a címek, melyet a NLHH-nak írt:

Gács, 1886. jún. hava „Gács Losonctól nyugatnak egy óra járás távolban a hegyes vidéknek egy kiemelkedő pontján vár alatt épült, alig kétezer lelket számláló községben van egy pokrócz és finom posztógyár is mely úgy a község, mint a vidék munkás osztályainak is, nagy részben a napi kenyeret adni hivatva van. Gács községben vannak letelepülve a régi modern fazekasok s ezeknek száma a községben döntő szerepet képvisel olyannyira, hogy különcködésökkel máig is czéh mester alatt állnak, s csak ezt ismerik fellebbezőiknek, híressé váltak nem a haladásban, hanem a civilizációtól való visszamaradásban.

Ezen kb. száz családra menő fazekasok, ma már a gyári s a modern ízlésű hasonczélú iparcikkokkal szemben leszorítottak a piacokról, fazekaitkat potom áron vesztegetni kénytelenek, s így a legnagyobb erőfeszítéssel sem képes egy egyén hetenként 1,50–2 frtnál többet megkeresni. Ez sajnos reánk nézve, de több év óta tény. Gács községben tehát, úgy a magyar szó iránti hajlam mint a kulturális haladás teljese- sen meg volt bénítva.

... Még nincs egy éve, s mondhatni egész büszke önérzettel, miszerint Gács két év előttihez képest – a még hátramaradt fazekasok bevonásával – ma e kis község a hol a magyar szó ritka volt, mint a fehér holló – mert még a csekély számú intelligencia is németül érintkezett – teljesen átalakulván; magyar szót olyanok ajkairól is már hallani a kiktől nem is volt várható, hogy még magyarul is beszéljenek.

... az egész vidéken megindult a mozgalom egy magyar közművelődési egyesület létesítésén s e tekintetben Gács már első helyet foglalt el s ma felső a nógrádmegyei (értsd: felső-nógrád megyei- H.F.) magyar közművelődési egyesületnek 50-nél több alapító, 400-nál több rendes s számtalan pártoló tagja is van.

Mi a modern haladásnak, s a magyar állameszmének rendíthetetlen harcosai ebben kimondtuk azt is, hogy Gács s a vidék csak úgy nyerhet meg teljesen, ha az óvodákon kezdjük, s erre Gács községet elsősorban a nagy közlekedő pontja miatt is alkalmasnak találtuk...

Kosztka Tivadar"

(NLHH. 1886. július 4.)

A cikk szociográfikus indítása bizonyítja Csontváry érdeklődését a „nép”, a „színvonalatlan” életet élő alakuló munkásosztály iránt. Írásában érezhetők a divatos korszólamok, tendenciák (magyarosítás, némileg egyénített nacionalista hazafiság stb. . .)

Cikkének (itt nem közölt) végén leírja az „óvó” megnyitását, azt javasolja, hogy törvénybe kellene iktatni Gácsra az óvodába járást. Javaslat – mint ötleteinek java része – nem nélkülözi a racionális magot, ám a valóságban keresztlvihetetlen. 1886-ban jelenik meg a lapban gyógyszerárának hirdetése. Kiderül, belőle, hogy a szesz mérés vádja igaz. Kapható nála magyar és francia konyak, a „gácsi magyar gynomorkeserű”. Reklámját meglepő mondattal zárja:

„Az idők változtak, változni kell mindenkinek s a régi szokás ma ezen a téren is a közegészségügy világos hátrányával a közönség egyenes kizsárolása s a milliók egy helyre való gyűjtésénél nem egyéb s tovább nem is tartható fenn.”

A záró mondat szinte direkt módon jelentkező politikuma látszólag ellentétben áll Hangoék vádjával: Kosztka Tivadar az olcsón mért szesszel anyagi és szellemi romlásba dönti a gácsi népet. Az igazság könnyen megközelíthető az egy évvel későbbi közigazgatási bizottsági ülések jegyzőkönyvi anyagából. Az 1887. jan. 15-én tartott ülésen a következők hangzottak el:

„Megbotránkozást szült a gácsi gyógyszerész regale csonkítási ügye. Ugyanis Kosztka Tivadar amint fellebbezéseiben maga is nyíltan bevallja, szesz méréssel foglalkozik, csak azért úgymond, hogy a gácsi

népet a jó szesziváshoz szoktassa, s a rossz szesztől megóvjá. Ez szerrinte egészségügyi feladata egy gyógyszerésznek. A bizottság azonban úgy találta, hogy az egészségügy ily módoni javítása és fejlesztése nem Kosztka Tivadar gyógyszerész feladata és hivatása, miért is K. T. fellebbezéseit melyeket a szolgabírói illetve, alispáni végzések ellen adott be visszautasította, őt regálé csonkítónak kimondotta, s Forgách Antalné kártalanítását 14 hektoliter szesz erejéig megállapította, s miután Kosztka majdnem kimondja azt, hogy ő bizony jövőre is árulni fogja az ő extra jöminőségű pálinkáját, az 1866. 14. t.c.z. 115. §-a alapján a bizottság elrendelte, hogy a gácsi gyógyszertár gondnoki kezelésre adassék.” (NLHH. 1887. január 23.)

A fogalmazásmód ironikus. Csontváry „védekezése” első pillantásra nevetséges. Egy tény azonban világossá teszi: a megszokott képlet alkalmazásáról van szó ez esetben is (v. ö.: Csontváry bizarrériái mögött általában reális tartalmak fedezhetők fel). Ezidőtájt terjedt el ugyanis a Felvidéken a filoxéra. A szőlők nagy része elpusztult, a földművelők áttértek a direkt-termő fajták (főleg a noah) termesztésére. Ezek a fajták ellenálltak a betegségnek, viszont a belőlük nyert borok kimutathatóan ártalmasak az egészségre (roncsolják az agysejteket stb. . .) Csontváryt nyilván e felismerés vezette el az ötletig: a tiszta és égetett szesz kevésbé ártalmas (ugyanakkor árusítása jövedelmező).

(Elkerülhetetlen arra gondolni, hogy Csontváry jóval később írott röpirataiban – Energia és művészet, 1912; A lángész Ki lehet és Ki nem lehet Zseni, 1913. – dühödt kirohanásokat intéz az alkohol ellen. A fentiek és a röpiratokban jelzett állásfoglalás összefüggése nyilvánvaló.)

A helyi birtokos gr. Forgách Antalné anyagi károsodása miatt indította ellene a regálé-csonkítási pert, melyben (bár erre a lap lezárt adatot nem közöl) Kosztka Tivadar valószínűleg elmarasztaltatott. Az utolsó adatot 1887. április 17-i számában közli az ügyről a NLHH:

„A gácsi patika. Tudvalevő, hogy Kosztka Tivadar gácsi gyógyszerész üres óráiban szesz méréssel is foglalkozott. Emiatt gr. Forgách Antalné kérvénye folytán ettől nem csak eltiltatott, de a gyógyszertárra nézve a gondnoki kezelést kimondatott. Ez ellen Kosztka panaszt emelt a miniszterhez, kihez most az ügy felterjesztetik végeldöntés végett.”

Ugy tűnik, nyugodtan megállapíthatjuk, hogy Csontváry anyagi megerősödése Gácsra az ott töltött tíz esztendő első felére tehető. A regálé-csonkítási ügy (talán az előtte zajló összetűzések is a gácsi „vezetőkkel”) többé-kevésbé elszigetelték a „jobb” társaságtól.

Németh Lajos feltételezése („Részt vett talán özvegy Forgáchné gácsi fogadásain vagy nógrádi irodalmi, művészeti körök munkájában?” – i.m. 25.) megdőlni látszik, hiszen gr. Forgách Antalné „peres félként” került szembe. Komjáthy Jenővel, Madách Aladárral vagy a Smitt-körrel való esetleges kapcsolatait is homály fedi, talán a helyzet ismeretében egy-két érv az említett kapcsolatok ellen szól.

A helyi sajtó alaposabb vizsgálata, a talált dokumentumok alaposabb elemzése sok tisztázatlan részletet megvilágíthat. Jóval többet, mint ez a lényegében figyelemfelhívó szándékú, vázlatos írás.

végigácsorogja az első, a második, a harmadik, a negyedik felvonást s aztán az utolsó pillanatban, fellép, megszólal, lefejez, beárul, kinevet, együttérez.

Ő volt Fortinbras, a második gyilkos, Romeo későn érkező szolgája; ő volt a harmadik polgár, aki tudja, hogy ha az új király a régi királyt meggyilkolja, aligha várnak a polgároknak jobb napok; ő volt Vackor, aki míg lelkesen rendezi-szervezi ünnepi színjátékát, nem veszi észre, valójában mily dolgok is történnek az ünnepein feldíszített és ünnepésre készülő Athénben; ő volt a második sírásó, a harmadik katona, az uraság jöttét jelentő lakáj; ő volt a sűgő és ő volt, akinek sügtak; ő volt, aki míg a főszereplők ágáltak a színpadon, cipelte a diszleteket; ő hordozta szét délelőttönként a belépőjegyeket és a színeszet pártolására buzdította a derék polgárokat; s aki őszinte meggyőződéssel hirdette a nemzeti játékszín látogatásának és támogatásának minden magyar honfiúra nézvést kötelező és lelkesítő voltát, mert ha üres a nézőtér, akkor este üres marad az ő hasa is. Ő volt az, akinek nem jegyezték meg a nevét. Ő

volt az, aki esténként, előadás után, egy meszei bor mellett vidám történeteket mesélt s önmagán kacagva másokat is megkacagtatott.

És ő volt az, akiről történeteket meséltek. Nevettető és szomorú és mindenfajta történeteket.

Pulszky Ferenc, midőn a forradalom bukása után, emigrációban, A magyar jacobinusok című elfelejtett történeti regényét írta, (melynek utolsó kiadását még Mikszáth Kálmán ajánlotta az olvasók figyelmébe) felelevenítette az elfelejtett nevű régi színész sokat mesélt történetét. S mint ahogy az már a névtelenek sorsa – nevének említése nélkül.

Kazinczyról szól a történet s fogolytársáról, Szulyovszkyról. Akit 1795-ben halálraítéltek, de aztán a kiszámíthatatlan királyi kegyelem folytán a halált elengedték nekik s csak meghatározatlan időre várbörtönre ítéltettek. Sok évet töltöttek a birodalom különböző börtöneiben, s mert Napóleon időközben egyáltalán nem volt tekintettel a haladás aprócska gondjaival bajlódó magyar börtönlakókra s a Habsburg-érdek ellenében is megpróbálta császári kezében egy-egyes birodalomra szervezni Európát, bizony a

SZIGETHY GÁBOR

Szerepálom

Élt egyszer egy színész. A nevét senki nem tar- toita fontosnak megjegyezni, mert nem játszott Lear királyt, Romeot, Coriolánt; nem tapsolták meg nagy szerepekben, nem hívták előadások után a függöny elé és ismertebb volt a neve a színházi öltözőkben s a kiskocsmákban, ahol színészek költöttek el szegényes vacsorájukat elő- adás után, mint a színházi nézők körében. Színész volt, de aprócska színész. Epizódista. Aki a színelőadás során csak egyszer léphet igazán- dibul színpadra, akkor is csak néhány pillanatra, éppencsak hogy bejön, elmondja mondókáját, amelytől a főhősök sora jobbra vagy rosszabbra fordul, vagy éppen mint gyilkos, hóhér, adó- szedő, gonosz apa, csendő, besűgő, jóbarát beteljesítheti a főhős végétét. Némászereplőként

Monarchia belső bajai is megszorodtak. Kazinczyék erről mitse tudtak, csak látták, hogy újabb és újabb börtönökbe szállítják őket, elhagyják Kufsteint, s vigasztalan kocsizás után végül már magyar földön, Pozsonyban állnak meg pihenni. S amíg eligazításukra vártak s pár napos pihenést reméltek, arról beszélgettek: egy fél évvel tovább ülnének börtönükben, vasban, ha elolvashatnának néhány újságot. Ha tájékozódhatnának a külvilág dolgaiban. Ha megtudhatnák: mi van odakint.

És akkor odalépett hozzájuk az őrzésükkel megbízott katonatiszt, köszönt s azt mondta:

„Látom, hogy barátjával a városba óhajt menni újságot olvasni. Az újságok különösen érdekelhetik; egy szabad órát végtelen boldogságnak tart! Irigylem e pillanatban érzéseit, de nagyon örülök, hogy kívánságát teljesíthetem. Önök ez éjjel szabadok! Öltse fel rokkomat, barátját pedig burkolja köpenyembe, az örölmögis személyesen elkísérem. De kezét rá, hogy pont három órákor éjfél után megint itt lesznek. Most múlt el tíz, öt órát mulathatnak. El ne felejtsek, hogy becsületeimmel kezeskedem önékért és ha megszöknek, haditanács elé állítatom. Hatkor tovább kísérik, hogy ezentúl a munkácsi börtönben sinlődjének.”

A két fogolynek előll a lélegzete. De élnek az alkalmammal. És kimennek a városba és beülnek egy kávéházba és olvassák az újságokat. Néhány órára élvezik a szabadságot, a külvilágot, amelyetől évek óta falak zárják el s amelytől még évekig falak kímélik majd meg őket. Aztán két órákor bezár a kávéház, sétálnak egyet az elhagyott Duna-parton, megbeszélik az élet nagy és jelentős dolgait, és pontban időben, háromkor a megbeszél helyre sietnek, ahol családostan már várja őket a kapitány. Kazinczy halát rebeg, köszöni az emberséges megértést, amely – ha csak pár órára is – de szabadsághoz juttatta őket. Ám a tiszt nem köszönetre vár. Sőt. Maga mond köszönetet s életét köszöni Kazinczynek. A későbbi „széphalmi mester”, aki most még csak egyszerű kegyelemmel menekedett halálraítél, nem érti, szabadkozni, uram én soha életemben nem láttam önt, életét sem menthettem meg tehát – mondja, de a tiszt csak mosolyog. Valóban, uram – fordul hozzá – mi még nem találkoztunk soha, de az életem valóban Önnek köszönhetem.

„Eletem eddig a csalódások hosszú sora volt. Gyermekségemtől fogva semmit sem gyűlöltem jobban, mint a hazugságot és álnokságot. Az emberektől csak igazságot vártam, de sohasem nyertem. Anyám növelte bennem ez érzést, híven, hogy miként a hajónak a delejtű, kijelölő jó utamat, és átkom vele. Még iskolába jártam, midőn anyám meghalt, atyám pedig sokkal előbb. Anyám tanítását soha nem feledtem, megvettem a hízlegest: ösztönösemet és nyíltságot büszkeségnek, sőt romlottságnak is keresztelték, iskolatársaim nem szerettek; mert mindig hallgatag voltam és vig játékaikat kerülő. Azonban vigasztalám magamat. Gyámnokom anyám egyik rokona vala. Anyám iránt érzett szeretettel húzódtam hozzá. Fia velem egykorú, játszóársam volt. A legábrándosabb barátsággal függtem rajta. Gazdagnak tartottak, tanárain meg voltak szorgalmammal elégedve, és midőn iskoláimat végezve teljeskorú levék, a leglényesebb jövő mosolyga felém. Egy kedves lányka volt jegyesem; boldog valék, mert hívé, hogy viszontszeret. Házasságunkat semmi sem akadályozta, mert szülői beleegyeztek és néhány hónap múlva reméltem, hogy esküvőmet megünnepelehetjük, midőn váratlanul egy levél Pestre szőlított. Egy pörnek atyám végrendeletét illetőleg kellene eldölnie, előbbi gyámnokom atyám ellen többféle követeléssel lépett föl; de én a törvényték itéletével nem törődtem, a bírágy ügysem bántott. Jegyesem sirt, midőn elváltam, és én bátyámat, legjobb barátomat, mint hívé, kértem fel, hogy gyakorta látogassa meg és szorgalmasan tudósítson felőle. A pör miatt a fővárosban sokáig kelle időznöm; a leány levelei telve voltak égő szerelemmel, – végül eldölt a pör; vagyonomnak nevezetes részét rokonaimnak ítélték. Bármely igaztalan volt is ez ítélet, mégis örültem, hogy hosszas száműzetésemnek végetvetett. Siettem jegyesemhez. Megváltozott: nem volt oly őszinte mint előbb, szülei az esketést elhalaszták és szemlátomást kerültek a felvilágosítást, vegre

felszólítást és tagadó választ nyerek. Szerelmemben csalódva, keserű fájdalommal meg inkább húzódtam barátomhoz; azonban ő is megváltozott, néhány nap múlva megtudám, hogy volt szeretőmnek ő a jegyese! kétségbe esvén, rokon, barát, szerető megcsalt, mindenütt önzést, hazugságot, álnokságot és árulást láttam. Ekkor ütött ki a francia háború, rám nézve ez várva várt alkalom volt, katona levék. Szemben a halállal gondoltam, akkor mégis csak megszűnnek az alacsony emberi szenvedélyek; meg voltam győződve, hogy vagy meghalok a csatában, vagy barátot nyerek. A halál komoly arcza előtt, mely minden pillanatban fenyeget, mégis csak leveti az ember az önzést és az álnokság alarcsát. És újra csalatkoztam. Láttam, hogy a csatatűz, melybe társaim gyakorta bátran mentek, a szívet salakjától meg nem tisztítja; irigység és önzés nem kevésbé uralgott itt, mint a tarsiadalomban, még a feljebbvaló halálában sem látott az alábbvaló mást, mint előléptetését, és este, midőn a csatában elesetteket számított, ugyanazon pillanatban, midőn a csatában még meg nem hidegült társainkat említők, már nem járt máson eszünk, mint azon változón, melyet a seregben haláluk előidézett; a mindennapi vesztély csak nevelte a könnyelműséget és az élvezethajhászást. Mélyen gyökerező gyűlölet szállta meg lelkemet, utálatlalt teltem el az örökös hazugság által, elvesztém hitemet az embereken, be nem látnám, hogy élni érdemes, megúntam az életet és vártam a halált; de a csatamezőn hasztalan kerestem, a golyók kikerültek; gyorsan haladtam, nevem a napi parancsokban említették, bátorságomat érdemjelek jutalmazták, mint mondani szokták, társaim irigyeltek, mert nem tudták, hogy életunság vezet, és hogy míg kitüntetéssel halmozának el, én az öngyilkosságra gondoltam. Ily kedélyhangulatban voltam tegnap, midőn beszédüket végig hallgattam, – sötét gondolatok zavart tömkelege tödült agyamba, midőn hirtelen azon eszme villant fel lelkemben, hogy még egyszer megkísértem, miszerint az emberiség kivétel nélkül az önzés és hazugság áldozata-e. E végből lebecsöltem önöket a városba, visszaadám néhány órára szabadságukat. Önök ismét honfitársaik körében voltak hazájukban, megszökhettek, barátaik családjuk intett a távolból feléjük, semmi sem tartá vissza, csak egy idegennek adott szó! Meg voltam győződve hogy börtönükbe többé vissza nem térnek, sorsom el van döntve. E piztoly meg van töltve, szívemnek szántam. De önök megtarták egy kormány bérenczének adott szavukat, önök, a kik, mint mondják, igaztalanul vannak több évi börtönre ítélve. Szavuk által kötve hitték magukat; ez új bizalmat ébresztett bennem az emberiség iránt, mely felett még sem eshetem kétségbe, s ezért elhatározám, hogy tovább is éljek.”

A történet nem hiteles. Kazinczy nem említi. Fogságom naplója című művében elszórva találhatunk egy-két szavas utalásokat egy kitűnő tisztől, aki utazás közben „mindent megenged” s hasonlóképp arról is hallunk, hogy Kufstein és Prága között utaztukban Kazinczy Szulyovszkyval

egy stációt a többiektől elválva tesz meg, gyalog. Kazinczy hangos felkiáltással és földreborulva köszönti Pozsonyt, s a Pályám emlékezetéből azt is megtudjuk, hogy „besötétedék s Szulyovszky bejára az utcákat”. De még ezek a töredékes utalások sem lehettek nagyon ismertek, mert hiszen az 1828-ban papírra vetett naplót Kazinczy kéziratban adta át Toldy Ferencnek, akinek az Akadémia kéziratárában őrzött másolatából először Alszegehy Zsolt adta ki a szöveget – 1931-ben. Így tehát Pulszky is aligha ismerhette Kazinczy munkáját, ámbar igaz, hogy ilyen veszélyes gondolatokat tartalmazó művek gyakorta kéziratban is terjednek s a Fogságom naplójának is alig harminc évvel ezelőtt került elő egy, az eredetivel közel egykorú, kézíratos másolata.

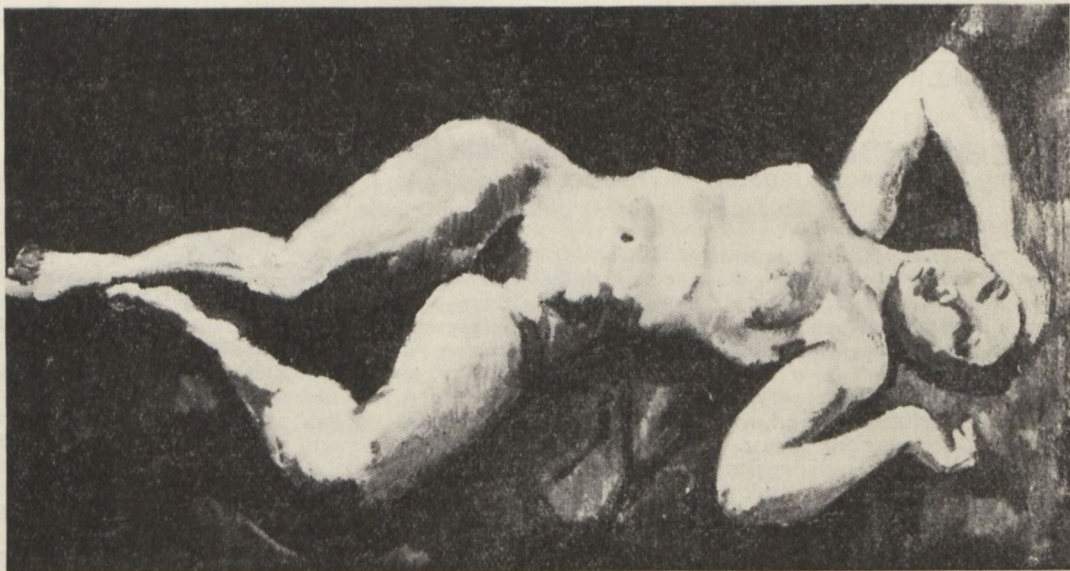
De ismerhette Pulszky azt a reformkorban nem ismeretlen esetet, melyet Bártfay László is megjegyzett naplójában: „B. Wess. ma reggel 9–10 óra körül utazott Gräffenbergbe, maga kocsiján ugyan, de egy Katona Tiszt kíséretében ki őt, mint hallik, ott letevén, adott becsületszavánál fogva magára hagyja”. 1839. április másodikán teszi ezt a bejegyzést Bártfay a börtönbezárt, egészségeromlott, gyógyítókurára küldött Wesselényiről. Meglehet, ez a történet sem hiteles. Bártfay bár közeli ismerőse s tisztelője a bárónak, elfogatása idején maga is elkíséri börtönbe vezető útján s naplójának legemlékezetesebb lapjain panaszkodik fel, hogy mily szomorú: ily kitűnő férfiakat börtönbe zárnak s aligha tíz-húsz ember tudja, kit kísért a katonák a Duna jegén át a börtön felé; mégis – elgondolkodtató csak az: az adott szóra magára hagyott rab példája Kazinczynál, Wesselényinél, Bártfay naplójában, egy névtelen színész mendemondáiban s végül Pulszky regényében is felbukkan.

A történet, melyet Pulszky Ferenc elmesél, igaz, aligha esett meg Kazinczyval. Egy fecsegő színész, egy mellékszereplő innen-onnan összehordott, álmokból szerkesztett életbölcssége volt ez, amelyet bor mellett mesélgetett társainak, s amit napról napra mindjobban kiszínezt. Újabb és újabb részletekkel gazdagította adott elő 1850 őszén és telén, kocsmákban, pincékben, szekér melletti tűznél. Ahol lehetett. Mert akkoriban a vándorszínészekre igencsak rossz idők jártak. És ilyen mesékre volt szükség, amelyeket hallgatva megvidámodtak, elszántak lettek, vagy csak éppen eltöprengetek az emberek.

Erre gondolhatott a mi névtelen színészünk is, amikor összekeverte a maga s a mások életét, megtörtént s meg nem történt eseményeket, szabadság- és szerepálmokat, valóságot és reményeket, – és esténként történeteibe belekezdett.

Romantikus meséjét aztán Pulszky Ferenc halomlás után, közvetítők szavából kibogozta, saját ismereteivel, élményeivel, gondjával-bajával kibővítve lejegyezte, irodalommal formálta.

A történet nem hiteles. De...

JÁNOSSY FERENC: AKT

3. Salgótarjáni Tavaszi Tárlat

Kezdhethetnénk azzal, hogy „évről évre...”; esetleg: „a múlt éveikhez képest különösen...”; vagy „egyenletesen javuló...”. Hagyjuk el azonban a fordulatokat, s kezdjük jóval messzebb, hogy biztosabban célba érjünk.

A felszabadulás pillanatában megyénk – benne Salgótarján – kulturális szintje az országos viszonyokhoz mérve alacsony volt. A városban ismert okok miatt nem alakult ki számottevő polgári, értelmiségi réteg, akik rendelkeztek volna – hogy témánknál maradjunk – egyfajta képzőművészeti kultúrával. Ennek a jelenre nevezve megvolt a maga haszna. Ugyanakkor kára is. Haszna, mert jórészt egy paraszti hagyományokat is felszívó sajátos, tiszta munkásfolklorral indíthattunk. Kára, mert a „grand art” hagyományok nélküli meghonosítása nem is bizonyult olyan könnyűnek.

Mégis milyen kísérletekről tudunk a felszabadulást megelőzően, amelyek legalább műalkotások köztéri elhelyezését célozták? Számuk jelentéktelen. A századforduló táján megpróbálták társadalmi összefogással Kossuth-szobrot felállítani. Minden igyekezet ellenére sem gyűlt össze elegendő pénz, mert akinek lehetőségük lett volna az adakozásra, nemigen nyitották ki pénztárcájukat. Így aztán nem csoda, hogy évtizedekig még a szándék sem merült fel, ha nem sejténék mögötte a politikai indítékot, csodálkozunk is, hogy 1936-ban szobrot állítottak Bátorhorkán.

És mi a helyzet ma?

A városba látogató idegenek miután kifogytak a város építőinek dicséretéből, amiért sikerrel oldották meg az ember környezetét és táj kapcsolatát, rögtön szaporodó köztéri szobrainkat csodálják. Mert a kettő szorosan összefügg. Aki emlékezik a régi Tarjánra, tudja, hogy valamire való (köztérien, netalán épület belsejében) műalkotások elhelyezésére alig kínálkozott lehetőség. A városkép gyökeres átforgatásával együtt a szobrok, mozaikok, pannók, iparművészeti alkotások száma ugrásszerűen növekedett. A „kenyeretlen Tarjánt” az „éhe a Szépek” is hajtotta. Adattal bizonyítva: az utolsó két évben került elhelyezésre a jelenlegi 34 műalkotásból 25. Államunk mecénási szerepének meggyőző bizonyítéka ez. Természetesen a szemléltetőválasznak Salgótarjánban kellett lezajlania. Az MSZMP Megyei Bizottság ún. „kulturális centrum” határozatának ebben elvitathatatlan érdemei vannak. A határozat célul tűzte ki, hogy a város köztereire és közintézményeire színvonalas alkotások kerüljenek.

A művek ma már hétköznapijaink szerves részei. Hatásuk egzakt módon nem mérhető. Állandó jelenlétük azonban magában hordozza számunkra a valóság kibontakozásának lehetőségét.

Túl köztéri szobraink szemléletformáló hatásán, szólnunk kell élénk képzőművészeti életünkről. Az ide települt művészek otthonra leltek nálunk. Ma már nőgrádiakként, salgótarjániakként ismertek az országban. Egyéni és gyűjteményes kiállítások követik egymást. 1965-től, hazánk felszabadulásának húszadik évfordulójától indult el a nagy tavaszi seregszemle Észak-magyarországi Területi Képzőművészeti Kiállítás címmel. Jogutódja a harmadik alkalommal megrendezésre került Tavaszi Tárlat. A nyár várt eseménye a szabadtéri szoborkiállítás. A tárlatlátogatók száma olyan magas, hogy országosan a második-harmadik helyen állunk. (A vázolt folyamat nyilván jóval bonyolultabb. Tényanyagában is feltárásra szorul. Annyi azonban

bizonyos, hogy lassan szárnyrakapó művészet-szociológiáknak kitűnő kísérleti lehetőségeket kínál Salgótarján. Fel fognak-e figyelni rá?)

Örömmel és meglepéssel vehettük tehát tudomásul a Magyar Képzőművészek Szövetsége legutóbbi közgyűlésének dicső szavait. Azok közé a vidéki városok közé tartozunk, amelyek kezdeményezéseikkel új színt vittek a magyar képzőművészeti életbe.

Büszkeségünkben azonban legyünk önkritikusak. Eredményeink továbbfejlesztése ettől függ. Ezen a ponton van gondom a Tavaszi Tárlattal. Pontosabban szólva, a tárlat egészének minőségével.

★

A Tavaszi Tárlatra – bár nem országosan meghirdetett – nemcsak a területi szövetség tagjai küldhetik be munkáikat, hanem bárki, aki szívesen állítana ki Salgótarjánban. Főleg azonban olyanok jelentkeznek, akik valamilyen módon kötődnek a városhoz, a megyéhez: innen elszármazottak, itt elhelyezett alkotásaik vannak vagy lesznek stb. Az anyag zöme pedig az e területen élő művészekről gyűlik össze.

Fájdalmas ellentmondás évről-évre való újrakedésének vagyunk itt tanúi. Egyfelől célunk a területen, a megyében élő művészek támogatása. Sokuknak évekig kell várni egyéni kiállításra, más országos jelentőségű tárlatokra „nem férnek be”, s csak itt a Tavaszi Tárlaton jelenhetnek meg rendszeresen a közönség előtt. Ők a többség. Másfelől ez a többség a minőséget is meghatározza, nem mindig pozitív módon. A mennyiség meghatározó jellegű túltengése abból is adódik, hogy az országos visszhang nem túl nagy. Abból kell tárlatot rendezni, ami van, ha alapos szűréssel is.

Hovatovább oda jutottunk, hogy a tárlat anyagának mennyiségileg meghatározó része, s így a tárlat egésze, jóval mögötte marad a város lakosainak mindennapi életét meghatározó környezet vizuális modernségének. Felvethető, hogy a modern környezetből mennyi apercipálódik, s hogy városunk lakóinak vizuális kultúrája alatta van a környezeti színvonalának. Nem merném egyértelműen ráfogni. Lassan évtizedes múlt van mögöttünk modern városképpel és megnövekedett intenzitású képzőművészeti léttel. Rég kimozdultunk a holtpontról. Van érdeklődő és értő közönségünk. (A tárlatlátogatók országosan magas aránya minimum az érdeklődést mutatja!) De továbblépni csak olyan tárlatokkal lehet, amelyek nem takaróznak a közérthetőség, vagy éppen a megye művészeinek támogatásával. (Félreértés ne essék! Nem a támogatás ellen vagyok, hanem a valódi értékek megbecsülése mellett!) Országos színvonalat próbálunk érdeklődő és fejlődő közönségünk elé tenni. **Mert végül is a tárlat a közönségért van.**

Támasszunk „magas követelményeket” (Lunacsarszkij) a közönséggel szemben! Könnyebben és nehezebben megérthető művek didaktikai megfontolású betartásával se adjunk szakköri szintű képeket!

Merjünk országos tárlatot rendezni a Tavaszi Tárlatból! (Hogyan, és mik ennek a feltételei, az más kérdés. Vásárhely, Szeged, Debrecen, valamint a balatoni tárlat rendezői nyilván könnyebb helyzetben vannak.) Nem fogjarontani a megye képzőművészeti életét. Hanem az értékek kiválásához, a jelenleginél méltányosabb erkölcsi és anyagi megbecsüléshez fog vezetni. Ezzel együtt fogyasztja provincializmusunkat is.

X

Mindezek után, milyen az ezévi Tavaszi Tárlat? Jobb mint az előző éveké. Jobb a „vendégek” által, s jobb néhány „hazai” által – mintha kölcsönösen erősítenék egymást. Mindenekelőtt jobb a szobrászati anyag által, amelynek színvonalja jóval fölülte áll a festészeti és grafikai

anyagának. Mert az a bizonyos fentebb emlegetett meghatározó mennyiség jórészt a festők közül kerül ki.

Az általában figyelmet érdemlő alkotásokkal szereplő hét szobrász közül kettőt emelnék ki. **Borbás Tibor és Kő Pál** frissességükkel, kísérletező kedvükkel valósággal levegőt visznek a zsúfolt kiállítóterembe. Ők ketten akár stúdiókiállítást érdemelnének, elrekesztve a kiállítás egészétől, hogy zavartalanabban élvezhessük őket.

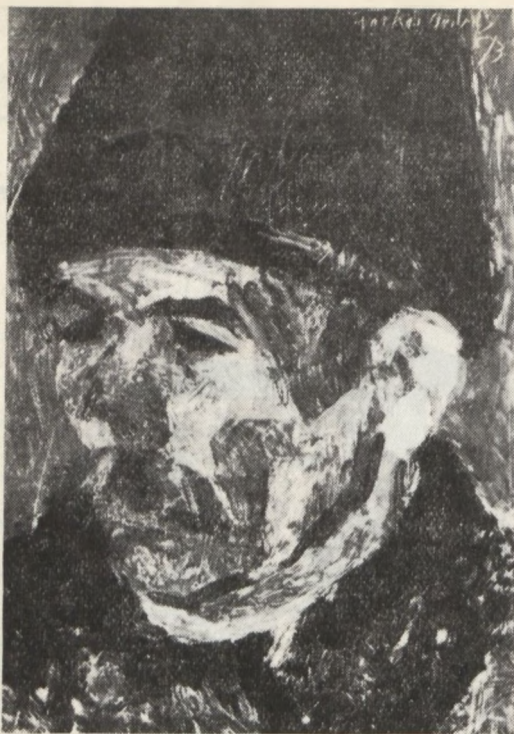
Borbás Tibor Lakomájáról. A közismert újszövetségi jelenetből elhagyta a leonardói megoldás perspektíváját. Így a dorbézoló figurákkal az abszurditás párhuzamosságát, pillanatnyisághoz kötött kérészetletét, s a központi alak kiáltó magányosságát teremti meg. Szava, létjogosultsága van a gipsznek. Olyan meggyőzően bizonyítja ezt Borbás, mint Varga Imre a Hősi emlékmű bronz és gipsz változatával.

Kő Pál szobrászata csoda. Nem utánoz senkit. Szobraiban mégis jelen van a mélységesen átértéktelt hagyomány; ötvözve az önálló lelemény kifogyhatatlan bőségével. Olyan természetesen szól, mint a **Gyermekek a bölcsékkel**. Minden alkotásában ott mozdul a lehetőség a még nagyobbra. Mintha csak hetyke kamaszként azt mondaná: „Ez még mind semmi!” Egyértelmű realizmusa önmagában is érték. **Chagall és én** című szobrán éppen annyira lóg az álmokon, víziókon, mint amennyire a valóságba rántja azokat. Az első ízben nálunk kiállított **Hann F. portréján** a barát játékos ironiája keveredik megbocsátó emberismerettel. Reméljük, hogy a későbbi Tavaszi Tárlatokon tanúi lehetünk egyéni leleményei érett művekbe fordulásának.

Id. Szabó István kisszámú anyaga mintha a Műcsarnokban rendezett gyűjteményes kiállítás cáfoló tanulságát előlegezte volna: szobrászatának értékei nem az etnografikus jellegben, hanem máshol keresendők.

Vasas Károly hűséges jelenléte kiállításainkon mindig biztos „szakmai” színvonalat képvisel. (Talán a hűség miatt fukarkodnak olykor az elismeréssel?)

A festészeti anyagból **Lőránt János** és **Feledy Gyula** alkotásai magasodnak ki. Kettőjük közül **Lőránt János** bizonyul szuverénebbnek. **Madách** a kiállítás másik meglepetése **Kő Pál** szobra mellett. Meglepetés, mert előzmény nélkülinek gondoljuk. Árnyalatok iránti – mai képzőművészeti életünkben szokatlan – érzékenység, olykor halk, visszafogott képei inkább elégikus alkatot, mint gondolkodót sejtettek. Pedig a nőgrádi (vagy Kaposvár környéki?) tájélmény

FARKAS ANDRÁS: FOGATOS

lóránti absztrahálása erőteljes gondolkodói hajlam nélkül nemigen jöhetett volna létre (s ha ez az absztrakció emberi melegséggel is telítődik, csak javára valik a képnek). Maga a portré sem új Lóránt pályáján. Még jelenlegi hangját próbálgatta, amikor készült Favagoja. Kesőbbiek a lopo-fejű Vincellér, az Iparitanuló, a Vadorzó, hogy csak néhányat említsünk. Ludomásul kell vennünk: Lóránt portréista is. Nem lehetetlen, hogy azok közé fog tartozni, akiket e mutaj modern lehetőségeinek hazai kikísérletezőiként tartunk majd számon. Madách portréjában dicsérnünk kell a vállalkozás merészségét. Se szeri, se száma a Madách-illusztrációknak. De ki merje újabbán Madáchot meg-eleveníteni a festők közül? Csábit a gondolat, hogy az irodalom felé hajlásról, esetleg az ördöggel bábozó drámaköltő miatt könnyű szimbolizmusról beszéljünk. Mindkettő veszélye fennáll. Gazdag testői tartalmakat kinalva ránk kényszeríti azonban, hogy nézzük, s ne legyenek előzetes megfontolásaink: Madáchot a kiugró alkotásoknak kijáró elismeréssel kell fogadnunk. Lóránt másik képe első jelzés a nyilvánosság számára szovjetunióbeli tanulmányútja élményeiről. És hogy ezen is „filozófál”, de kevesebb vesztéllyel, az bizonyos. Csupán a terjedelem és az arányok miatt nem foglalkozunk vele részletesen. Értéke alapján kijárna ennek a képnek is.

Feledy Gyula Vesterplattejéről önkéntelenül is Picassó hasonló témájú vásznai jutnak eszünkbe, különösen a Koreai háború című. Ennél azonban jóval fontosabb, hogy Feledy sajátjaként, nagy biztonsággal alkalmazza az ismert formanyelvet. A történelemmé lett esemény újraeljáratikuma, a megformálás feszültsége hitelt ad a képnek. Ugy állít emléket a Vesterplatte védőinek, hogy érvényességét általánosnak érezzük.

Meg kell még említenünk Blaskó János túlságosan disztingvált Meditációját, Jánossy Ferenc két portréját, Péterfy Gizella tapintatos-összinte Családját. Mustó János nem mindenben elfogadható (különösen bántó Dózsa-kompozíciójának túlhajtott szimbolizmusa), mégis figyelmet érdemlő két képét.

Végül még két fiatalról ejtsünk szót: Földi Péterrel és Molnár Béláról. Földi Péter Az öreg öriás énekel című feliratos képe széles tájékozódást sejtet. A látványt dúsítja fel szürrealisztikus tartalmakkal, megtartva a látvány, különösen az emberi figura létjogosultságát. A kutatás és a keresés első aranyzémcséinek felcsillanását adja nekünk. Molnár Béla másfajta alkat. A látványhoz földinél jobban ragaszkodó tájképe a táj belső rendjét tárja fel, itt-ott bizonytalanokodva az utolérhetetlen modell lecsúsztatásában. Egyetlen képe egy határfoktól független maradni akaró, önmagát nehezen

elhatározó művészt mutat. Igéretesek mindketten. Figyelünk-e rájuk eléggé?

Grafikában kiegyensúlyozottabb a mezőny, bár különösebb izgalmat csak néhány lap vált ki. Czinke Ferenc, a kitűnő Lenkei Zoltán, Lukovszky László, Pető János, Szwierkiewicz Róbert és Tóth Imre biztosítják a színvonalat. Csóhány Kálmán bizonytalanabb a megszokottnál. Mintha elhagyni készülne az ökonómikus csóhányi vonalvezetést. Bár Hibó Tamás mindkét lapja igényes, jó munka, mégis várakozásunk inkább korábbi alkotásaiból táplálkozik.

Czinke Ferenc Dózsa-lapjai méltán váltottak ki közönségsikert. Most is, mint múltévi egyéni kiállításán a bizonyítás kényszere nélkül bizonyított. Nem „állt be” nála a „népiesség” görce, a megteremtett formanyelv kiüresedése, amellyől féltették. Az Edesanyám ikonjának egyszerűsége, az Ősi szerszámok egyszerűségének modernsége, majd a Bartók-sorozat bonyolultabb képi építkezése bizonyította, hogy itt nem egyszerűen a népművészet ornamentikájának népieskedő átvételéről van szó. A népiesség Czinke művészetének belső lényege, s nem rávetett dísz. A Dózsa-variációk keresztényienplebejusi felfogása egyértelműen ezt tükrözi – a népi díszítő elemek jelenléte nélkül. Mert hiszen ki tagadná, hogy több múltbeli hősök népi értelmezéséhez mindig tapadt valami keresztényi, vallásos elem.

Szuja Zoltán mindhárom kiállított lapja biztos rajztudásról és összetéveszthetetlen egyéni hangvételéről tanúskodik. Különösen színvonalas Bulgakov-illusztrációja. A regény egyik sajátosságát, a fekete humort meghökkentő pontossággal adja vissza.

Az akvarellek között Rétai Zoltán lapjai a töle megszokott igényességgel szerepelnek. Katona Zoltán élvezettel festett képei élményt jelentenek.

Említsük még meg G. Mészáros Erzsébet kellemes gobelinjét.

Végezetül ide kívánczik egy kérdés. Művészetcentrikusnak mondott közművelődésünk megteszi-e mindent, hogy a rendezvényeken túl a befogadást és az elmélyítést is segítse? Az egyértelmű igen kimondását, úgy vélem, még el kell halasztanunk, az eddigi kezdeményezések ellenére is. Szeretnénk azonban kimondani, mert ezen az igenen múlik a jövőbeni Tavasz Tárlatok – és tegyük hozzá minden tárlat – értelme és haszna.

Pál József

A munkásosztály a paradicsomba megy

Az 1972. évi cannes-i fesztivál nagydíjas filmje minden bizonnyal újabb fejezetet nyitott az olasz filmművészetben és – a már ki tudja hányadik – új hullám kezdetét jelentette. A formájában csak különös, mélyebb tartalmát tekintve azonban paradox című film újszerűségét nem a munkáshősök jelentik – hiszen velük ezelőtt is találkozhattunk haladó olasz filmekben –, hanem a mindezideig szemérmesen elkerült üzemi milliő atmoszférateremtő, realiztikus ábrázolása jelzi, hogy Elio Petri, a neves rendező szokatlan vállalkozásba fogott. Felvevőgéppel a gyárkapun belülré hatolva, a korszerű műhelycsarnokok zárt világában láttatja meg az ipari társadalom egyre mélyülő ellentmondásait.

Elio Petri „gyárában” hangszórón közönszontik műszakváltáskor a modern gépek kezelőit és figyelmeztetik a balesetmentes munkavégzésre, ugyanakkor – mind-

össze néhány perccel később – külön célra rendszeresített „eleven számológépek” ellenőrzik s kéri számon a másodpercek minél jobb kihasználását. Mit sem számít már ekkor az automatikusan ismételt „jószándékú” figyelmeztetés. Ha pedig valaki nem bírja az eszeveszett tempót – s elmeegógyintézetbe kerül, mint a film egyik hőse –, azonnal jön helyére más a kerítésen kívül ácsorgók közül. Mechanikus, tarthatatlan e világban minden emberi kapcsolat: akár házasságról, akár tiltott szerelemlről, akár barátságról legyen szó. Elio Petri akarva-akaratlanul az elidegenedés tipikus környezetrajzát adja konstruált gyárában művészi ábrázolásával: merthogy a szociológiai elemek ellenére nem a dokumentatív erő, hanem a „művészre” formált művészi eszközökön van a hangsúly. Nyilvánvalóan ez utóbbit értékelte oly magasra a cannes-i filmfesztivál nem igénytelen bírálóbizottsága is.

A film témája tulajdonképpen egy „nagyteljesítményű” vasesztergályos – akit Gian Maria Volonte tökéletes illúzióval alakít – tűntető egyetemisták által is szított lázadásának, látszateredményekhez vezető ellenállásának, sikertelenségbe torkolló bukásának és kétségekkel teli megtérésének krónikája. A film mondanivalóját nehezebb tömören megfogalmazni. Annál is inkább, mert úgy tűnik, mintha a rendező tudatosan tartózkodott volna az egyértelmű állásfoglalástól. Részéről mindenesetre némi szkepszissel zárul a film: nem tud vagy nem kíván receptet adni a felvetett társadalmi gondok orvoslására. Ennek ellenére filmje a nézőben a változtatás igényét, a forradalmi cselekvés igényének érzését kelti fel. Ez pedig akkor is pozitívuma alkotásának, ha netán eredeti szándéka más lett volna.

„A munkásosztály a paradicsomba megy” fenti erényei birtokában, kedvező sajtóvisszhang közepette, átlagos propagandával körítve került a nagyközönség elé. Minden előzmény sikert sejtetett, a közönség mégis távollétével minősítette – mondani sem kell, hogy teljesen tévesen – e kitűnő olasz filmet. Gyakori tapasztalat, hogy a közönség differenciálatlanul értelmezi az úgynevezett művészfilmek kategóriáját és eleve lemond bizonyos művészi élményekről. Sajnálatos módon ezúttal is ez történt; s Elio Petri díjnyertes filmje máltánytalanul áldozatul esett az előítéleteknek. A közvélemény tévedett, amikor úgy vélte, hogy e film csak a szakemberek, a műértők szűk – no meg a „bennfentesek”, a kuriózumokra vadászók, a sznobok valamivel bővebb – táborához kíván szólni. Ez a film telt házakat érdemelt volna, mert azok közül való, amelyek modernsége magvas tartalmat hordoz, amelyek úgy korszerűek, hogy nem értelmetlenek, amelyek magas művészi színvonalában nem tesz kárt a közérthetőség. S e különbséget megláttatni a népművelők feladata.

Csongrády Béla

Andrej Rubljov

„A filmművészet segítségével korunk legbonyolultabb kérdéseit is felvethetjük.”

(Andrej Tarkovszkij)

Andrej Tarkovszkij első nagyjátékfilmje, az 1962-es velencei fesztiválon nagydíjat nyert költői szépségű **Iván gyermek-kora** mély humanitásával, az életbe vetett hitével olyan élményt jelentett, ami után joggal vártunk folytatást. Akkor a fiatal rendező lírai vallomását láttuk a közelmúlt történelemről, melyben nyilvánvalóan szerepet kaptak a személyes élmények, hiszen a háború alatt Tarkovszkij éppen egyidős volt hőisével. Az **Iván gyermekkorában** a napfénytől csillogó folyó hullámai közt továbbtűnő fiú alakjával búcsúzott. S ezután némi meglepetést jelentett, hogy új hőse félélévezred homályából került elő.

A középkori orosz ikonfestészet legjelentősebb alakjának, Andrej Rubljovnak megjelenése a filmvásznon egyúttal aratott világsikert és került nemzetközi méretű ideológiai és esztétikai viták középpontjába. Rubljov – a művészettörténet által is alig ismert – élete önmagában aligha adhatott volna alapot elutasításra vagy elismerésre. Az okot Tarkovszkij ars poeticának beillő szavai világíthatják meg: „Csak a dolgokról alkotott sajátos szemlélet meglelte esetén, szinte filozófussá válva lehet a rendező művész és a film művészet.” E sajátos szemlélet és filozófiai mélységű gondolkodás eredményezte, hogy az **Andrej Rubljov** nem szokványos életrajzfilm. Tarkovszkij az ikonfestő alakját jelképes erejűvé és értelművé formálva, az orosz történelem tanulságos példázataival a ma emberét izgató, általános érvényű erkölcsi, politikai és ideológiai kérdésekre irányítja a figyelmet. „Nem az etnográfiai hűség lebegett a szemünk előtt, hanem a gondolat igazsága és aktualitása” – nyilatkozta a film operatőre, Vagyim Juszov – és ezt az aktualitást teremtette meg a sa-

játos Tarkovszkij-féle történetiség, melynek legjellemzőbb vonása, hogy a teljes (!) történelmi igazság érvényben hagyásával, egyes konkrét események hangsúlyát megváltoztatva, közelíti a múltat a mához.

Ha ideológiailag vizsgáljuk a filmet – a marxista kritikának ez kötelessége –, akkor eszmei tartalmát össze kell vetnünk a jelen fontos ideológiai kérdéseivel. Az 1966-ban készült Andrej Rubljov esetében ehhez a keletkezés körülményeit kell vizsgálnunk.

Az SZKP XX. kongresszusa után a szovjet társadalom életében megmutatkoztak a személyi kultusz bírálatának és következményei leküzdésének pozitív hatásai. A dialektikus materialista történelemszemlélet dogmatizmus csorbitotta jogainak helyreállítása után a filmművészetben is szükségszerűvé vált az őszinte szembenézés a múlttal. Bizonyosságot nyert, hogy a következetes történelmi önkritikából természetesen adódik korkérdéseink haladó megfogalmazása.

Tarkovszkij a XV. században, Andrej Rubljov alakjának segítségével találta meg annak a progresszív magatartásnak a gyökereit, melyről nyilvánvalóvá vált, hogy a társadalmi haladás hajtóereje. Rubljov – írja Tarkovszkij – „nemcsak a művésznek az őt körülvevő világra való reagálását fejezi ki, hanem egy egész nép reményét és erkölcsi eszményét.” Így a filmet összegző harang-epizódban a munka csodálatos himnuszának megfogalmazásával az egész nép alkotóerejét bizonyítja, s eléri fő célját: a társadalmat előrevívő magasrendű vonások felmutatását. Tarkovszkij történelmi parabolája – mint ahogyan a történelem is – magában foglalja a személyi kultusz korszakát. Ezt elhallgatni legalább olyan káros, mint felületes azonosításokkal, rosszindulatú találgatásokkal félremagyarázni az alkotás lényegét. Lukács György írja 1965-ben: „A nép, amely a személyi kultusz túlzásaitól érintetlenül fejlődött, ... még csak hazug vágyalomnak sem jó.” Tarkovszkij művészi arculatát éppen úgy formálták ennek a kornak az élmé-

nyei, mint főhőiséét a XV. század. Ennek következtében Rubljov művészete lényegének, a valósághoz való viszonyának ábrázolásával a személyi kultusz problémájának esztétikai értékelését is adja, kritikusan mérve fel a közelmúlt eseményeit. Felmutatja a sztálini korszak nyomán fellépő társadalmi és erkölcsi elidegenedést meghatározó okokat (erőszak, félelem, bizalmatlanság) és felmutatja azt a ténylegesen meglévő erkölcsi és társadalmi mozgóerőt, amely túlmutat a reménytelenségen, az elidegenedés zavarán. Meggyőző erővel bizonyítja, hogy az elidegenedés a szocializmusban nem sorsszerű, annak nem velejárója, s hogy a hatalom torzulásai fékezhetik a néptömegek alkotóerejének kibontakozását, de nem akadályozhatják meg.

A már említett Tarkovszkij-féle történetiség másik jellegzetessége, hogy a nemzetileg különállót közelíti az egész emberiség szempontjából lényegeshez.

Közismert, hogy a nemzetközi kommunista és munkásmozgalomban az 1960-as évek elején komoly nézeteltérések keletkeztek; s az is, hogy az SZKP milyen hatalmas erőfeszítéseket tett a káros tendenciák visszaszorításáért, az egység megteremtéséért. Ekkor – az 1969-es moszkvai értekezlet évében – jelenik meg a Cannes-i filmfesztivál vásznán az ikonfestő alakja. Egy olyan hős akinek korábban folyt Oroszország politikai széttagoltságának felszámolása, s aki Tarkovszkij (és a film) szerint: „előre megérzi, hogy Oroszországot egyesíteni fogják, hogy hazája előre halad a fejlődés útján, megérzi, hogy csakis a jövőbe vetett hit tudja magával ragadni honfitársait, csakis ez nyit távlatokat előttük.” Történelmi tény, hogy a mongol hódító politika és a belső viszályok ellenére az egységesítés a XV. század végére a moszkvai nagyfejedelemség vezetésével befejeződött. Ezután Rubljov önmagánál messzebbre mutató alakja egyértelműen ad lehetőséget párhuzamokra. A nemzetközi kommunista és munkásmozgalom útja ma sem mentes az összeütközésektől, tévedésektől, de az egységesítésért minden áldozatot vállalni kell, mert ez a történelmi előrejutás legfőbb feltétele. De az is nyilvánvaló, hogy a kínai egységbontás és az ezen felbátorodó imperialista politika ellenére sem lehet feltartóztatni a történelem menetét, a szocialista világ további térnyerését.

Am egy pillanatra se gondoljuk, hogy ez a súlyos ideológiai tartalom valamilyen száraz, nehezen emészthető filmet eredményezett. Tarkovszkij hű maradt önmagához – „a film költőisége az élet közvetlen megfigyeléséből születik – s ez szerintem a film költészetének igazi útja” – s csodálatos líraisággal valósítja meg az igazi realizmust. Létrehozva így a nagy elődök – Eizenstein és Dovzsenko – hagyományainak újratemetőjeként a szocialista filmművészet legnagyobb alkotásainak egyikét.

K. F.

Hány nap a világ?

„A takarón túl nyújtózkodó rongyrázás, egy új népbetegség. A kisszerű, vidékies nagyolás gyakran nagyobb protokollal, felhajtással fogadja Budapestről az osztályvezetőt, mint magát a minisztert. A miniszter a túlzásokat visszautasítja, a »kisebb« ember ritkán. A megyék, a városok egymással versenyeznek, hogy ki tud jobban reprezentálni.”

A fenti idézet Szekulity Péter címadó riportjából, a Hány nap a világ?-ból való, s mint e néhány sorból is sejthető, a duskálás, a könnyelműség, a pazarlás, a beosztás nélküli, nagyképű, dzsentris életmód vádiratát készíti el azzal, hogy föl-sorakoztatja és ezáltal leleplezi „bűneinket.” A kötet e kiemelkedő darabja nemcsak szituációkat, érveket, tényeket sorakoztat föl, hanem jellemeket is, mint a riportkötet legkiemelkedőbb írásai, amelyek már-már összetéveszthetők a novellával. S nem is akármilyen novellák ezek!

Természetesen a jó szemű Szekulity látóhatára túlterjed könnyelműségünk, nagyolásaink fölismérésén. Sokoldalúan lát, szinte teljes keresztmetszetét adja felszabadulás utáni, illetve mai életünknek. Szinte azt mondhatnánk, hogy ez a riportkönyv a Bács- és Tolna megyei falu, a falusi élet, életmód monográfiája. Mint egy szeizmográf mutatója, a legkisebb mozgásra is megmoccan, ha csak az emberek legkisebb életbeli változása következik is be.

Az első novellisztikus hőfokú és szerkesztésű írás, a Tüzes tavasz a felszabadulást követő közvetlen napok megindító élményeivel indítja a kötetet. A Félanalfabétákban az olvasás problematikáját veti föl az író, hiszen valóban sokan elvégzik minálunk az általános iskola nyolc osztályát, mégis oly kevés a könyvés újságolvasó. „B. községben, a Mórícz Zsigmond lakótelepen a szövetkezeti gazdák új, sátozott házakban élnek, a szalmaszákokat kihajították, rekamién hálnak, kagylófotelokban ülnek, hűtőszekrényből veszik elő a sört, világvevő rádiót hallgatnak, tévén nézik a közel-keleti konfliktus legújabb fejleményeit, motorbiciklivel mennek az állattenyésztési telepre, de könyvet nem olvasnak.” És nagyon érdekes, vagy inkább meghökkentő forrásokhoz vezetett el az író oknyomozó munkája:

„A dadogó, a verejtékező harminc kiskorúsból felnőttként egyetlenegy sem nevezhető könyvszerető embernek.” Ezek az úgynevezett félanalfabéták Szekulity szerint.

Csodálatosan szépek, életszagúak az otthoni látogatások és a falu-város (szülők-fiú) közötti üzenetváltások. Szinte magunk előtt látjuk a tsz teherautójáról leugró Markót, az üzenethordó rakodómunkást. Együtt verejtékezünk a kukoricatörő édesapával és a városba sodródott, segíteni hazatért fiúval, s átérezzük roppant, egészséges fáradtságukat.

A szerző nem kényes, nem keresi a szalonképesebb, komfortosabb témákat, mélyre mártja a tollát a tintába, ha a falusi erkölcs kényesebb pontjait kell papírra vetni és akkor is, ha olyanokról ír, akik változó, szép életünk periferiájára kerültek, akik a ma szegényei, s nem lakoz, nem szépít, hanem az okokat kutatja, mint a megoldás kulcsát. Mert ha az okot feltártuk, már-már közelebb a javítás lehetősége is.

S a falusi életképek sorával ismerkedhetünk meg, akár csak Nagy Lajos Kis-kunhalomjában, vagy Csehov mini-novelláiban, s olyan figurákkal, akik tetteikkel hűségesen vagy karírozva tükrözik a falusi mozgást. (A falu szinte a szemü láttára lesz parasztfaluból munkás településsé!) Résztveszünk lakodalmon és más családi ünnepeken, éljük a falusiak hétköznapi életét, s méltányoljuk az író szókimondó őszinteségét, mint például a Belül élő kívülállóak-ban, amely egy zár-számadó közgyűlés kapcsán többek között a következő párbeszédig jut el:

„Székszomszédomhoz fordulok. Két év-tized választja el a nyugdíjtól. Beszámoló közben szunyókált.

– Te mire szavaztál? – kérdeztem tőle sűgva. Hátraint.

– Amire a többiek.

– Figyelted a beszámolót?

– Figyeltem.

– Egyetértesz minden pontjával?

– Nem.

– Hogyhogy nem, hisz megszavaztad?

Méltatlankodik: – Éppen én legyek kivétel?

Ez az ember a belül élő kívülálló egyik típusa. Elégedett kívülálló.”

S innen kiindulva az élet különböző területeire vezet el, ahol a demokratizmust korábban sérelem érte, s ahol ezek a nyomok még ma is láthatók, tapinthatók. Olykor közömbösségben, felületes-ségben, érdektelenségben nyilvánul meg. Valakik nem tudják, hogy ki a szakszervezeti, vagy übe-titkár, valaki automatikusan felnyújtja a kezét, ha szavazni kell, akkor is, ha nem ért egyet.

Érdekes végigkísérni, hogy a ma emberek kit tart úrnak, kit sorol az urak közé. Még érdekesebb, hogy milyen veszélyrel jár, ha az agronómus nem akar beleszólást engedni a tsz-tagnak a szövetkezet ügyébe, sőt még bele is hallgat a „felsőbbrendű” vezetők dolgába. De még

ezen is túltesz, ha a vezérkar és a dolgozók nem találnak közös témát, közös hangot: „A magam világát áttekintve, ki merem jelenteni: a vezető beosztású dolgozók nagy többségét az egyre növekvő tudáskülönbség távolítja el a fizikai dolgozóktól. Sietve mondom: ez a tudáskülönbség teherként nehezedik a haladó gondolkodású kommunista értelmiségiekre, és sokszor a lelkiismereti konfliktusok már-már elviselhetetlen forrása.” Csodálatos kisnovella Szeplős Kiss Virág története az Ahol az utak véget érnekben. Az utazó munkásokat több helyütt is mély rokonszenvvel figyeli, nem elítélően, mint egynémelyik újságciikk. Sajnálja, a város cselédeinek látja őket és kényszerű helyzetükkel magyarázza olykor alantassnak tetsző cselekvésük rúgóit. Másutt az érettségi és a szakmunkásvizsga közé erőszakolt különbséget vitatja, hiányolja a ballagást, mégis inkább az ismerést a szakmunkásoknál, akik csakúgy, a szó legszorosabb értelmében az életbe lépnek már ki. S az utolsó előtti írás, amelyet legjobb befejezőnek is tekinteni: Félúton. Kicsit jelképesen igazolja, hogy az átmeneti helyzetek, jellemek lényegében annak következményei, hogy megyünk és még csak a fele úton vagyunk...

Nagyszerű, lenyűgöző könyv Szekulity Péteré, különösen az a megkapó benne, hogy hétköznapijainknak olyan rezdüléseit fedezi fel, amelyek mellett naponta lemegyünk, csak képtelenek vagyunk megfogalmazni őket. Szekulity lefényképezi, definiálja és úgy rendszerezi a jelenségeket és jelenségeket, hogy abból mindig, legalább is túlnyomó többségben elgondolkodtató, formás egész kerekedik ki. Benne él az élet sűrűjében, nem alkalmaz frázisokat, mindig konkrét néven nevezi a gyermeket.

Az egész kötetből csak néhány írás tűnik ki felszínesebb megfogalmazásával. (Láthatatlan aratók, Se vele, se nélküle, Szeretetház), s egyetlen olyan akad, amellyel – úgy hisszük – joggal lehetne tartalmilag is vitázni (Mennyit érnek a tanyák?). Egyébként kedves, szívhezszóló, közvetlen stílussal mutatja meg magunkat az élet különböző szituációiban. (Szépirodalmi, 1973)

Lakos György

Interjúk a munkásegységről

Ez év júniusában volt a Magyar Kommunista Párt és a Szociáldemokrata Párt egyesülésének 25. évfordulója. A negyedszázados évforduló alkalmából jelent meg az Interjúk a munkásegységről (1945–1948) című kötet. A 19 visszaemlékezést tartalmazó gyűjtemény a munkásegységért folytatott küzdelem harcosai közül a két párt egyesítésében tevékenyen résztvevőket szólaltatta meg.

A kiadó többek között a következőképpen fogalmazza meg a kötet célját. „Miért idézzük fel akkor mégis ebben, az egyesülés 25. évfordulójára kiadott kötetben is az egyesülés előzményeit, lefolyását, az egyesüléssel kapcsolatos élményeket? Azért, hogy meghajtsuk a tisztelet zászlaját azok előtt, akik igazuk tudatában bátran belevetették magukat a munkásegységért vívott harc sokszor

kegyetlenül nehéz csatáiba. Azért is, mert a történelem őket igazolta! A kommunistákat és a baloldali szociáldemokratákat, mindazokat, akik megértették a történelem parancsát.”

A nyilatkozatok során személyes élmények elevenednek fel, személyes vélemények fogalmazódnak meg, amelyek egyrészt több oldalról közelítik az egyesítéssel kapcsolatos eseményeket, többféle nézőpontot tükröznek az egyesítés rész kérdéseit illetően, másrészt egyértelműen és egybehangzóan hangsúlyozzák az egyesítés szükségességét. Az egyes nyilatkozatok így kötetbe gyűjtve túlnőnek az egyéni álláspont szubjektivitásán együttesen, egymást kiegészítve, bizonyos kérdésekben egymással vitatkozva a két párt egyesítésének dokumentumait jelentik. S az évforduló kiadványa együtt nyújtja az olvasóknak a történelmi esemény elemzését, annak alaposabb megismerését szolgáló tényanyagot, a tények többoldalú értékelését, s az eseményeket átélő, végigküzdött szemtanúk által emberközeli hozott élményt. Az interjúk kiegészítik, színesítik a munkássegység megeremtését feldolgozó történelmi és politikai irodalmunkat.

*

„Végigtekintve a munkásmozgalom fejlődésének történelmi korszakait, megfigyelhető, hogy a két munkáspárt, a kommunista és a szociáldemokrata párt egyesülésének kérdése, az egyesülés szükségessége általában két szélsőséges esetben kerül napirendre. Vagy a forradalmi fellendülés időszakában, amikor a munkásosztály számára lehetőség nyílik a hatalom átvételére, vagy a munkásosztályt fenyegető végveszélyben, amikor a burzsoázia ellenforradalmi támadása különösen kiéleződik.” – olvasható a 99. oldalon a gyűjtemény központi kérdéséről, melynek a recensens szerint szükségesnek látszik itt áttekintő felvázolása.

A magyar munkásmozgalom történetében két forradalmi időszak szülte meg a munkássegység közvetlen létrehozásának igényét. 1919 márciusának forradalmi válsága egyértelművé tette, hogy csak a munkásosztály erejének egyesítése mentheti meg a proletáriátust és a nemzet ügyét. A két magyarországi munkáspártnak történelmileg szükséges, jelentős elvi-politikai tapasztalatokat adó 1919 évi egyesülését 1948-ban követte a munkássegység pártegyesítéssel történő megeremtésének újabb igénye. Az igény a népi demokratikus forradalomba torkoló antifasiszta küzdelemben gyökerezik. 1944 októberében dokumentum formájában is megfogalmazásra került az akcióegység-re lépés ténye. A két magyarországi munkáspárt akcióegységének rögzítésekor ez az igény fejeződött ki a pártvezetőségek részéről, hogy az együttműködés a kibontakozó forradalom során pártfúziót eredményezzen. „Az SZDP és a KP megállapítja, hogy a magyar munkásosztály harcra, forradalmi egységének továbbfejlesztése szükségessé teszi a két párt egyesülésével az egységes és egyet-

len forradalmi szocialista munkáspárt megalakítását.” (Dokumentumok a magyar párttörténet tanulmányozásához. V. kötet, 217. oldal)

A népi demokratikus forradalom koalíciós keretben is zajló küzdelmei 1948 tavaszára érlelték meg az egyesítés közvetlen végrehajtásának történelmi szükségességét. 1947–48 fordulóján a hatalom minőségi változása, a munkásosztály osztatlan hatalmának létrejötte, illetve az új típusú hatalom megtartásának a feladata napi közelségbe hozta a munkássegység megeremtését. A forradalom eredményei, s a kommunistáknak az eredmények elérésében játszott szerepe, s ennek következtében a kommunista politika a Magyar Párt tekintélyének növekedése, a kommunista párttagok számának emelkedése megérlette az egyesítés feltételeit. A jobboldali szociáldemokraták munkásosztályra – különösen annak egyes rétegeire – gyakorolt befolyása megingott. A Szociáldemokrata Párt vezetésén belül a jobb és baloldal harca a forradalmi erők győzelmével végződött. A Szociáldemokrata Párt komoly munkásbázisa, különösen a nagyüzemi munkások körében történetileg kialakult tekintélye egyértelművé tette egyrészt a kommunista pártvezetés, másrészt a baloldali szociáldemokraták számára, hogy kemény, s elsősorban a Szociáldemokrata Párton belül megvívott elvi-politikai küzdelemben kell kiszorítani a jobboldali vezetést pozícióiból. A kialakuló munkáshatalomnak szüksége volt a minél szélesebb tudatos munkásbázisra. A forradalmi erőknek kedvezett a külpolitikai helyzet is, mindenek előtt a Szovjetunió a második világháborúban, illetve az antifasiszta nemzetközi erők összefogásában játszott szerepe. A szociáldemokrata baloldal őszinte bizalommal viseltetett a Szovjetunió, s a szovjetbarátságra épülő kommunista külpolitika iránt.

A marxizmus-lenizmus elvei alapján, a kommunista politika talaján, s a bolsevik típusú pártok szervezeti elvei szerint történt meg a két munkáspárt egyesítése. Az egyesülés eredménye a Magyar Dolgozók Pártjának létrejötte, a magyar munkásosztály egyetlen, s az osztály egészére épülő, annak érdekeit képviselő forradalmi pártjának megalakulása lett. Az MDP programja: a szocializmus építésének, a munkáshatalom megeremtésének tudatos meghirdetése.

Jelentős részük van a kiadvány sikerében, többoldalú feladat körének magasszintű teljesítésében Sánta Ilona értő, lényeglátó kérdéseinek. Az interjúalanyok kiválasztásában, s a kérdések nyomán kibontakozó válaszok csokorba kötésében jelen van – külön érdem, hogy első pillanatban szinte észrevétlenül van jelen – Sánta Ilonának a munkássegységről e témakörben írt tanulmányaiban kiértékelte, világos állásfoglalása. (Kossuth, 1973)

H. Hámori Anna

Útikönyv a születő Budapestről!

Ritkán találkozhat az olvasó a történelmi irodalomban olyan sokoldalúan komplex megközelítésű témafeldolgozással, mint az a Budapest-centenáriumra megjelent művek egyikénél tapasztalható. A könyv (Vörös Károly: Egy világ-város születése) a szerző leleményes alapötlete nyomán valószínűsítő kis enciklopédiaként tárja az olvasó elé az 1872–1873 év eseményeit, legjellemzőbb vonásait. Az ötlet: egy képzelet utazó érkezik Pest-Budára 1872. novemberének végén, s közel egyéves itt tartózkodása alatt töviről-hegyire megismerkedik a várossal, annak problémáival. Ez a kerettörténet (noha helyenként talán kissé erőltetettnek is tűnhet következetes végigvitele) kitűnő alkalmat ad arra, hogy a szerző ne csak a három város egyesítésének alapvető történelmi körülményeit és lefolyását mondja el, hanem mindent (a szó legszorosabb értelmében), amit egy máshonnan érkezett figyelő idegen megláthat és ami elengedhetetlen kiegészítője, megvilágítója a nagy folyamatoknak. Egyet lehet érteni a szerzővel, mikor arról beszél, hogy mennyire szükséges a legapróbb részletek megvilágítása is, hiszen „a város építészeti keretei, az utcákon hömpölygő tömegek, a kirakatok, a templomok, vagy a forgalom képe így, ezen az áradó, sokszor a részletekbe belevesző, de többnyire mégiscsak szórakoztató csevegésen át telik meg élettel, válik teljessé, egy nagyváros eleven színes látványává.

Az olvasó természetesen világos és szakszerű magyarázatot kap annak a történelmi folyamatnak szükségességéről, melynek lezárásaként Pest, Buda és Óbuda az 1872. évi 36. törvény-cikk értelmében egy várossá egyesült. Az alapokat e nagyjelentőségű eseményhez a kapitalizmus hazai fejlődése adta meg, melynek legjellegzetesebb tünete volt az általános iparfejlődés túl a közlekedés és a kereskedelem széles kibontakozása. Ennek eredményeként vált Pest-Buda az ország első áru-, hitel- és munkaerőpiacává, gyáripari központjává (és ebből következően munkásmozgalmi központjává is). S mivel ekkor Pest-Buda egyúttal az ország fővárosa is volt, a városok egyesítése elkerülhetetlenné vált. Természetes az is, hogy a törvényben kimondott egyesítés csak a szervezeti alapot teremtette meg, még hosszú hónapok teltek el az egységes városi élet teljes kibontakozásáig: ki kellett alakítani az új város közigazgatási beosztását, a kerületeket, megalkotni a város igazgatását szabályozó szabályrendeletet, meg kellett alakítani a legfőbb testületi szervet, a törvényhatósági bizottságot, megválasztani a város első tisztségviselőjét, a főpolgármestert. Rengeteg problémát vetett fel a városfejlesztés, ezen belül is a közművesítés összehangolása (ennek legfőbb gazdája az u. n. Közmunkatanács volt,) hiszen az egyesítést megelőző években a három város ilyen jellegű gondjainak a megoldása három törvényhatóság: Pest és Buda szabad királyi városok, valamint Pest megye (mint Óbuda mezőváros gazdája) vállára nehezedett.

Rendkívül érdekes az a kép, melyet a törvényesen már egyesített, de az egyesülés folyamatát még le nem zárt város egyetlen hónapjáról, 1873. májusától kap az utazó (s az olvasó is), és melynek révén ragyogóan érzékelhető Budapestnek a könyv címében is említett világ-város jellege; egyetlen hónap nevezetes eseményei között olvashatunk a munkásosztály nagygyűléséről, az Arbeiter Wochen Kronik megjelenéséről, a nagy vasúti szerencsétlenségről, a bécsi tőzsdékrach hatásáról, az Eszterházi-képtár égéséről, a lóversenyekről és evezőversenyekről, valamint Edward walesi herceg és Albert herceg látogatásairól.

A szerző imponálóan hatalmas anyagismerete (melyet Budapest polgárságáról írt tudományos feldolgozásának elkészítése során szerzett), így lehetővé teszi, hogy a történelmi műfaj kereteit

szétfeszítő érdekfeszítő útikönyve a szorosan vett politikai történeten kívül gazdag tárháza legyen a Budapestre vonatkozó gazdaságtörténeti, művészettörténeti, művelődéstörténeti tudnivalóknak; és értékes adalékokkal járuljon hozzá az egyes üzemek történetére, a munkásság és polgárság életmódjára, sőt egyes nevezetes polgárcsaládok történetére vonatkozó ismereteinkhez is. Sehol másutt nem olvasható – lényegtelennek látszó, de valójában nagyon is jellemző – momentumok ismeretében avatja be az olvasót (gondoljunk csak a hordárok, fuvarosok díszbászára, a lakásbérletek körülményeire, a királyi palota belsejének, a régi országháznak a leírására, vagy akár a nyilvánosházak ismertetésére), megteremtve ezzel egy regényes korrajz hiteles légkörét.

Vörös Károly könyve rendelkezik Ráth-Végh kulturtörténeti csevegéseinek, Siklóssy László erkölcs-történeti tanulmányainak, Kiss Lajos néprajztudós társadalmi rétegrajzainak, vagy akár a Világjárók sorozat bármely kötetének legjobb erőnyeivel és így a fővárosunk centenáriumi ünnepi kiadványok közül talán a legszélesebb olvasóréteg számára teszi élvezetesen közkincsé mindazokat az ismereteket, melyek a 100 évvel ezelőtti történet nagy eseményre vonatkoznak. (Kossuth, 1973.)

Schneider Miklós

VITA

Magának él-e a falusi értelmiség?

Az újabb szakaszába lépett Palóc-földben olvastam Lakos György riportját. Véleményem szerint a cikkíró egyik informátora rosszul, teljesen tájékozatlanul ítélte meg egy nagyközség értelmiségének szerepét, aktivitását.

Az értelmiség helyzetének megítélésénél nem lehet csak szakmai csoportok együttesét vizsgálni, és abból általánosítani. Sokkal lényegesebb, ha arról beszélünk, hogy valójában milyen motivációk jellemzik a nagyközségben élő értelmiség életmódját, milyen aspirációkkal közeledik a művelődés felé, egyáltalában beszélhetünk-e falusi keretek között szerveződő művelődési szokásokról?

A lényegi megközelítést segíti, ha nem hagyjuk figyelmen kívül, hogy – maradjunk a bányász műszaki értelmiségi csoportnál – jelentősen megváltozott a társadalomra jellemző ártétegződés folyamán az értelmiség szociális összetétele.

Szorospatakon, Tiribesen, Kányáson a főmérnök, a gépüzemben az üzemigazgató munkásszülők környezetéből indult, így természetes, hogy a társadalmi mobilizáció, amely folyamatnak tekinthető, objektíve magában hordozza az értelmiség magatartásában azonosulót a munkásosztály érdekeivel. (Van-e kapcsolata az értelmiségnek a fizikai dolgozókkal?) Az értelmiség szakmai struktúráját elemezve további közelítést kapjuk a nagyközség politikai, gazdasági, kulturális életének.

Bekövetkezett egy általános strukturális változás, amely a szellemi munkások – így természetesen az értelmiségek – társadalmi státusát is megváltoztatta.

Az irányítónak a felszabadulás utáni időkben a legfőbb motiváltsága a politikai megbízhatóság, a munkásosztály iránti elkötelezettség volt. A mai korszerűsödő gazdaságpolitikai szemlélet az előbbieket mellett fontos tulajdonságjegyként igényli a műszaki értelmiségtől a nagyobb tudást, a széleskörű ismeretbiztonságot.

Ennek megfelelni az értelmiség számára újabb továbbtanulást jelentett, illetve jelent.

Szinte teljes permanenciának tekinthető az önképzés mind szakmai mind politikai téren. (Marxista Esti Egyetem, szakosító, mérnök-, közgazdász képzés stb.)

A cél, megfelelni – a politikai és gazdasági – elvárásoknak.

Ma a Nógrádi Szénbányánál politikai, műszaki, gazdasági területen tevékenykedni egész embert igénylő feladatot jelent. Itt azok dolgoznak, akikben a szakmai önbecsülés mellett kötelességérzet is van az itt dolgozó, élő négyezer bányással szemben. Gazdaságosan termelni és dolgozni, vagy ha nem, akkor a ma 40 éves ember új szakmába kényszerül. Bizony ez elgondolkodásra kell késztesse az inaktív jelzöt használó informátort.

Hogyan él az értelmiség a múlt – jelen – jövő keveredő, ellentmondásoktól nem mentes valóságában, valóságos helyet keresve? Az értelmiség ma már nem egyedüli tulajdonosa a szellemi értékeknek, a demokratizálódási folyamatban a munkásság, az alkalmazotti rétegek érdeklődési intenzitásuk szerint részeseseivé válnak, illetve várományosai a kulturális értékeknek. Természetes abban igaz van az informátornak, hogy a felelősség a terjesztésben, a kultúra fejlesztésében, ha valamikor, akkor ma az értelmiség számára újabb tartalmakat, feladatot jelent.

A magyar társadalmon belül tény, hogy az értelmiségnek részvétele sem a közvetítésben, sem az értékek képzésében nem kielégítő.

Az: azonban általánosítani, hogy inaktív a bányász, műszaki, vasipari-, textilipari-, vagy az orvosegészségügyi értelmiségi csoport – szerintem nem igaz. A felelősségről beszélve a túlterheltség nem pedagógus probléma, hanem általános értelmiségi probléma, csak más a színtere az elfoglaltságnak.

Ma naponta egy főmérnök, gyáregységvezető, igazgató aktív munkaideje 10–12 óra. Az intenzitása a produktumnak változó, de lényegesen nem eltérő.

Mik az eltérőek az elfoglaltságban? Mennyi óra jelölhető meg a szabadidő tartományban? Mit csinál szabadidejében az értelmiség? Próbáljunk választ keresni az utóbbi kérdő mondatra. Közügyek intézését végzik, zömük az üzemi

MSZMP csúcsbizottság alapszervezeti vezetőségeinek tagjai, munkásörök, tanácsstagok. A népfrentmozgalom vezetői, öröskereszt vezetői tagok, szakszervezeti vezetők vagy a fiatal műszakiak ügyeit intézők.

Altalában vezetőink 9–13 aktivizáló funkció tulajdonságai. A mai szakember politikus, agitátora az üzemben az MSZMP politikájának, az üzemi – párt, szakszervezet – politikai képzési folyamat vezetője, szervezője.

A szakmai továbbképzés az ő gondjuk. Van-e munkakapcsolata a fizikai dolgozókkal? Van. Ő a szocialista brigádmozgalom patronálója, a munka személyes ügyeinek ügyintézője stb.

Igaz, sajátja az értelmiségnek az anyagi is, de kié nem az. Ha ma Magyarországon státusz-szimbólum a gépkocsi, többsége rendelkezik ezzel is. De tudja használni is a gépkocsit, ha kell, úgy, hogy a számára a nagyközségben nem kapható kultúrát Pesten veszi meg vagy ott szórakozik. Nem baj. Soknak van azonban bérlete Salgótarjánban is. Nem hiszem az elhatárolódás jogosságát úgy, hogy autós és gyalogos. A képzettségnek ilyen általánosítható megfogalmazása, mely kategórikus értékrendet kreál: hamis. Dűhe a „gyalogosnak” a realitással szemben, ugyanazt teszi, amit tett a televízióval szemben a hatvanas években.

A fizikaiaktól távol? Nem. Szerintem egyre közelebb. Erre jó példát ad a tanácsválasztás és előzménye, a rétegtalálkozó. Az emberek együtt voltak a rétegtalálkozón, a szocialista brigádvezető, a mérnök-képviselővel és üzemvezető mérnökkel, tanácselnökkel.

Április 15-én őket is választotta a munkás; Vállai Istvánt, Szomszéd Istvánt, Gazsi Zoltánt, Kovács Sándornét, Simon Bélát, dr. Tolmácsi Ferencet, Varga Gyulát, Varga Ferencet, Lesziák Ferencnét, Lumper Jánost, Urbán Istvánt, dr. Tóth Tibort, Kassai Vilmost, Berényi Istvánt, Kenyeres Pált stb.

Remélem, nem kerülök abba a hibába, hogy műszaki, műszakit ment. A társadalmi kötelezettség elmulasztásának felelőssége nem ment senkit azért, mert valaki túlterhelt.

Sznob az értelmiség? Biztosan van ilyen is, többségében azonban rá az új iránti érzékenyebb reagálás a jellemző, ami semmiképpen sem sznobizmus.

Hol kulturálódik az értelmiség általában? Az informátor szerint a „komolyzenei hangversenyeken”. Nincs ott! A Művelődési Házban? Ott igen, lényegesen többen, mint amennyiről az informátor tud és az utóbbi időben legnagyobb örömeinkre az üzemben segíti a munkahelyi művelődést.

Nagyon sok igazán nagy aktivitást bizonyító partnerre lenne szükségük a művelődést szervezőknek, akik nem csak apostolai az ügynek, hanem azt a gyakorlatban segítik és a tapasztalatokból ítélik meg.

Kicsiny Miklós

BORBAS TIBOR: DÓZSA

CZINKE FERENC: VARIÁCIÓK

EGY DÓZSAFEJHEZ

SERES JÁNOS: AVASI PINCEK

CSOHÁNY KÁLMÁN: SZIRÓMTÉPO

SZUJÓ ZOLTÁN: BULGAKOV

ILLUSZTRÁCIO

